॥ શ્રીઃ ॥

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

श्रीगणेशपूजा तथा गणेशसहस्रनामावलिसहित

॥ श्रीगणेशगीता ॥

ગુજરાતી ભાવાર્થસહિત

સંશોધક અને કર્તા

જ્યોતિર્વિદ્ મનુભાઈ નિછાભાઈ

જોશી મહોલ્લો-નવસારી, જીલ્લા-સુરત

પ્રકાશકો.

નારૂશંકર મનુભાઈ જોશી

ઈએફ. પી. એમ. એ. (લંડન)

જ્યોતિર્મનિષી, દૈવજ્ઞ-શિરોમણિ (બનારસ).

સાહિત્ય રત્ન (આગ્રા).

રમેશચંદ્ર મનુભાઈ જોશી B. Sc, B. Ed.

ઉપેન્દ્રપ્રસાદ મનુભાઈ જોશી

મુ. જોશી મહોલ્લા નવસારી.

પ્રથમાવૃત્તિ

સંવત્	પ્રત ૨૦૦૦	સન
૨૦૧૯	મૂલ્ય- રૂ. ૨-૫૦ ન. પૈ.	૧૯૬૨

श्रीगणेशगीता

अनुक्रमणिका

निवेदन

शान्तं सिंहासनस्थं सुरवरनमितं नागयज्ञोपवीतं
ॐकारं सत्स्वरूपं दशभुजवरदं भक्तवाञ्छाप्रपूरम् ॥
सिद्ध्या बुद्ध्या समेतं त्रिभुवनजनकं ह्येकदन्तं त्रिनेत्रं
सिद्ध्यष्टाभिः समेतं गणपतिममलं श्रीसमेतं ववन्दे ॥

ॐ इत्येकाक्षरं ब्रह्म

પૂર્વકાળમાં પરમાત્માને સૃષ્ટિની રચના કરવાની ઇચ્છા થતાં પ્રથમ શક્તિદ્વારા બ્રહ્મનાદ કર્યો. તેમાંથી અનુક્રમે અહંકાર, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી ઉત્પન્ન થયાં. તેમાંથી ઔષધી અને અન્ન થયાં. તેના વડે રેતસ્‌દ્વારા જીવો પેદા થયા. અનેક જન્મનાં સત્‌કર્મના સંચયથી મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયો. તેમાં સત્સંગ દ્વારા ચાર પદાર્થો ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ મેળવવા જોઈએ, જેથી જીવનની સફળતા મળે છે. એ મેળવવા માટે શાસ્ત્રોમાં અનેક માર્ગો બતાવ્યા છે. મનુષ્યને જે માર્ગ અનુકૂલ પડે તે માર્ગથી પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

કેવળ સનાતન વૈદિક ધર્મના ૐકારસ્વરૂપ પંચાયતન દેવના બોધરૂપી **"શ્રીગણેશગીતા", "શ્રીશિવગીતા", "શ્રી દેવીગીતા", "શ્રીભગવદ્‌ગીતા", "શ્રીનારદગીતા"** વગેરેના સિદ્ધાંતો ઉપરથી વ્યાસ ભગવાને નામભેદ કરી ગીતાઓની રચના કરી છે. મૂળ **"શ્રીયોગગીતા"** દ્વારા સૃષ્ટિના આરંભથી શ્રીમન્મુદ્‌ગલાચાર્યે દક્ષ પ્રજાપતિને અભેદ ૐકારરૂપ પરમાત્માનો સદ્‌બોધ આપ્યો છે. જેનું જ્ઞાન પૂર્ણ અભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વડે જીવન મુક્ત બનાવે છે.

પૂર્વકાળથી શ્રીગણપતિની ઉપાસના પ્રસિદ્ધ છે. જેમ વિષ્ણુના દરેક યુગમાં અવતારો થયા છે તેવી રીતે શ્રીગણેશના પણ અવતારો થયા છે.

સત્યયુગમાં કશ્યપ અને અદિતિની પ્રાર્થનાથી "**મહોત્કટ**" નામે શ્રીગણેશનો આવિર્ભાવ થયો. તેને કાશીરાજા પોતાના સ્થાનમાં લાવ્યા. ત્યાં "**વિનાયક**" નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ગણેશે દુષ્ટોનો સંહાર કરવા સિંહનું વાહન કર્યું અને દશહસ્તવડે મહાન્ અસુરો "**દેવાંતક**" અને "**નરાંતક**" નો સંહાર કર્યો.

ત્રેતાયુગમાં શિવપુત્ર "**મયૂરેશ્વર**" નામે પ્રસિદ્ધ થઈ મોરનું વાહન કરી છ હસ્ત વડે "**કમલાસુર**" અને "**સિંધુ**" જેવા મહાન્ અસુરોનો સંહાર કર્યો અને સિદ્ધિ બુદ્ધિનો સ્વીકાર કર્યો.

દ્વાપરયુગમાં ગૌરીસુત "**ગજાનન**" રૂપે પ્રગટ થઈ મૂષકનું વાહન કરી ચારહસ્ત વડે "**સિંદૂરાસુરનું** મર્દન કર્યું. ત્યારબાદ "**વરેણ્યરાજા**" ને તેની વિનંતિથી "**ગણેશગીતા**" સંભળાવી.

કલિયુગના અંતમાં "**ધૂમ્રકેતુ**" નામે અશ્વનું વાહન કરી બે હાથ વડે મ્લેચ્છનો સંહાર કરશે.

સનાતનધર્માવલંબી સજ્જનો માટે વૈદિક વિધિપૂર્વક શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણોથી નિત્યકર્મો કરવાં અને તે બ્રહ્માર્પણ કરવાં એવી વેદાજ્ઞા છે અને તે અનુભવગમ્ય છે. બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિથી કરેલાં કર્મો પરમાત્માના બ્રહ્મસ્વરૂપની અંતરમાં ઝાંખી કરાવે છે, પ્રેમરસથી અભેદ યોગવડે જીવનમુક્ત કરે છે.

ઉપાસનાયોગમાં "ॐ इत्येकाक्षरं ब्रह्म" । "ॐ इत्येव सर्वम् ।" તથા "ततश्चोमिति ध्वनिरभूत्स वै गजाकार ।" ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ તથા સ્મૃતિઓ તેમજ શાસ્ત્રો પુરાણો વગેરે ॐ કારરૂપ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવા સૂચન કરે છે. ॐકારમાં સગુણ નિર્ગુણ, સાકાર નિરાકાર નો અનુભવ કરવા જ્ઞાનવડે અનુભવ લેવો. ધ્યેય અને ધારણા એ વિષયમાં બલવાન છે. ॐ કારસ્વરૂપ સ્વય પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. એની અભેદ ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે.

વિશેષ "શ્રીગણેશગીતા"ની ભાષા શુદ્ધિ માટે સુરતનિવાસી વેદ-

|| ॐ इत्येतदक्षरमिदं सर्वम् || तस्योपव्याख्यानम् || भूतं भवत् भविष्यत् इति ||

|| ततश्चोमिति ध्वनिरभूत् स वै गजाकारः ||

|| मकारः सूर्य इत्युक्तः शक्तिर्नादात्मिका मता ||

|| त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि ||

|| अकारो वासुदेवः स्यात् उकारस्तु महेश्वरः ||

|| प्रज्ञानमानंदं ब्रह्म ||

|| अहं ब्रह्मास्मि ||

|| बिन्दुरूप गणेशः स्यात् ॐकारो पञ्चदैवतः ||

|| अयमात्मा ब्रह्म ||

|| सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म ||

|| ॐ इत्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ||

|| यच्चान्यत् त्रिकालातीतं तदपि ॐकार एव ||

॥ શ્રીગણેશગીતાભાવાર્થલેખક: ॥

જ્યોતિર્વિદ્ શ્રી. મનુભાઈ નિછાભાઈ

જન્મ સવત્ ૧૯૫૨ શ્રાવણ વદ ૧૪ રવિવાર

શક ૧૮૧૮ તા ૬–૯–૧૮૯૬

મૂર્તિ વે. શા. સં. ચંદ્રકાન્ત આણુશંકર શુક્લે પોતાનો અમૂલ્ય સમય રોકી નિઃસ્વાર્થ સેવા આપી છે તે બદલ એમનો તેમજ શ્રીયુત કીશોરચંદ્ર લાલચંદ્ર જોશીએ પણ ભાવાર્થ ઘટાવવામાં મદદ કરી છે તે માટે તેમનો આભારી છું.

શ્રીગણેશકૃપાભિલાષી
જ્યોતિર્વિદ્ મનુભાઈ નિછાભાઈ

॥ लेखकपरिचयः ॥

रम्यं यन्ननु नागमंडलमथो नाम्ना प्रसिद्धं पुरं
यत्रस्थाः सुजनाः स्वधर्मनिपुणास्तिष्ठन्ति पूर्णाकुले ॥
अम्बाराम इति प्रगल्भगुणवाञ्ज्योतिर्विदेको महान्
मोढज्ञातिजविप्रवर्यविबुधो ह्यासीच तत्राग्रजः ॥१॥
निच्छाभाईसुतस्तु तस्य निपुणो नाम्ना मनुस्तत्सुतो
यो नित्यं गुरुपादपद्मनिरतो भक्त्या गणेशे रतः ॥
तेनेयं रचिता सुगुर्जरगिरा भावार्थरूपा मुदा
भूयात्सर्वजनस्य मङ्गलकरी गीता गणेशस्य वै ॥

❀ સ્મરણાંજલિ ❀

ભારતવર્ષના ગુર્જર દેશમાં સુરત જીલ્લાના "ગણદેવી" ગામના વિદ્‌વદ્‌વર્ય પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રી સૂરજરામ બ્રહ્મ કે જેઓએ વ્યાકરણ, ઉપનિષદ, વેદાંત, સાહિત્ય વગેરેમાં ઉચ્ચ જ્ઞાન ધરાવી પોતાનું જીવન અધ્યયન અધ્યાપનમાં રોકી અનેક વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાનરૂપી અમૃત પાન કરાવ્યું. તેજપ્રમાણે બારડોલીના સૂર્યસમાન તેજસ્વી જ્યોતિષાચાર્ય વિદ્‌વદ્‌વર્ય મયાશંકરે પણ પોતાને ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને રાખી જ્યોતિષશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરાવતાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું. એવા સદ્‌ગુરૂઓની કૃપાથી આ લઘુ ગ્રંથ "શ્રીગણેશગીતા" નું ભાવાર્થરૂપ ભાષાન્તર કરવા હું ભાગ્યશાલી બન્યો છું તેથી તેઓની સ્મરણાંજલિરૂપ આ પુસ્તક તેમને જ સાદર અર્પણ કરૂં છું.

સેવક

મનુભાઈ નિછાભાઈ જોશી

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीगणेशगायत्री— ॐ गं नमः ॥ १ ॥ ॐ गं गणपतये नमः॥२॥ ॐ एकदंताय विद्महे वक्रतुंडाय धीमहि तन्नो दंती प्रचोदयात् ॥३॥
गौरीगायत्री—ॐ सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥

॥ अथ श्रीगणपतिपुरश्चर्याप्रयोगः ॥

अथ षडक्षरगणपतिमंत्रः ॥ वक्रतुंडाय हुं ॥ अस्य भार्गवऋषिः अनुष्टुप् छंदः विघ्नेशो देवता वं बीजं यं शक्तिः ममाभीष्टसिद्धये जपे विनियोगः ॥ भार्गव ऋषये नमः शिरसि । अनुष्टुप्छंदसे० मुखे । विघ्नेशदेवतायै० हृदये । वं बीजाय० गुह्ये । यं शक्तये० पादयोः । विनियोगाय० सर्वांगे ॥ षडक्षरैः षडंगन्यासं कृत्वा ध्यायेत् ॥ उद्यद्दिनेश्वररुचिं निजहस्तपद्मैः पाशांकुशाभयवरान् दधतं गजास्यम् ॥ रक्तांबरं सकलदुःखहरं गणेशं ध्यायेत्प्रसन्नमखिलाभरणाभिरामम् ॥ मंडूकादिपरतत्त्वान्तपीठदेवताः संपूज्य नवपीठशक्तीः पूजयेत् ॥ तीव्रायै० । ज्वालिन्यै० । नंदायै० । भोगदायै० । कामरूपिण्यै० । उग्रायै० । तेजोवत्यै० । सत्यायै० । मध्ये विघ्ननाशिन्यै० । इति संपूज्य यंत्रं वा मूर्तिं संस्थाप्य मूलेन पाद्यादिपुष्पान्तैरुपचारैः संपूज्य आवरणपूजां कुर्यात् ॥ प्रथमावरणे षडंगानि षट्कोणेषु पूजयेत् ॥ १ ॥ अष्टदले पूर्वादिक्रमेण ॥ विद्यायै० । विधात्र्यै० । भोगदायै० । विघ्नघातिन्यै० । निधिप्रदीपायै० । पापघ्न्यै० । पुण्यायै० । शशिप्रभायै० ॥ इति द्वितीयावरणम् ॥ २ ॥ दलाग्रेषु-वक्रतुंडाय० । एकदंष्ट्राय० । महोदराय० । हस्तिमुखाय० । लंबोदराय० । विकटाय० । विघ्नराजाय० । धूम्रवर्णाय० ॥ इति तृतीयावरणम् ॥ ३ ॥ भूपुरे पूर्वादिक्रमेण इन्द्रादीन् पूजयेदिति चतुर्थावरणम् ॥ ४ ॥ वज्राद्यस्त्राणि पूजयेदिति पंचमावरणम् ॥ ५ ॥ धूपादि नमस्कारान्तं संपूज्य जपं

कुर्यात् ॥ षट्लक्षं पुरश्चरणम् ॥ इक्षवः सक्तवो रंभाफलानि चिपिटास्तिलाः ॥ मोदका नारिकेलानि लाजा द्रव्याष्टकं स्मृतम् ॥ इति अष्टद्रव्यैर्दशांशहोमः ॥ तद्दशांशेन तर्पणमार्जनब्राह्मणभोजनं च कारयेत् ॥ ततः सिद्धे मनःकाम्यान् प्रयोगान्साधयेन्निजान् ॥ ब्रह्मचर्यरतो मंत्री जपेद्द्विसहस्रकम् ॥ षण्मासमध्याद्दारिद्र्यं नाशयत्येव निश्चितम् ॥ चतुर्थ्यादिचतुर्थ्यंतं जपेद्दशसहस्रकम् ॥ प्रत्यहं जुहुयादष्टोत्तरं शतमतंद्रितः ॥ पूर्वोक्तफलमाप्नोति षण्मासाद्भक्तितत्परः ॥ आज्याक्तान्नस्य होमेन भवेद्धनसमृद्धिवान् ॥ पृथुकैर्नारिकेलैर्वा मारिचैर्वा सहस्रकम् ॥ प्रत्यहं जुह्वतो मासाज्जायते धनसंचयः ॥ जीरसिंधुमरीचाद्यैरष्टद्रव्यैः सहस्रकम् ॥ जुहुयात्प्रतिदिनं पक्षात्स्यात्कुबेर इवार्थवान् ॥ चतुःशतं (४४४)चतुश्चत्वारिंशदाढचं दिनं प्रति ॥ तर्पयेन्मूलमंत्रेण मंडलादिष्टमाप्नुयात् ॥

॥ अथ द्वितीयषडक्षरमंत्रः ॥ मेघोल्काय स्वाहा ॥ शेषं पूर्ववत् ॥

॥ अथैकत्रिंशदक्षरमंत्रः ॥ रायस्पोषस्य ददिता निधिदो रत्नधातुमान् ॥ रक्षोहणो वलगहनो वक्रतुंडाय हुं ॥ शेषं पूर्ववत् ॥

॥ पूजनादिप्रकारास्तु विद्वद्वरद्वारा विचारणीयाः ॥ इति शम् ॥

॥ इति श्रीगणपतिपुरश्चर्याप्रयोगः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ अभिप्रायाः ॥

ॐ

॥ श्रीदत्तप्रसन्नोऽस्तु ॥

આ પુસ્તકને શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજના નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધિપૂર્વક આશીર્વાદ મળ્યા છે.

વે. શા. સં. શ્રી મનુભાઈ શાસ્ત્રીજીની સેવામાં,

આપના તરફથી " श्रीगणेशगीता " ના છપાએલા બે ફર્મા જોઈને પૂજ્ય મહારાજ શ્રી પ્રસન્ન થયા છે.

ભાતનો એકાદ દાણો ચાંપી જોવાથી જેમ આખા ચરૂના ભાતનો ખ્યાલ આવી જાય છે તેમ આટલા પરથી આખા ગ્રંથનો ખ્યાલ આવી જાય છે.

ગુજરાતમાં આ જાતનો પ્રયાસ મારી જાણ પ્રમાણે તો કદાચ પહેલો જ છે. આ પુસ્તકના પરિશીલનથી ગણપતિ-ઉપાસકોને જરૂર વિશેષ લાભ થશે અને સામાન્ય વાચકોને પણ ગણેશ-ઉપાસના સંબંધી જાણવા, સમજવાનું ઘણું મળશે. આ "श्रीगणेशगीता" વાંચવાથી લોકોની અભિરુચિ ગણેશપુરાણ જોવા માટેની જાગે એ સ્વાભાવિક છે. આપના આવા સ્તુત્ય લોકોપકારક પ્રકાશનને સારો આદર અને સુયશ મળો એવી પૂજ્યશ્રીની શુભાશિષ પાઠવતાં મને ખરેખર આનંદ થાય છે. આપને હાથે આવાં પ્રકાશનો થવા પામે એ માટે પરમાત્મા આપને લાંબુ નિરામય આયુષ્ય બક્ષો એવી પૂજ્યશ્રીની શુભાશિષ સાથે

આપના કિંકરકિંકર
અમુભાઈ મોદીનાં વંદન

शास्त्रमें धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष ये चार पुरुषार्थ (पुरुष करके प्राण) बतलाये हैं, उनमें मोक्ष ही परमपुरुषार्थ है एवं वही मानवताका परम लक्ष्य है, वही मानवताका प्राप्य है। उसकी प्राप्ति ब्रह्मज्ञान से होती है। ब्रह्मज्ञानकी जननी ऋग्वेदादिरूप अपरा विद्या है। अपरा विद्याका स्वरूप संस्कृत देववाणीके द्वारा जगतमें प्रकाशित है। ऋग्वेदादि रूप अपरा विद्याकी भाषा जटिल है। उसका अर्थ समझना प्राकृतजनके लिये कठिन है। इसलिये त्रिकालदर्शी मनुयाज्ञवल्क्यादि महानुभावोंने ऋग्वेदादि अपरा विद्या पर स्मृतिरूपी टीका किया है। स्मृतिरूपी टीकाकी भी भाषा कठिन होने से व्यास भगवानने प्राकृतजनको वेदका अर्थ समझानेके लिये वेद पर सरल इतिहास पुराण रूपी टीका किया है। गणेशपुराणान्तर्गत गणेशगीता भी वेदकी सरल संस्कृत टीका है, परन्तु जो संस्कृत भाषासे अनभिज्ञ हैं उनपर उपकार करनेके लिये पण्डितवर्य श्रीयुत मनुशास्त्री जीने गणेशगीताका खूब मन्थन करके साधारण जनसमाजको उसका अर्थ समझानेके लिये अपनी गुर्जरी भाषामें सुमनोहर अनुवाद किया है। आप इस गुर्जरी भाषानुवादका अच्छी तरह से संशोधन करके छपवाकर जनताजनार्दनका हित करते हुए कल्याणके भागी बनें ऐसी मैं प्रभुप्रार्थना करता हूँ। एवं हार्दिक शुभाशीर्वाद देता हूँ। प्रभु आपका परिश्रम तथा मनःकामना पूर्ण करें। ॐ शिवम् ॥

महामंडलेश्वर श्रीअखंडानंद स्वामी
शुभाशिष-नाशिक पंचवटी

॥ श्रीश्रीराधारमणो जयति ॥

वर्तमानकालमें प्रत्येक भाषामें साहित्यरचना विस्तृत रूपमें हो रही है। रचना नवीन हो अथवा अनुवाद्य परन्तु उसमें श्रेयपथका लक्ष्य ही सफलता का द्योतक है।

विज्ञानके विषयमें भारतीयवाङ्मयकी विशेषता वेदके कारण है।

भौतिक साहित्यकी विशेषताके कारण आज आध्यात्मिक साहित्य एवं ज्ञानकी उपेक्षा है। अतः देववाणीके विद्वानों द्वारा आध्यात्मिक ग्रन्थोंकी रचना इस कालमें अति आवश्यक है।

अपने नवसारी निवासमें एक ग्रन्थ "श्रीगणेशगीता" के अवलोकनका सौभाग्य प्राप्त हुआ। मूलका गुर्जर भाषाके अनुवाद सहित यह गीता विद्वज्जन एवं सर्व साधारणको श्रेष्ठ पथ साधनामें सहायक होगी। श्रीमान् शास्त्रीजी मनुभाई ज्योतिर्विद् को अनेक धन्यवाद है कि उन्होंने ऐसे उपयोगी ग्रंथका अनुवादकर साहित्य क्षेत्रमें नवीन कृति प्रस्तुत की है।

श्री शास्त्रीजी "गणेशपुराण" सानुवाद एवं "गणेशगीता" के प्रकाशनके लिये प्रयत्न कर रहे हैं। प्रभुसे प्रार्थना है कि शास्त्रीजीका सत्संकल्प शीघ्र पूर्ण हो।

नवसारी नरसंवत् वि. २०१८	आचार्य अनन्तलाल गोस्वामी वृन्दावन

ધર્મ પ્રેમી સજ્જનો,

વેદશાસ્ત્ર, પુરાણ, યોગશાસ્ત્ર, ઉપનિષદો વર્તમાન સાયન્સ ઇત્યાદિ ઉપર અનેક પુસ્તકો પ્રકટ થઈ રહ્યા છે. લોકોમાં એક નવીન પ્રકારનીજ ભાવના ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી આજના સુયોગે 'શ્રીગણેશ-ગીતા' જેવો અપૂર્વ ગ્રંથ શ્રીગણેશજીની કૃપાથી, મુરબ્બીઓના શુભ આશીર્વાદથી અને બંધુઓની સદ્‌ભાવનાથી પ્રજામાં સત્ય ધર્મનું દીગ્દર્શન કરાવવા પ્રકાશકોને સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે.

વિદ્યાદાન, અન્નદાન, પ્રાણદાન, ભૂમિદાન ઇત્યાદિકરતાં બ્રહ્મ-વિદ્યાનું દાન ઉત્તમ છે બીજા સર્વદાનો એક જન્મનું સુખ આપનારાં છે પણ બ્રહ્મવિદ્યાનું દાન મોક્ષ આપનારૂં છે. આવી વિશુદ્ધ ભાવનાથી આવા પ્રકાશનને ફેલાવવા દરેકને અભ્યર્થના આ ઉપરાંત **શ્રીગણેશ-પુરાણ યાને ગણેશલીલા** કે જેમાં શ્રીગણેશજીની અનેક લીલાઓ દૈત્યોના સંહારો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે એવો અલિપ્ત અપૂર્વ ગ્રંથ ધર્મપ્રેમી બંધુના સહાયથી ટૂંક સમયમાં બહાર પાડશે.

લી.

પ્રકાશકોના જયગણેશ

— પ્રાપ્તી સ્થાન —

(આ પુસ્તક મેળવવાના સ્થળ)

પ્રકાશક

(૧) **ના. મ. જોષી**

જોષી મહોલ્લો, નવસારી

(૨) **રમેશચંદ્ર મ. જોષી.**

૨૧-એ ગોવાલિઆ ટંક

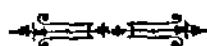
તેજપાલ રોડ.

મુંબઈ ૭

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगणेशगीता ॥

અધ્યાય ૧ લો – પૂર્વરૂપ

એક સમયે કૈલાસમાં શિવ અને પાર્વતી બેસી કૈલાસનું સૌંદર્ય જોવા લાગ્યાં, જ્યાં અનેક જાતનાં વૃક્ષો, લતાઓ અને સુગંધીયુક્ત પુષ્પોથી આખુંયે કૈલાસ સુગંધમય બની રહ્યું હતું. નજીકમાં સરોવરનું નિર્મળ જળ અને તેમાં હજાર પાંખડીવાળાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં. હંસો, બગલાઓ તેમજ અનેક જાતનાં પક્ષી પશુઓ વૈરભાવ ત્યજીને આનંદ કરતાં હતાં. વૃક્ષો પર અનેક પક્ષીઓ બેસી શિવપાર્વતીનું ગાન કરી આખાયે કૈલાસને ગજાવી રહ્યાં હતાં. વાયુદેવના મંદ મંદ પવનથી આનંદ પસરી રહ્યો હતો. સૂર્ય પોતાનાં કિરણો દ્વારા કૈલાસની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતો હતો.

શિવજી અને દેવી આનંદગોષ્ઠી કરતાં હતાં. શિવજીની પ્રસન્નતા જોઈ પાર્વતી શંકરજીને કહેવા લાગ્યાં:—"હે દેવાધિદેવ! આપ જ્યારે તપશ્ચર્યા કરવા જાવ છો તે સમયે મારે એકલી જીવન ગાળવું મને અસહ્ય લાગે છે, તો મને સંતોષ થાય એવો બાળક હોય તો મારો સમય શાંતિથી પસાર થાય." ત્યારે શિવજીએ પ્રસન્ન થઈ શ્રીગણેશની

વાત વરેણ્ય રાજાને મળતાં ઘણો પસ્તાવો થયો અને શ્રીગજાનનના ચરણમાં જઈ જીવનમુક્ત થવા માટે જ્ઞાન મેળવવા વિનંતિ કરી. તે સમયે ગજાનને શ્રીગણેશગીતા તેને સંભળાવી. તે વરેણ્ય જ્ઞાન મેળવી જીવનમુક્ત બન્યો.

ૐ કારસ્વરૂપાત્મક માયાવિશિષ્ટ ચૈતન્ય સગુણ બ્રહ્મ શ્રીગણપતિ છે. ચૈતન્યસ્વરૂપતાથી તે નિર્ગુણ શુદ્ધ નિત્યસ્વરૂપ છે. તે જગતનું અધિષ્ઠાન હોઈ અવ્યક્ત (માયાબુદ્ધિ) ને લઈ સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય કરે છે. એવા એ બ્રહ્માંડાધિપતિ સર્વૈશ્વર્યસત્તાવાન્, મોક્ષમાર્ગની બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રદાતા છે. જેને બુદ્ધિના પ્રકાશક, બુદ્ધિના પ્રેરક, બુદ્ધિના સાક્ષી, બુદ્ધિના નિયંતા, બુદ્ધિના પતિ વગેરે સંજ્ઞા વડે વેદશાસ્ત્રો પોકારે છે.

આ પહેલા અધ્યાયમાં વરેણ્ય રાજાએ યોગસંબંધી પ્રશ્ન કર્યો છે. શ્રીગજાનને તેના ઉત્તરરૂપે યોગ કોને કહેવો તે સમજાવ્યું છે. બ્રહ્મના-સત્ય યોગના પ્રથમ પાંચ પ્રકાર છે. (૧) અસત્પાદ બ્રહ્મ (શક્તિ), (૨) સત્પાદ બ્રહ્મ (સૂર્ય), (૩) સમપાદ બ્રહ્મ (વિષ્ણુ), (૪) સૂર્યપાદ બ્રહ્મ (શિવ) અને (૫) પૂર્ણપાદ બ્રહ્મ અથવા તૂર્યાતીત બ્રહ્મ (ગણેશ) અનુક્રમે છે. અસત્પાદનો યોગ સત્પાદમાં, અસત્ અને સત્ના પાદનો યોગ સમપાદમાં તેમ જ સત્, અસત્ અને સમનો યોગ સૂર્યપાદમાં અને અસત્, સત્, સમ, સૂર્ય એનો યોગ પૂર્ણ પંચમ તૂર્યાતીતમાં થતાં ગણેશજ અભેદ છે. જેથી શિવ, વિષ્ણુ, શક્તિ સૂર્યને વિષે શ્રીગણેશજી આ ગીતામાં સ્વમુખે રાજાને સમજાવે છે કે, "મારે વિષે અભેદ બુદ્ધિવડે જોવું તેનું નામજ યોગ છે. વળી દરેકમાં સમભાવ રાખવો તેપણ યોગ છે. યોગના ઘણા પ્રકારો છે. કર્મયોગ, ઉપાસનાયોગ, સંન્યાસયોગ, ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ વગેરે અનેક યોગો છે, એ બધું મારૂં સ્વરૂપ છે."

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

શ્રીગણેશગીતા વાંચતા પહેલાં નીચે જણાવ્યા મુજબ સંકલ્પ, ન્યાસ, ધ્યાન કરી પાઠ કરવો.

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ अस्य श्रीगणेशगीतामालामंत्रस्य भगवान् श्रीगजानन ऋषिः ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ श्रीगणपतिर्देवता ॥ योगेन यो मामुपैति तमुपैम्यहमादरादिति छन्दांसि ॥ मतिस्तेऽनुग्रहान्ममेति बीजम् ॥ तत्रापि स्वामशक्तश्चेत्कुरु कर्म मदर्पणमिति शक्तिः ॥ ममानुग्रहतश्चैव परां निर्वृतिमेष्यसीति कीलकम् ॥ श्रीगणेशगीतामालामंत्रजपे विनियोगः ॥

अथ न्यासांश्च करिष्ये ॥ ॐ अच्छेद्यं शस्त्रसंघातैरदाह्यमनलेन चेत्यंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ अक्लेद्यं भूप भुवनैरशोष्यं मारुतेन चेति तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐ अवध्यं वध्यमानेऽपि शरीरेऽस्मिन्नराधिपेति मध्यमाभ्यां नमः ॥ ॐ अहं साक्षी जगच्चक्षुरलिप्तः सर्वकर्मभिरित्यनामिकाभ्यां नमः ॥ ॐ एकस्मिन्मयि पश्य त्वं विश्वमेतच्चराचरमिति कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥ ॐ नानाश्चर्याणि दिव्यानि पुरा दृष्टानि केनचिदिति करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयादि ॥ अथ ध्यानम् ॥ रक्ताम्भोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढं त्रिनेत्रं पाशं चैवांकुशं वै वरदमभयदं बाहुभिर्धारयन्तम् ॥ शक्त्या युक्तं गजास्यं पृथुतरजठरं नागयज्ञोपवीतं देवं चंद्रार्धचूडं सकलभयहरं विघ्नराजं नमामि ॥ मानसोपचारैः संपूजयेत् ॥ ॐ वरेण्य वत्स जानीहि गण नाथश्च कामधुक् ॥ गीतायोगमयं दुग्धं पिबन्ति साधका जनाः ॥

लं पृथिव्यात्मकं गंधं परिकल्पयामि ॥
हं आकाशात्मकं पुष्पं परिकल्पयामि ॥
यं वायव्यात्मकं धूपं परि कल्पयामि॥
रं तेजसात्मकं दीपं परिकल्पयामि ॥
वं अमृतात्मकं नैवेद्यं परिकल्पयामि ॥
सं सोमात्मकं तांबूलं परिकल्पयामि ॥

छत्रचामरमुकुटपादुकासर्वोपचारान् परिकल्पयामि ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीमन्मंगलमूर्तये नमः ॥

॥ श्रीगणेशगीता ॥

॥ यतो वेदवाचो विकुण्ठा मनोभिः सदा नेतिनेतीति यत्ता गृणन्ति ॥
॥ परब्रह्मरूपं चिदानंदभूतं सदा तं गणेशं नमामो भजामः ॥ १ ॥

॥ अध्याय : १—साङ्ख्यसारार्थयोगः ॥

क उवाच ।

एवमेव पुरा पृष्टः शौनकेन महात्मना ॥
स सूतः कथयामास गीतां व्यासमुखाच्छ्रुताम् ॥ १ ॥

सूत उवाच ।

अष्टादशपुराणोक्तममृतं प्राशितं त्वया ॥
ततोऽतिरसवत्पातुमिच्छाम्यमृतमुत्तमम् ॥ २ ॥

બ્રહ્મા કહે છે:—"તમે જે પ્રશ્ન કર્યો તે પૂર્વમાં શૌનક મુનિએ સૂતપુરાણીને કર્યો હતો. તેમને વ્યાસમુખે જે સાંભળ્યું હતું તે સૂતજીએ કહ્યું હતું."

સૂત પૂછે છે:—"હે વ્યાસ! તમોએ અઢાર મહાપુરાણની કથારૂપી

येनामृतमयो भूत्वा पुमान्ब्रह्मामृतं यतः ॥
योगामृतं महाभाग तन्मे करुणया वद ॥ ३ ॥
व्यास उवाच ।
अथ गीतां प्रवक्ष्यामि योगमार्गप्रकाशिनीम् ॥
नियुक्ता पृच्छते सूत राज्ञे गजमुखेन या ॥ ४ ॥
वरेण्य उवाच ।
विघ्नेश्वर महाबाहो सर्वविद्याविशारद ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ योगं मे वक्तुमर्हसि ॥ ५ ॥
श्रीगजानन उवाच ।
सम्यग्व्यवसिता राजन्मतिस्तेऽनुग्रहान्मम ॥
शृणु गीतां प्रवक्ष्यामि योगामृतमयीं नृप ॥ ६ ॥
न योगं योगमित्याहुर्योगो योगो न च श्रियः ॥
न योगो विषयैर्योगो न च मात्रादिभिस्तथा ॥ ७ ॥

અમૃતનું પાન મને કરાવ્યું, પરંતુ તેનાથી અતિ રસપ્રદ જે ઉત્તમ અમૃત હોય તે પાન કરવાની મારી ઇચ્છા છે કે જે અમૃતપાનથી મહાન્ યોગી પણ બ્રહ્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. તે યોગામૃત વિષે તમે કૃપા કરીને મને જણાવો."

વ્યાસજી કહે છે :—"હે સૂત! યોગમાર્ગને પ્રકાશ આપનારી એવી "ગણેશગીતા" હું તમને સંભળાવું છું. જેમાં વરેણ્ય રાજાએ શ્રીગણેશને પ્રાર્થના કરી હતી કે, "હે વિઘ્નેશ્વર! હે મહાબાહો! હે સર્વ વિદ્યાને જાણનાર! તમે સર્વ શાસ્ત્રના તત્ત્વને જાણો છો તો ઉત્તમ તત્ત્વ જેમાં હોય તેવો યોગ જાણવાની મારી અભિલાષા છે તે આપ વર્ણન કરો." ૧–૫.

ભાવાર્થ :—શ્રી ગજાનન કહે છે :—"હે રાજન્! મારા અનુગ્રહથી તારી બુદ્ધિ નિર્મલ બની છે માટે તને યોગામૃતરૂપી ગીતા કહું છું

योगो यः पितृमात्रादेर्न स योगो नराधिप ॥
यो योगो बन्धुपुत्रादेर्यश्चाष्टभूतिभिः सह ॥ ८ ॥
न स योगः स्त्रिया योगो जगदद्भुतरूपया ॥
राज्ययोगश्च नो योगो न योगो गजवाजिभिः ॥ ९ ॥
योगो नेन्द्रपदस्यापि योगो योगार्थिनः प्रियः ॥
योगो यः सत्यलोकस्य न स योगो मतो मम ॥ १० ॥
शैवस्य योगो नो योगो वैष्णवस्य पदस्य यः ॥
न योगो भूप सूर्यत्वं चन्द्रत्वं न कुबेरता ॥ ११ ॥
नानिलत्वं नानलत्वं नामरत्वं न कालता ॥
न वारुण्यं न नैर्ऋत्यं योगो न सार्वभौमता ॥ १२ ॥

તે સાંભળ. જેને લોકો યોગ કહે છે તે યોગ સમજ્યા વિના બોલે છે. જેને અત્યંત સંપત્તિ મળી, અનેક વૈભવો મળ્યા તે યોગ યોગ નથી. અનેક વિષયોનો ઉપભોગ ભોગવી તેને ઉત્તમ યોગ માને છે પરંતુ તે મિથ્યા છે. તે જ પ્રમાણે હે રાજન્! પોતાના પિતા, માતા, બંધુ, સ્ત્રી પુત્રાદિના સંબંધનો યોગ થાય છે તે પણ યોગ નથી. જેને ત્યાં રાજ્યલક્ષ્મી, હાથી, ઘોડા, અનેક પશુઓ, દાસ દાસી, જમીન વગેરેનો યોગ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તે યોગ પણ યોગ નથી. જેને ઇન્દ્રપદની પ્રાપ્તિ થાય તે પણ યોગ નથી. જે યોગાર્થી હોય અને તેને ઇચ્છિત વસ્તુ મળવાથી યોગ સિદ્ધ થયો એમ તે માને છે તે યોગ પણ યોગ કહી શકાય નહિ.

તેમ સત્યલોકની પ્રાપ્તિ થાય છતાં તે યોગ મનાય નહિ. શિવપદની પ્રાપ્તિ અથવા વિષ્ણુપદની પ્રાપ્તિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, કુબેર વગેરેના પદની પ્રાપ્તિ થાય તો પણ તે સિદ્ધયોગ મનાય નહિ; તેજ પ્રમાણે વાયુ, અગ્નિ, દેવ, કાળ, વરૂણ, નિર્ઋતિ અને સાર્વભૌમનું પદ મળે છતાં તે યોગ સિદ્ધયોગ મનાય નહિ. ૬-૧૨

योगं नानाविधं भूप युञ्जन्ति ज्ञानिनस्ततम् ॥
भवन्ति वितृषा लोके जिताहारा विरेतसः ॥ १३ ॥
पावयन्त्यखिलांल्लोकान्वशीकृतजगत्त्रयाः ॥
करुणापूर्णहृदया बोधयन्त्यपि कांश्चन ॥ १४ ॥
जीवन्मुक्ता ह्रदे मग्नाः परमानन्दरूपिणि ॥
निमील्याक्षीणि पश्यन्तः परं ब्रह्म हृदि स्थितम् ॥ १५ ॥
ध्यायन्तः परमं ब्रह्म चित्ते योगवशीकृतम् ॥
भूतानि स्वात्मना तुल्यं सर्वाणि गणयन्ति ते ॥ १६ ॥
येन केनचिदाच्छिन्ना येन केनचिदाहताः ॥
येन केनचिदाकृष्टा येन केनचिदाश्रिताः ॥ १७ ॥
करुणापूर्णहृदया भ्रमन्ति धरणीतले ॥
अनुग्रहाय लोकानां जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥ १८ ॥

ભાવાર્થઃ—હે રાજન્! યોગીઓ વિવિધ પ્રકારના યોગો જાણે છે. જેઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે વિરકત રહી આહાર વિહારમાં નિયમિત બની ઇચ્છારહિત થઈ યોગવડે પોતાના હૃદયમાં બિરાજેલા પરમાત્માને જુએ છે એવા યોગિઓ લોકોપકાર કરવા માટે બોધ આપે છે. યોગીઓ વસ્તુમાત્રમાં પરમાત્માની વિભૂતિઓ છે, એમ જાણે છે અને યોગાભ્યાસ કરતી વખતે આસન સિદ્ધ કરી, નેત્ર બંધ કરી, હૃદયમાં રહેલા પરબ્રહ્મનું ચિંતન કરે છે. યોગીઓ બધાને સમાન માને છે. યોગસિદ્ધ કરતાં તેમને અનેક કષ્ટ પડે છે. કોઈ સમયે માન અપમાન મળે છતાં સમાન દૃષ્ટિએ તેઓ જુએ છે અને એવા યોગીઓ જગતમાં ઉપકારવૃત્તિ રાખી જનકલ્યાણ માટે જ ફરે છે. હે રાજન્! યોગીઓ કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા કરતા નથી તેમ દેહ ઉપર પણ આસક્તિ રાખતા નથી. માત્ર શરીર

देहमात्रभृतो भूप समलोष्टाश्मकाञ्चनाः ॥
एतादृशा महाभाग्याः स्युश्चक्षुर्गोचराः प्रिय ॥ १९ ॥
तमिदानीमहं वक्ष्ये शृणु योगमनुत्तमम् ॥
श्रुत्वा यं मुच्यते जन्तुः पापेभ्यो भवसागरात् ॥ २० ॥
शिवे विष्णौ च शक्तौ च सूर्ये मयि नराधिप ॥
याऽभेदबुद्धिर्योगः स सम्यग्योगो मतो मम ॥ २१ ॥

ધારણ કરી ઇન્દ્રિઓ અને ક્રોધને જિતીને, સોનું, પત્થર અને ઢેફાંને સમાન ગણીને દયાથી પૂર્ણ હૃદયવાળા થઈ આ પૃથ્વી ઉપર કેવળ લોકોના કલ્યાણ માટે વિચરે છે. આવા મહાત્માઓનાં દર્શનથી આપણે પાવન થઈએ છીએ. ૧૩-૧૯.

ભાવાર્થ—હે રાજન્! તને ઉત્તમયોગ કોને કહેવો તે કહું છું જે સાંભળવાથી જીવ પાપમાંથી મુક્ત થઈ સંસારરૂપી સાગરના બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે. જે શિવ, વિષ્ણુ, શક્તિ, સૂર્ય અને હું (ગણેશ) આ પાંચેમાં [1]અભેદ બુદ્ધિ રાખે છે, તે ઉત્તમ યોગ *છે. હું આ જગતને ઉત્પન્ન કરૂં છું, પાલન કરૂં છું અને સંહાર કરૂં છું. એ મારી લીલા છે.

---

१ यस्तु सर्वाणि भूतानि आत्मन्येवानुपश्यति ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥ જે પુરૂપ સંપૂર્ણ પ્રાણિઓને આત્મામાં જુવે છે અને સર્વ પ્રાણિઓમાં આત્માને જુવે છે તે અભેદ જ્ઞાન થવા પછી સ્તુતિ કે નિંદા કરતો નથી. (ઈશાવાસ્યોપનિષદ્.). *યોગ બે પ્રકારના છે એક સબીજ યોગ અને બીજો નિર્બીજયોગ. તેમાં નિર્બીજયોગની સાધનામાં यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ॥ ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ ચંચલ અને અસ્થિર એવું મન જ્યાંત્યાં ભટકતું રહે છે, ત્યાંથી તેને આત્મામાં વશ કરવું." એમ ગીતામાં બતાવ્યા પ્રમાણે સમાધિયોગ દુષ્કર થઈ પડે પણ સબીજ યોગમાં સમાધિ સફળ થાય છે, કેમકે તેમાં પરમાત્માની આનંદમૂર્તિનું ધ્યાન કરવાથી ચિત્ત ઉપરામ પામે છે. (ગીતા અ. ૬-૨૬)

अहमेव जगद्यस्मात्सृजामि पालयामि च ॥
कृत्वा नानाविधं वेषं संहरामि स्वलीलया ॥ २२ ॥
अहमेव महाविष्णुरहमेव सदाशिवः ॥
अहमेव महाशक्तिरहमेवार्यमा प्रिय ॥ २३ ॥
अहमेको नृणां नाथो जातः पञ्चविधः पुरा ॥
अज्ञानान्मां न जानन्ति जगत्कारणकारणम् ॥ २४ ॥
मत्तोऽग्निरापो धरणी मत्त आकाशमारुतौ ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च लोकपाला दिशो दश ॥ २५ ॥
वसवो मुनयो गावो मनवः पशवोऽपि च ॥
सरितः सागरा यक्षा वृक्षाः पक्षिगणा अपि ॥ २६ ॥
तथैकविंशतिः स्वर्गा नागाः सप्त वनानि च ॥
मनुष्याः पर्वताः साध्याः सिद्धा रक्षोगणास्तथा ॥ २७ ॥

હું મહાવિષ્ણુ, સદાશિવ, શક્તિ અને અર્યમા (સૂર્ય) છું, એમ સમજી આ પાંચ પ્રકારે મને અભેદ ભાવથી જોવો. અજ્ઞાન જીવો માયાના આવરણથી મને જાણી શકતા નથી. મારાથીજ અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, આકાશ અને વાયુ એ પંચ મહાભૂત પેદા થયાં છે. તેમજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, લોકપાલો અને બધી દિશાઓ પણ મારાથીજ ઉત્પન્ન થયાં છે. તેજ પ્રમાણે આઠ વસુઓ, મનુઓ, પશુઓ, નદીઓ, સપ્ત સાગરો, યક્ષો, વૃક્ષો અને પક્ષિગણો, એ પણ મારા વડે જ પેદા થયાં છે. તેવી રીતે એકવિંશ સ્વર્ગ, નાગો, સાત મહા અરણ્યો, મનુષ્યો, પર્વતો, સાધ્યો, સિદ્ધો અને રાક્ષસો એ પણ મારાથી જ ઉત્પન્ન થયાં છે.[1] હું એ સર્વનો સાક્ષીભૂત છું. હું વિશ્વમાં રહેવા છતાં કર્મથી અલિપ્ત છું, અમાપ છું, નિર્વિકાર છું, અવ્યક્ત છું. જગતમાં મારી ગતિ અકુંઠિત છે.

---

१ एकोऽहं बहु स्याम् । હું એક છું (તે) બહુ થાઉં. (શ્રુતિ.)

अहं साक्षी जगच्चक्षुरलिप्तः सर्वकर्मभिः ॥
अविकारोऽप्रमेयोऽहमव्यक्तो विश्वगोऽव्ययः ॥ २८ ॥
अहमेव परं ब्रह्माव्ययानन्दात्मकं नृप ॥
मोहयत्यखिलान्माया श्रेष्ठान्मम नरानमून् ॥ २९ ॥
सर्वदा षड्विकारेषु तानियं योजयेद् भृशम् ॥
हित्वाऽज्ञापटलं जन्तुरनेकैर्जन्मभिः शनैः ॥ ३० ॥
विरज्य विन्दति ब्रह्म विषयेषु सुबोधतः ॥
अच्छेद्यं शस्त्रसंघातैरदाह्यमनलेन च ॥ ३१ ॥
अक्लेद्यं भूप भुवनैरशोष्यं मारुतेन च ॥
अवध्यं वध्यमानेऽपि शरीरेऽस्मिन्नराधिप ॥ ३२ ॥
यामिमां पुष्पितां वाचं प्रशंसन्ति श्रुतीरिताम् ॥
त्रयीवादरता मूढास्ततोऽन्यन्मन्वतेऽपि न ॥ ३३ ॥

મારો કોઈકાળે નાશ નથી, એવું આનંદમય બ્રહ્મ તે હું છું. મારી માયાના આવરણ વડે જીવમાત્રને બંધન કરનારી મારી [1]માયા છે. ૨૦-૨૯.

ભાવાર્થઃ—તેમાં (માયામાં) છ[2] વિકારો રહ્યા છે, પરંતુ યોગવડે જન્મજન્માંતરના જ્ઞાનથી તે જીવનું માયાનું બંધન ધીમે ધીમે મુક્ત થાય છે અને વિષયોથી તે વિરક્ત થાય છે અને તેને પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તે (આત્મા) ને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી, અગ્નિ બાળી શકતો નથી, પાણી ભીંજવી શકતું નથી, પવન સૂકવી શકતો નથી, અને આ નાશવંત શરીરમાં રહેવા છતાં તેનો નાશ થતો નથી. પંચભૌતિક દેહનો નાશ થાય છે પણ આત્માનો નાશ થતો નથી. વેદત્રયીમાં

---

૧ मम माया दुरत्यया। ભગવાન્ કહે છે કે, 'મારી માયા ઘણી કઠીન છે.'
૨ છ વિકારઃ—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર.

कुर्वन्ति सततं कर्म जन्ममृत्युफलप्रदम् ॥
स्वर्गैश्वर्यरता ध्वस्तचेतना भोगबुद्धयः ॥ ३४ ॥
सम्पादयन्ति ते भूप स्वात्मना निजबन्धनम् ॥
संसारचक्रं युञ्जन्ति जडाः कर्मपरा नराः ॥ ३५ ॥
यस्य यद्विहितं कर्म तत्कर्तव्यं मदर्पणम् ॥
ततोऽस्य कर्मबीजानामुच्छिन्नाः स्युर्महाङ्कुराः ॥ ३६ ॥
चित्तशुद्धिश्च महती विज्ञानसाधिका भवेत् ॥
विज्ञानेन हि विज्ञानं परं ब्रह्म मुनीश्वरैः ॥ ३७ ॥
तस्मात्कर्माणि कुर्वीत बुद्धियुक्तो नराधिप ॥
न त्वकर्मा भवेत्कोऽपि स्वधर्मत्यागवांस्तथा ॥ ३८ ॥

કહ્યા મુજબ જે મૂઢ કર્મ કરવામાંજ સફળતા માને છે અને શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે જેની પ્રશંસા કરે છે તે કર્મ કરી સ્વર્ગાદિ સુખમાં આનંદ માનનાર અને ભોગવિલાસાદિ સુખ ભોગવનાર વારંવાર જન્મ મૃત્યુના ફેરામાં પડે છે.[1] હે રાજન્! એવા પ્રાણીને આ સંસાર-ચક્રમાં વારંવાર જન્મમરણ થાય છે. માટે નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરી મને અર્પણ કરનાર જીવને કર્મબંધન નડતું નથી[2] જેમ બીજમાંથી અંકુર નિકળે અને તે નષ્ટ થાય તો વૃક્ષનો અભાવ થાય, તેમ જ્ઞાનીને કર્મરૂપી બીજાંકુર ઉદ્ભવી તે નષ્ટ થયાથી પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે, પરંતુ વાસનારૂપ બીજથી તેનો અભાવ થાય છે. જ્યાં સુધી કર્મની

---

१ पुनरपि जननं पुनरपि मरणं० (शंकराचार्य) ॥

२ मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ॥ निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ વિવેક બુદ્ધિ વડે બધાં કર્મો મારામાં અર્પણ કરીને ઇચ્છા, મમતા તથા શોકથી રહિત થઈ યુદ્ધરૂપ કર્મ કર. (ગીતા અ. ૩ શ્લો. ૩૦)

जहाति यदि कर्माणि ततः सिद्धिं न विन्दति ॥
आदौ ज्ञानेनाधिकारः कर्मण्येव स युज्यते ॥ ३९ ॥
कर्मणा शुद्धहृदयोऽभेदबुद्धिमुपैष्यति ॥
स च योगः समाख्यातोऽमृतत्वाय हि कल्पते ॥ ४० ॥
योगमन्यं प्रवक्ष्यामि शृणु भूप तदुत्तमम् ॥
पशौ पुत्रे तथा मित्रे शत्रौ बन्धौ सुहृज्जने ॥ ४१ ॥
बहिर्दृष्ट्या च समया हृत्स्थयाऽऽलोकयेत्पुमान् ॥
सुखे दुःखे तथाऽमर्षे हर्षे भीतौ समो भवेत् ॥ ४२ ॥
रोगाप्तौ चैव भोगाप्तौ वा जये विजयेऽपि च ॥
श्रियोऽयोगे च योगे च लाभालाभे मृतावपि ॥ ४३ ॥
समो मां वस्तुजातेषु पश्यन्नन्तर्बहिः स्थितम् ॥
सूर्ये सोमे जले वह्नौ शिवे शक्तौ तथाऽनिले ॥ ४४ ॥

વાસના હોય ત્યાં સુધી ચિત્ત શુદ્ધ થતું નથી. માટે પ્રથમ વાસનાનો ત્યાગ અને ચિત્તશુદ્ધિ બને ત્યારે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કર્મ કરવાથી મન શુદ્ધ બને છે. જ્યારે અભેદ બુદ્ધિ થાય ત્યારે મોક્ષ રૂપ યોગ સિદ્ધ થએલો ગણાય છે. ૩૦–૪૦

ભાવાર્થઃ—હે રાજન્! યોગનો બીજો ઉત્તમ પ્રકાર કહું છું. [1]પશુ, પુત્ર, મિત્ર, શત્રુ, બંધુ, સગાં સ્નેહી પ્રત્યે સમાન દૃષ્ટિ રાખવી. વળી સુખ દુઃખ, ક્રોધ હર્ષ અને ભયસમયે સમભાવ રાખવો. રોગમાં, અનેક પ્રકારના ભોગમાં, જયપરાજયમાં, લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિસમયે અને લક્ષ્મીના નાશસમયમાં, લાભ તથા નુકશાન સમયમાં, તેમજ મરણસમયમાં મનની સ્થિતિ સરખી રહે તે "યોગ" જાણવો.

---

[1] समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ જે શત્રુ, મિત્ર, માન, અપમાન, ટાઢ, તાપ, સુખ, દુઃખમાં સમાન ભાવવાળો અને સંગરહિત રહે છે. (ભગવદ્ગીતા અ. ૧૨ શ્લો. ૧૮)

द्विजे ह्रदे महानद्यां तीर्थे क्षेत्रेऽघनाशिनि ॥
विष्णौ च सर्वदेवेषु तथा यक्षोरगेषु च ॥ ४५ ॥
गन्धर्वेषु मनुष्येषु तथा तिर्यग्भवेषु च ॥
सततं मां हि यः पश्येत्सोऽयं योगविदुच्यते ॥ ४६ ॥
संपराहृत्य स्वार्थेभ्य इन्द्रियाणि विवेकतः ॥
सर्वत्र समताबुद्धिः स योगो भूप मे मतः ॥ ४७ ॥
आत्मानात्मविवेकेन या बुद्धिर्दैवयोगतः ॥
स्वधर्मासक्तचित्तस्य तद्योगो योग उच्यते ॥ ४८ ॥
धर्माधर्मौ जहातीह तया त्यक्त उभावपि ॥
अतो योगाय युञ्जीत योगो वैधेषु कौशलम् ॥ ४९ ॥
धर्माधर्मफले त्यक्त्वा मनीषी विजितेन्द्रियः ॥
जन्मबन्धविनिर्मुक्तः स्थानं संयात्यनामयम् ॥ ५० ॥

જગતમા ઉત્પન્ન થયલી વસ્તુમાત્રમા અદર અને બહાર સમાન ભાવ રાખવો સૂર્ય, ચંદ્ર, જલ, અગ્નિ, શક્તિ અને વાયુ વગેરેમાં સમાન દષ્ટિ રાખવી એને પણ યોગ કહ્યો છે. તેમજ હ્રદયમાં, વિષ, મહાનદી, તીર્થ અથવા પાપનાશક ક્ષેત્ર, વિષ્ણુ, સર્વ દેવો, યક્ષ અને ઉરગ વગેરેમાં સમભાવ રાખવો એ પણ યોગ મનાયો છે. ગંધર્વ, મનુષ્ય, કીટકાદિ તિર્યગ્યોનિ એ સર્વમાં આત્મા એકજ છે, એમ જેવાથી જ્ઞાની એ યોગ મેળવે છે. સ્વાર્થવૃત્તિ છોડી ઇન્દ્રિઓને વશ કરી સર્વત્ર સમાનતાની ભાવનાથી જે જુએ તેને યોગી કહે છે. તે મને માન્ય છે. જેનું મન સ્વધર્માચરણમાં આસક્ત છે અને જે આત્મા કોણ તેમજ અનાત્મા કોણ એમ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરે છે તેને યોગ સિદ્ધ થઈ શકે છે. આવી રીતે ધર્માધર્મનો ત્યાગ કરી બુદ્ધિપૂર્વક યોગવડે ઉપયોગ કરવો. આવા યોગીઓ ધર્મ

यदा ह्यज्ञानकालुष्यं जन्तोर्बुद्धिः क्रमिष्यति ॥
तदाऽसौ याति वैराग्यं वेदवाक्यादिषु क्रमात् ॥ ५१ ॥
त्रयीविप्रतिपन्नस्य स्थाणुत्वं यास्यते यदा ॥
परात्मन्यचला बुद्धिस्तदाऽसौ योगमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥
मानसानखिलान्कामान्यदा धीमांस्त्यजेत्प्रिय ।
स्वात्मनि स्वेन संतुष्टः स्थिरबुद्धिस्तदोच्यते ॥ ५३ ॥
वितृष्णः सर्वसौख्येषु नोद्विग्नो दुःखसंगमे ॥
गतसाध्वसरुड्रागः स्थिरबुद्धिस्तदोच्यते ॥ ५४ ॥
यथाऽयं कमठोऽङ्गानि संकोचयति सर्वतः ॥
विषयेभ्यस्तथा खानि संकर्षेद्योगतत्परः ॥ ५५ ॥
व्यावर्तन्तेऽस्य विषयास्त्यक्ताहारस्य वर्ष्मिणः ॥
विना रागं च रागोऽपि दृष्ट्वा ब्रह्म विनश्यति ॥ ५६ ॥

અધર્મના ફલનો ત્યાગ કરી ઇન્દ્રિઓને જીતી જન્મમરણમાંથી મુક્ત થઈ અક્ષય ધામ પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે બુદ્ધિવડે અજ્ઞાન નાશ પામે ત્યારે વેદવાક્ય પ્રમાણે ક્રમે કરીને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૧-૫૧

ભાવાર્થઃ—જ્યારે વેદત્રયીપ્રાપ્તિ દ્વારા જેની બુદ્ધિ પરમાત્માને વિષે સ્થિર થાય છે તેને યોગ પ્રાપ્ત થાય છે. હે રાજન્! જે બુદ્ધિપૂર્વક માનસિક ઇચ્છાઓ છોડીને સંતોષ માને છે તેને યોગ સિદ્ધ થાય છે. જે કોઈ પણ જાતની ઇચ્છા કરતો નથી તેમજ દુઃખસમયમાં ઉદ્વેગ કરતો નથી અને ભય, ક્રોધ અને વાસનાનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે. જેવી રીતે કાચબો પોતાના અવયવોને પોતાના અંગમાં સંકુચિત કરીદે છે તેવી રીતે યોગ કરનારા પોતાની ઇન્દ્રિઓને વિષયોમાંથી સંકુચિત કરી લે છે. જે આહારનો ત્યાગ કરે છે તે સહજ વિષયોથી દૂર રહે છે જેથી વૈરાગ્યયુક્ત બુદ્ધિ વડે તે બ્રહ્મજ્ઞાનની

विपश्चिद्यतते भूप स्थितिमास्थाय योगिनः ॥
मन्थयित्वेन्द्रियाण्यस्य हरन्ति बलतो मनः ॥ ५७ ॥
युक्तस्तानि वशे कृत्वा सर्वदा मत्परो भवेत् ॥
संयतानीन्द्रियाणीह यस्यासौ कृतधीर्मतः ॥ ५८ ॥
चिन्तयानस्य विषयान्संगस्तेषूपजायते ॥
कामः संजायते तस्मात्ततः क्रोधोऽभिवर्धते ॥ ५९ ॥
क्रोधादज्ञानसंभूतिर्विभ्रमस्तु ततः स्मृतेः ॥
भ्रंशात्स्मृतेर्मतेर्ध्वंसस्तद्ध्वंसात्सोऽपि नश्यति ॥ ६० ॥
विना द्वेषं च रागं च गोचरान्यस्तु खैश्चरेत् ॥
स्वाधीनहृदयो वश्यैः संतोषं स समृच्छति ॥ ६१ ॥
त्रिविधस्यापि दुःखस्य संतोषे विलयो भवेत् ॥
प्रज्ञया संस्थितश्चायं प्रसन्नहृदयो भवेत् ॥ ६२ ॥

પ્રાપ્તિ કરે છે અને તેના રાગાદિ વિષયો નષ્ટ થાય છે. હે રાજન્ ! વિદ્વજ્જન યોગાભ્યાસ માટે પ્રયત્ન કરે છે અને ઇન્દ્રિઓને વશ રાખી જ્ઞાનરૂપી બળ દ્વારા મનને જીતે છે. તે ઇન્દ્રિઓને વશ કરી મારે વિષે ભાવ રાખે છે. જેણે પોતાની ઇન્દ્રિઓને વશ કરી છે તેને કૃતધી (બુદ્ધિમાન્) કહે છે. જેનું વિષય તરફ મન હોય છે તેનામાં કામવાસના ઉદ્ભવે છે, તેનાથી ક્રોધ થાય છે, ક્રોધથી અજ્ઞાન દશા થાય છે, પરિણામે બુદ્ધિમાં ભ્રમ થાય છે જેથી મતિ ભ્રષ્ટ થાય છે અને અંતે તેનું અધ પતન થાય છે. ૫૨–૬૦.

ભાવાર્થઃ—જે દ્વેષ, રાગ, પ્રીતિનો ત્યાગ કરી દૈવેચ્છા થી પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુનો મનને વશ રાખી સંતોષ માની ઉપભોગ કરે છે તે સંતોષી કહેવાય છે. જેનામાં સંતોષ છે તેને કાયિક, વાચિક માનસિક ત્રિવિધ તાપ બાધ કરતા નથી અને તેના હૃદયમાં સદા સર્વદા આનંદ રહે છે. મનની પ્રસન્નતા વિના શુદ્ધ બુદ્ધિ રહેતી નથી.

विना प्रसादं न मतिर्विना मत्या न भावना ॥
विना तां न समो भूप विना तेन कुतः सुखम् ॥ ६३ ॥
इन्द्रियाश्वान्विचरतो विषयाननुवर्तते ॥
यन्मनस्तन्मतिं हन्यादप्सु नावं मरुद्यथा ॥ ६४ ॥
या रात्रिः सर्वभूतानां तस्यां निद्राति नैव सः ॥
न स्वपन्तीह ते यत्र सा रात्रिस्तस्य भूमिप ॥ ६५ ॥
सरितां पतिमायान्ति वनानि सर्वतो यथा ॥
आयान्ति यं तथा कामा न स शांतिं क्वचिल्लभेत् ॥ ६६ ॥
अतस्तानीह संरुध्य सर्वतः खानि मानवः ॥
स्वस्वार्थेभ्यः प्रधावन्ति बुद्धिरस्य स्थिरा तदा ॥ ६७ ॥
ममताहंकृती त्यक्त्वा सर्वान्कामांश्च यस्त्यजेत् ॥
नित्यं ज्ञानरतो भूत्वा ज्ञानान्मुक्तिं स यास्यति ॥ ६८ ॥

શુદ્ધ બુદ્ધિવિના શ્રદ્ધા ઉદ્ભવતી નથી અને શ્રદ્ધા વિના શાન્તિ મળતી નથી. જ્યાં શાન્તિ નથી ત્યાં સુખ નથી. ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાને ચલાવનાર મન વિષયો તરફ ઘસડી જાય છે. તેની દશા જેમ નદીમાં નાવ ચાલતી હોય અને પવન લાગવાથી નાવ ડૂબી જાય, તેમ વિષયો તરફ મનની વૃત્તિઓ જવાથી સંસારરૂપી નાવ ડૂબી જાય છે. તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. હે રાજન્ ! જ્યારે સર્વ પ્રાણિઓની રાત્રી થાય છે ત્યારે આત્મા જાગૃત રહે છે અને તે નિદ્રામાં વશ થતો નથી. તે તેની રાત્રિ જાણવી. જે પ્રમાણે બધી નદીઓ સમુદ્ર તરફ જાય છે તે પ્રમાણે જે પ્રાણિનું મન નિરંતર ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા તરફ વળે છે તેને કામાદિ શત્રુવડે શાન્તિ મળતી નથી. માટે ઇન્દ્રિઓનો નિરોધ કર્યા વિના બુદ્ધિમાં સ્થિરતા આવતી નથી. જેણે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી ઇન્દ્રિઓ વશ કરી મનને જીત્યું છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર રહે છે. મમતા,

एवं ब्रह्मधियं भूप यो विजानाति दैवतः ॥
तुर्यामवस्थां प्राप्यापि जीवन्मुक्तिं प्रयास्यति ॥ ६९ ॥

ॐतत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे बालचरिते गजाननवरेण्यसंवादे "सांख्यसारार्थयोगो" नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

અહંભાવનાનો ત્યાગ કરી કામાદિને જીતી જે કોઈ જ્ઞાન મેળવે છે તેની મુક્તિ થાય છે. હે રાજન્! એ પ્રમાણે બ્રહ્મજ્ઞાન મેળવી તે દૈવત મેળવે તો તે તુરીયાવસ્થા ભોગવી જીવન્મુક્ત થાય છે. ૬૧-૬૯

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતાર્થશાસ્ત્રમાં બાલચરિતને વિષે ગણેશવરેણ્યસંવાદમાં "સાંખ્યસારાર્થયોગ" નામનો અધ્યાય ૧ લો સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

અધ્યાય ૨ જો – પૂર્વરૂપ

પહેલા અધ્યાયમાં ગજાનનની અમૃતસમાન વાણી સાંભળી વરેણ્યે પ્રશ્ન કર્યો:–"હે! વિભો! આપે જ્ઞાન અને કર્મ બે માર્ગ બતાવ્યા, તેમાં ધર્મમાર્ગની દૃષ્ટિએ જે કલ્યાણકારી માર્ગ હોય તે બતાવો. ધર્મ શબ્દની વ્યાખ્યાપ્રમાણે "यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः ॥ જે શરીરધર્મની મર્યાદાથી ચાલતાં પોતાની ઉન્નતિ થાય અને સાત્વિકભાવના વડે જીવ શિવ કેવી રીતે બને તેને માટે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરસથી જે સિદ્ધ થાય છે તે ધર્મ." આ જગતની ઉત્પત્તિને પુરુષપ્રકૃતિથી માનનારાઓ સાંખ્યવાદ કહે છે અને જગતની ઉત્પત્તિ કર્મથી થાય છે, એમ માનનારાઓ કર્મવાદી કહેવાય છે. એ ભ્રાંતિ દૂર કરવા બંને માર્ગોથી યોગ બોધરૂપ છે. કર્મસંબંધી શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે કે, "तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर । असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ (भ.गी.३।१९). ફળમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કર્મ કરનાર મોક્ષ પામે છે." જેમ જનક વગેરે કર્મ કરી સિદ્ધિ પામ્યા છે. પરીક્ષિતને શુકદેવે કર્મયોગ ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ દ્વારા ઉપદેશ આપ્યો હતો.

કર્મના બે પ્રકાર છે. એક સકામ ને બીજો નિષ્કામ. સકામ કર્મ કરનારને ક્ષણિક સુખ મળે છે, જ્યારે નિષ્કામ કર્મ કરનારને કર્મ કરી ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વડે બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એક સમયે લક્ષ્મણે રામને પૂછ્યું: "હે રામ! તમે અનેક પ્રકારના ભાવ અને રૂપ ધારણ કરો છો તો અમારે તમારા ક્યા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું?" ત્યારે રામ કહે છે:–"હે લક્ષ્મણ! તું એક વાત યાદ રાખજે કે જ્યાં જ્યાં તું પ્રબળ શક્તિ જુવે છે ત્યાં ત્યાં હું જ છું."

રામાવતારમા જાબુવાને રામનું દર્શન કર્યું હતું અને દ્વાપરયુગમાં કૃષ્ણાવતારવડે સ્યમતકના નિમિત્તથી જાબુવાન સાથે યુદ્ધ કર્યું તે અમયે જાબુવાનને રામ અને કૃષ્ણરૂપે દર્શન આપ્યું હતું. જેની જેવી ભાવના હોય તે સ્વરૂપે પ્રભુ દર્શન આપે છે યોગીઓ ધ્યાન યોગથી આત્માનદ બની પરમાત્માનું ચિંતન કરે છે

યોગના ત્રણ પ્રકાર છે, કર્મયોગ, ભક્તિયોગ–ઉપાસના યોગ, ધ્યાન યોગ તેમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો ધ્યાનયોગ શાસ્ત્રોમાં ઉત્તમ માન્યો છે. કપિલ મુનિએ સાંખ્યયોગ દ્વારા પોતાની માતાને ઉપદેશ આપી જીવન મુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો માટે સદ્ગુરુ દ્વારા જ્ઞાન મેળવી જીવનમુક્ત થવા માનવીઓએ અવશ્ય પ્રયત્ન કરવો, તો જ મનુષ્ય દેહ સફળ ગણાશે

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्याय २ः—कर्मयोगः ॥

वरेण्य उवाच ।

ज्ञाननिष्ठा कर्मनिष्ठा द्वयं प्रोक्तं त्वया विभो ।
अवधार्य वदैकं मे निःश्रेयसकरं नु किम् ॥ १ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

अस्मिंश्चराचरे स्थित्यौ पुरोक्ते द्वे मया प्रिय ॥
सांख्यानां बुद्धियोगेन वैधयोगेन कर्मणाम् ॥ २ ॥
अनारम्भेण वैधानां निष्क्रियः पुरुषो भवेत् ॥
न सिद्धिं याति संत्यागात्केवलात्कर्मणो नृप ॥ ३ ॥
कदाचिदक्रियः कोऽपि क्षणं नैवावतिष्ठते ॥
अस्वतन्त्रः प्रकृतिजैर्गुणैः कर्म च कार्यते ॥ ४ ॥
कर्मकारींद्रियग्रामं नियम्यास्ते स्मरन्पुमान् ॥
तद्गोचरान्मन्दचित्तो धिगाचारः स भाष्यते ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—વરેણ્ય રાજા પ્રણામ કરી પૂછવા લાગ્યાઃ—"હે વિભો ! આપે કર્મ અને જ્ઞાન બે વિષયો બતાવ્યા; પરંતુ જે કરવાથી ચોક્કસ પ્રમાણે કલ્યાણ થતું હોય તેજ માર્ગ બતાવવા કૃપા કરો."

• શ્રીગણેશજી કહે છેઃ—"હે રાજન્ ! આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે સાંખ્યયોગવડે બુદ્ધિયોગ અને કર્મવડે વિધિયોગ એમ બે માર્ગ જાણવા. જો વિધિયુક્ત કર્મ કરે નહિ તો પુરૂષ નિષ્ક્રિય બને છે. કેવળ કર્મનો ત્યાગ કરવાથી સિદ્ધિ મળતી નથી. જેમ ગાડીના એક ચક્રથી ગાડી ચાલી શકતી નથી તેમ વિશ્વમાં વિધિયોગ અને બુદ્ધિયોગ વિના ચાલી શકાતું નથી. કદાચિત્ કર્મ કરે, પરંતુ પ્રકૃતિના ગુણના આધારે

तद्ग्रामं संनियम्यादौ मनसा कर्म चारभेत् ॥
इन्द्रियैः कर्मयोगं यो वितृष्णः स परो नृप ॥ ६ ॥
अकर्मणः श्रेष्ठतमं कर्मानीहाकृतं तु यत् ॥
चष्मणः स्थितिरप्यस्याकर्मणो नैव सेत्स्यति ॥ ७ ॥
असमर्प्य निबध्यन्ते कर्म तेन जना मयि ॥
कुर्वीत सततं कर्मानाशोऽसंगो मदर्पणम् ॥ ८ ॥
मदर्थे यानि कर्माणि तानि बध्नन्ति न क्वचित् ॥
सवासनमिदं कर्म बध्नाति देहिनं बलात् ॥ ९ ॥
वर्णान्सृष्ट्वा वदं चाहं सयज्ञांस्तान्पुरा प्रिय ॥
यज्ञेन ऋध्यतामेष कामदः कल्पवृक्षवत् ॥ १० ॥
सुरांश्चानेन प्रीणध्वं सुरास्ते प्रीणयन्तु वः ॥
लभध्वं परमं स्थानमन्योन्यप्रीणनात्स्थिरम् ॥ ११ ॥

એપ્રમાણે પુરૂષ કર્મ કરે અને વિષયોનું ચિંતવન કરે તો તે મંદબુદ્ધિ સમજવો અને તે કર્મ તુચ્છ ગણાય છે. [1]માટે હે રાજન્ ! ઇન્દ્રિઓને નિયમમાં રાખી વેદવિહિત નિષ્કામ ભાવવડે કર્મ કરે તો કર્મયોગ સિદ્ધ સમજવો. કર્મ કરીને કર્મના ફળની ઇચ્છા કરે નહિ તે ઉત્તમ કહેવાય. કર્મ કર્યા શિવાય યોગ સિદ્ધ થતો નથી. જે કર્મ કરીને મને અર્પણ નથી કરતો તે કર્મબદ્ધ થાય છે. માટે કર્મ બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિથી કરવું. મને અર્પણ કરેલું કર્મ મનુષ્યને બંધનકારક હોતું નથી, અને ફળની ઇચ્છા કરી કર્મ કરે તે બંધનરૂપ છે. હે રાજન્ ! આગળ કહ્યું છે કે, યજ્ઞ કરવો એ વિધિવાક્યાનુસાર યજ્ઞ કરવાથી પ્રજા વગેરે અનેક જીવોને સુખ મળે છે, કારણ યજ્ઞ કલ્પવૃક્ષ છે કે જે ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે. અન્નાદિક વડે દેવોને તૃપ્ત કરવાથી દેવો સંતુષ્ટ થઈ

---

૧ કોઈપણ પ્રાણી ક્ષણવાર પણ કર્મ કર્યા સિવાય રહેતો નથી, કારણ પ્રકૃતિજન્ય ગુણો અવશ્ય કર્મ કરાવે છે. "नहि कश्चित्क्षणमपि गी. ३।५".

इष्टा देवाः प्रदास्यन्ति भोगानिष्टान्सुतर्पिताः ॥
तैर्दत्तांस्तान्नरस्तेभ्योऽदत्वा भुङ्क्ते स तस्करः ॥ १२ ॥
हुतावशिष्टभोक्तारो मुक्ताः स्युः सर्वपातकैः ॥
अदन्त्येनो महापापा आत्महेतोः पचन्ति ये ॥ १३ ॥
ऊर्जो भवन्ति भूतानि देवादन्नस्य संभवः ॥
यज्ञाच्च देवसंभूतिस्तदुत्पत्तिश्च वैधतः ॥ १४ ॥
ब्रह्मणो वैधमुत्पन्नं मत्तो ब्रह्मसमुद्भवः ॥
अतो यज्ञे च विश्वस्मिन् स्थितं मां विद्धि भूमिप ॥ १५ ॥
संसृतीनां महाचक्रं क्रमितव्यं विचक्षणैः ॥
स मुदा प्रीणते भूपेन्द्रियक्रीडोऽधमो जनः ॥ १६ ॥

આશા પૂર્ણ કરે છે. એમ પરસ્પર દેવોની પ્રસન્નતા મેળવી પોતે વરદાયી બનવું. દેવને સંતોષી ઇચ્છિત ફળ મેળવનાર ઉપભોગ કરી શકે છે, અને દેવને સંતોષ્યા વિના ઉપભોગ કરનારને તસ્કર (ચોર) માન્યો છે. યજ્ઞ કરી રહેલું અન્ન જે ભક્ષણ કરે છે (પુરોડાશ) તે પાપમાંથી મુક્ત બને છે અને સ્વાર્થવૃત્તિથી ભરણ પોષણ કરવા માટે પકાવેલું અન્ન યજ્ઞ (પંચ મહાભાગ) કર્યા શિવાય લે છે તેને પાપી સમજવો. અન્નથી જીવોને પોષણ મળે છે. અન્નવડે યજ્ઞ કરવાથી દેવો પ્રસન્ન થાય છે. માટે યજ્ઞ વિધિપૂર્વક બ્રહ્માર્પણબુદ્ધિથી અવશ્ય કરવો જોઈએ. ૧-૧૪.

ભાવાર્થઃ—બ્રાહ્મણો વિધિયુક્ત યજ્ઞ કરાવે તેમાં પણ (વિશ્વરૂપ યજ્ઞમાં) મારી સ્થિતિ છે. જે બુદ્ધિમાન્ છે તે [1]યજ્ઞદ્વારા સંસારચક્રમાંથી મોક્ષ મેળવે છે અને જે અજ્ઞાની છે તે હે રાજા ! ઇન્દ્રિયના

---

૧ યજ્ઞશબ્દથી સંધ્યાવંદનાદિ નિત્યકર્મો સમજવાં કામ્ય કર્મો અસંગત છે; છતાં કામ્ય કર્મો કરવાં, કારણ કે સકામ કર્મથી ક્રમે કરી નિષ્કામ કર્મ તરફ ગુરુજ્ઞાનદ્વારા જઈ શકાય છે. ॥ अकरणादपि करण वरम् ॥

अन्तरात्मनि यः प्रीत आत्मारामोऽखिलप्रियः ॥
आत्मतृप्तो नरो यः स्यात्तस्यार्थो नैव विद्यते ॥ १७ ॥
कार्याकार्यकृतीनां स नैवाप्नोति शुभाशुभे ॥
किंचिदस्य न साध्यं स्यात्सर्वजंतुषु सर्वदा ॥ १८ ॥
अतोऽसक्ततया भूप कर्त्तव्यं कर्म जंतुभिः ॥
सक्तोऽगतिमवाप्नोति मामवाप्नोति तादृशः ॥ १९ ॥
परमां सिद्धिमापन्नाः पुरा राजर्षयो द्विजाः ॥
संग्रहाय हि लोकानां तादृशं कर्म चारभेत् ॥ २० ॥
श्रेयान्यत्कुरुते कर्म तत्करोत्यखिलो जनः ॥
मनुते यत्प्रमाणं स तदेवानुसरत्यसौ ॥ २१ ॥
विष्टपे मे न साध्योऽस्ति कश्चिदर्थो नराधिप ॥
अनालब्धश्च लब्धव्यः कुर्वे कर्म तथाप्यहम् ॥ २२ ॥

સુખભોગમાં આનંદ માની કીર્તિ વૈભવ વગેરેની ઇચ્છાથી ક્રિયા કરે છે. જે આત્માની તૃપ્તિ માટે સ્વાર્થવૃત્તિથી ક્રિયા કરે છે અને અંતરાત્માને સંતુષ્ટ માને છે એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. તેવા મનુષ્યને શુભાશુભ ફળ મલતું નથી. ક્રિયાના યોગવડે કોઈ સમયે ફલપ્રાપ્તિ થાય અને સુખ મલે પરંતુ પુણ્યનો સંચય થતો નથી. માટે હે રાજા ! કોઈપણુ કર્મ કરવામાં આસક્તિ રાખવી નહિ, કારણુ તેમ કરવાથી (અનાસક્તિથી) મને પ્રાપ્ત થવાય છે. હે નૃપતિ ! પૂર્વના રાજાઓ, ઋષિઓ, બ્રાહ્મણોએ નિષ્કામ કર્મ કર્યું છે અને તેમને ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થઈ છે. માટે આસક્તિ વિના કર્મ કરવું. [1]ઉત્તમ કર્મ કરનારનું અનુકરણુ બીજાઓ કરે છે અને તેજ પ્રમાણે વર્તન રાખે છે. માટે હે રાજન્ ! "હું કર્મ કરીશ અને મને અલભ્ય વસ્તુ મલશે" એવી ઇચ્છા

---

[1] જેમ મોટા માણુસો કાર્ય કરે તેનું અનુકરણુ નાનાઓ કરે છે. यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥

न कुर्वेऽहं यदा कर्म स्वतन्त्रोऽलसभावितः ॥
करिष्यन्ति मम ध्यानं सर्वे वर्णा महामते ॥ २३ ॥
भविष्यन्ति ततो लोका उच्छिन्नाः संप्रदायिनः ॥
हंता स्यामस्य लोकस्य विधाता शंकरस्य च ॥ २४ ॥
कामिनो हि सदा कामैरज्ञानात्कर्मकारिणः ॥
लोकानां संग्रहायैतद्विद्वान् कुर्यादसक्तधीः ॥ २५ ॥
विभिन्नत्वमतिं जह्यादज्ञानां कर्मचारिणाम् ॥
योगयुक्तः सर्वकर्माण्यर्पयेन्मयि कर्मकृत् ॥ २६ ॥
अविद्यागुणसाचिव्यात्कुर्वन्कर्माण्यतन्द्रितः ॥
अहंकाराद्भिन्नबुद्धिरहंकर्तेति योऽब्रवीत् ॥ २७ ॥
यस्तु वेत्त्यात्मनस्तत्त्वं विभागाद्गुणकर्मणोः ॥
करणं विषये वृत्तमिति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

રાખવી નહિ. સ્વર્ગ મેળવવા કોઈ સાધ્ય વસ્તુ છે, એમ માની કર્મ વડે ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો ઉચિત નથી. હે નૃપ! આળસુ જીવો કોઈ પણ કર્મ કરતા નથી અને કેવળ મારૂં ધ્યાન કરે છે. આથી ઉપાસના માર્ગ નષ્ટ થાય, અને વર્ણસંકરદોષ પેદા થાય. અજ્ઞાન જીવ હેતુપૂર્વક કર્મ કરે છે, પરંતુ જે જ્ઞાની છે તે નિષ્કામ કર્મ કરે છે. અજ્ઞાનતાથી કર્મ કરનારમાં ભેદબુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે, માટે ભેદબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનીનો સંગ કરી નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરવું. અજ્ઞાનને સત્સંગથી દૂર કરી જ્ઞાન મેળવી અભેદબુદ્ધિથી કર્મ કરી બ્રહ્માર્પણ કરવું. અજ્ઞાનબુદ્ધિવડે જે કર્મ કરે છે તેનામાં "મેં કર્યું છે કે, હું કરૂં છું" એવી અહંકારવૃત્તિથી ભેદયુક્ત બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. જે આત્મતત્ત્વને જાણે છે તે વિષયરૂપ પદાર્થમાં આસક્તિ રાખતો નથી, અને શુદ્ધ વૃત્તિથી જે કર્મ કરે છે તેને વિષયરૂપ વાસના રહેતી નથી. ૧૫-૨૮

कुर्वंति सफलं कर्म गुणैस्त्रिभिर्विमोहिताः ॥
अविश्वस्तः स्वात्मद्रुहो विश्वविन्नैव लंघयेत् ॥ २९ ॥
नित्यं नैमित्तिकं तस्मान्मयि कर्मार्पयेद् बुधः ॥
त्यक्त्वाऽहंममताबुद्धिं परां गतिमवाप्नुयात् ॥ ३० ॥
अनीर्ष्यन्तो भक्तिमन्तो ये मयोक्तमिदं शुभम् ॥
अनुतिष्ठन्ति ये सर्वे मुक्तास्तेऽखिलकर्मभिः ॥ ३१ ॥
ये चैव नानुतिष्ठन्ति त्वशुभा हतचेतसः ॥
ईर्ष्यमाणान्महामूढान्नष्टांस्तान्विद्धि मे रिपून् ॥ ३२ ॥
तुल्यं प्रकृत्या कुरुते कर्म यज्ज्ञानवानपि ॥
अनुयाति च तामेवाग्रहस्तत्र मुधा मतः ॥ ३३ ॥
कामश्चैव तथा क्रोधः खानामर्थेषु जायते ॥
नैतयोर्वश्यतां यायादस्य विध्वंसकौ यतः ॥ ३४ ॥

ભાવાર્થ :—કેટલાક સત્ત્વ, રજ, તમ જેવા ત્રણ ગુણોએ યુક્ત માયામાં મોહિત બની ફલની ઇચ્છાથી કર્મ કરે છે, કારણ કે તેને શાસ્ત્ર પર વિશ્વાસ નથી. તે કેવળ પોતાના આત્માનો દ્રોહ કરે છે, પરંતુ જે વિશ્વાસુ છે, વિશ્વવેત્તા છે, શ્રદ્ધાવાન્ છે તે શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. માટે જે સમજીને વિધિયુક્ત નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરે છે અને તે મને અર્પણ કરે છે તેની 'હું અથવા અહંભાવના'ની બુદ્ધિ નાશ પામતાં તે પરમ ગતિ મેળવે છે. જે કાંઈ પણ ઇચ્છા કર્યા શિવાય કર્મ કરે છે તેને કર્મબંધન હોતું નથી અર્થાત્ તે કર્મથી મુક્ત થાય છે. જે મારા કહ્યા પ્રમાણે કર્મ કરતો નથી તે મૂર્ખ, નષ્ટ બુદ્ધિવાળો, અપવિત્ર અને મારા શત્રુ સમાન જાણવો. જે જ્ઞાનસંપન્ન હોય છતાં પ્રકૃતિને વશ બની કર્મ કરે છે તેને અજ્ઞાની સમજવો. ઇંદ્રિઓના વિષયોને (કામ, ક્રોધાદિને) વશ થવું નહિ, કારણ કે તે

शक्तोऽगुणो निजो धर्मः सांगादन्यस्य धर्मतः ॥
निजे तस्मिन्मृतिः श्रेयोऽपरत्र भयदः परः ॥ ३५ ॥

वरेण्य उवाच ।

पुमान्यत्कुरुते पापं स हि केन नियुज्यते ॥
अकांक्षन्नपि हेरम्ब प्रेरितः प्रबलादिव ॥ ३६ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

कामक्रोधौ महापापौ गुणद्वयसमुद्भवौ ॥
नयन्तौ वश्यतां लोकान् विद्ध्येतौ द्वेषिणौ वरौ ॥ ३७ ॥
आवृणोति यथा माया जगद्बाष्पो जलं यथा ॥
वर्षामेघो यथा भानुं तद्वत्कामोऽखिलांश्च रुट् ॥ ३८ ॥
प्रतिपत्तिमतो ज्ञानं छादितं सततं द्विषा ॥
इच्छात्मकेन तरसा दुष्पोषेण च शुष्मिणा ॥ ३९ ॥

ભ્રષ્ટ કરી અધઃપતન કરનાર છે. ગુણવાને પોતાનો જે ધર્મ હોય તેનો ત્યાગ કરવો શ્રેયસ્કર નથી. પોતાના માર્ગમાં ધર્માચરણ કરવામાં શ્રેય છે અને પરધર્મ પરલોકમાં પણ દુઃખકારક છે."

વરેણ્ય રાજા પૂછવા લાગ્યા :—"હે દેવ! પાપ કરવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પાપ કર્મ થાય છે તે કોણ કરાવે છે તે મને કહો."

શ્રી ગજાનન કહે છે :—"હે ભૂપતિ! રજોગુણ અને તમોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલા એટલે કે તેમાં રજોગુણથી કામ અને તમોગુણથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે એ બન્ને શત્રુ સમજવા. અને જગતમાં માયાના આવરણવડે એવાં કર્મ થાય છે. જેમ પાણીમાં સૂર્ય તપવાથી તેની વરાળ થઈ આકાશ માર્ગે જાય છે અને તે વર્ષા (વૃષ્ટિ) રૂપે પૃથ્વીપર પડે છે તે જળ નદીઓમાં જઈ સમુદ્રમાં સમાય છે. વાદળ ઘેરાવાથી સૂર્યને આચ્છાદિત બનાવે છે તેજ રીતે માયા પણ વ્યાપ્ત છે. તે માયાના પ્રાબલ્યવડે મોહમાં પડી વેગવાન થઈ પોષણ કરવામાં

आश्रित्य बुद्धिमनसी इन्द्रियाणि स तिष्ठति ॥
तैरेवाच्छादितप्रज्ञो ज्ञानिनं मोहयत्यसौ ॥ ४० ॥
तस्मान्नियम्य तान्यादौ स मनांसि नरो जयेत् ॥
ज्ञानविज्ञानयोः शांतिकरं पापं मनोभवम् ॥ ४१ ॥
यतस्तानि पराण्याहुस्तेभ्यश्च परमं मनः ॥
ततोऽपि हि परा बुद्धिरात्मा बुद्धेः परो मतः ॥ ४२ ॥
बुद्ध्वैवमात्मनाऽऽत्मानं संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥
हत्वा शत्रुं कामरूपं परं पदमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥

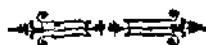
ॐतत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे गजानन वरेण्यसंवादे "कर्मयोगो" नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥

ઘણું કષ્ટ વેઠે છે. તે ધર્મનો દ્વેષી થાય છે. તે પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં અનેક પ્રયત્નો કરે છે. તે મને જાણી શકતો નથી. જેનું મન કામ અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ભટકતું હોય તેની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ અજ્ઞાન દશાને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે મોહવશ બને છે. માટે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરનાર કામને જીતવાથી વિષયવાસના દૂર થાય છે. ઇન્દ્રિઓને વશ કરવા માટે મનને કેળવવું જોઈએ. બુદ્ધિથી મનને જીતવું, આત્માને ઓળખવો અને આત્મજ્ઞાનવડે કામાદિ શત્રુઓ નાશ કરવા, એ પરમ પદ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ છે. ૨૯–૪૩

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્‌ગણેશગીતાઉપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "કર્મયોગ" નામનો અધ્યાય ૨ જો સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

અધ્યાય ૩ જો – પૂર્વરૂપ

પૂર્વે સૃષ્ટિના આરંભસમયે ત્રણ ગુણને ધારણ કરનાર ૐકારસ્વરૂપ શ્રીગણેશ હતા. તેમણે જગતનું નિર્માણ કરી પ્રથમ આ યોગ વિષ્ણુને કહ્યો. एकोऽहं बहुस्याम्। ઇશ્વરવાચક ભાવ છે. ગણેશસ્વરૂપ દરેકથી રહિત હોવાથી ઇશ્વરથી પર છે. એટલે ઇશ્વરથી સૃષ્ટિને આરંભ છે. જેથી તૂર્યાતીત તેજ તૂર્યપાદઇશ્વિરે વિષ્ણુને આ યોગ કહ્યો. ત્યારબાદ વિષ્ણુએ આ યોગ સૂર્યને કહ્યો, સૂર્યે મનુને કહ્યો અને ત્યારબાદ શિષ્યપરંપરા ઋષિઓએ આ યોગ જાણ્યો. ગુહ્યમાં ગુહ્ય આ યોગ શ્રીગણેશે વરેણ્યને બતાવ્યો. ઉત્તમચરિત્રો વાંચવાથી, સાંભળવાથી આપણું ચૈતન્ય સચેતક બને છે. આપણામાં જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષા વધે છે. એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ સહવાસમાં આવવું. સત્સંગવડે જ્ઞાન મેળવી જીવનમુક્ત થવા પ્રયત્ન કરવો. એક સામાન્ય મનુષ્ય પણ ઉત્તમ વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવી ધ્યેય સિદ્ધ કરે છે અને એજ ખરો પુરુષાર્થ છે. જેમ આરસીમાં પોતાનું મુખ જોઈ મુખ પર લાગેલો ડાઘો કાઢી નાખી મુખ સ્વચ્છ બનાવીએ છીએ તેમ આપણામાં રહેલો અજ્ઞાનરૂપી ડાઘ કાઢી નાખી આત્મવિચાર વડે મન સ્વચ્છ બનાવવું. એ વિષયમાં " यो वा एताम् एवं वेद अपहत्य पापात्मानम् अनन्ते स्वर्गे लोके ज्येये प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति "॥ केनोपनिषद् ॥ ३४ ॥ ९॥ જે આવી રીતે નિશ્ચય જાણે છે તે પાપને હઠાવીને અંતરહિત સર્વશ્રેષ્ઠ સ્વર્ગલોકમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે પ્રતિષ્ઠિત થાય છે." જેમ ચાતક પક્ષી કેવળ આકાશનુંજ પાણી પીએ છે. તરસને લીધે તેનો જીવ જતો હોય છતાં પણ તે મોં ઊંચું રાખી આકાશમાંથી વરસાદનાં

ટીપાં પડે તેજ પીએ છે. ગંગા યમુના વગેરેનાં ભરપૂર જળ હોય છતાં તે જળની ઇચ્છા કરતું નથી તેમ માનવદેહથી આત્મતત્વરૂપ જળ પીવાને માટે અનેક મુસ્કેલીઓ નડે છતાં સદ્‌ગુરુ દ્વારા તેના વચનરૂપી અમૃતજળ પીવાથી આત્માનંદનો અનુભવ મળે છે, જેથી મુમુક્ષુ જીવ બીજી વસ્તુની ઇચ્છા કરતો નથી. ભગવદ્‌ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે કે, "જેઓ મારો આશ્રય કરીને જરા મરણથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે તેઓ તે બ્રહ્મને, સમગ્ર અધ્યાત્મને અને સમસ્ત કર્મને જાણે છે" (ભગવદ્‌ગીતા અધ્યાય સાત શ્લોક ૨૯.) તેવી રીતે વરેણ્યને શ્રીગજાનને કહ્યું છે કે, "જ્ઞાનયજ્ઞ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે માટે સાધુસમાગમ દ્વારા એ જ્ઞાન મેળવવું એ સુલભ માર્ગ છે, અને જ્ઞાન મેળવી અભેદ ભાવનાથી પરમપદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો."

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्याय ३ः–विज्ञानयोगः ॥

श्रीगजानन उवाच ।

पुरा सर्गादिसमये त्रैगुण्यं त्रितनूरुहम् ॥
निर्माय चैनमवदं त्रिष्णवे योगमुत्तमम् ॥ १ ॥
अर्यम्णे सोऽब्रवीत्सोऽपि मनवे निजसूनवे ॥
ततः परंपरायातं विदुरेनं महर्षयः ॥ २ ॥
कालेन बहुना चायं नष्टः स्याचरमे युगे ॥
अश्रद्धेयो ह्यविश्वास्यो विगीतव्यश्च भूमिप ॥ ३ ॥
एवं पुरातनं योगं श्रुतवानसि मन्मुखात् ॥
गुह्याद्गुह्यतरं वेदरहस्यं परमं शुभम् ॥ ४ ॥

वरेण्य उवाच ।

सांप्रतं चावतीर्णोऽसि गर्भतस्त्वं गजानन ॥
प्रोक्तवान्कथमेतं त्वं त्रिष्णवे योगमुत्तमम् ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રી ગજાનન કહે છે :–"હે રાજન્! આદ્ય ઉત્પત્તિ કાળે સર્ગાદિરચના સમયે ત્રણ ગુણવડે ત્રિરૂપ ધારણ કરનાર હું હતો. યોગને ઉત્પન્ન કરી પ્રથમ તે યોગ મેં વિષ્ણુને કહ્યો. તે યોગ વિષ્ણુએ સૂર્યને કહ્યો. સૂર્યે તે યોગ તેમના પુત્ર મનુને કહ્યો. આ પ્રમાણે પરંપરાગત એ યોગ મહર્ષિઓએ જાણ્યો. હે રાજા! તે સમયે કાલગતિના યોગે તેના પર વિશ્વાસ રહ્યો નહિ જેથી તે નષ્ટ થયો. આ પ્રકારે એ ગુહ્યમાં ગુહ્ય યોગ જે વેદાંતનો સાર અને કલ્યાણકારી માર્ગ છે તે જાણવા માટે તું પહેલો છે."

વરેણ્ય રાજા પૂછવા લાગ્યા :–"હે ગજાનન! સાંપ્રત કાળમાં તમો ગર્ભવાસથી ઉત્પન્ન થયા છો, તો પૂર્વમાં તમોએ વિષ્ણુને એ યોગ કેવી

श्रीगजानन उवाच ।

अनेकानि च ते जन्मान्यतीतानि ममापि च ॥
संस्मरे तानि सर्वाणि न स्मृतिस्तव वर्तते ॥ ६ ॥
मत्त एव महाबाहो जाता विष्ण्वादयः सुराः ॥
मय्येव च लयं यान्ति प्रलयेषु युगे युगे ॥ ७ ॥
अहमेव परो ब्रह्मा महारुद्रोऽहमेव च ॥
अहमेव जगत्सर्वं स्थावरं जंगमं च यत् ॥ ८ ॥
अजोऽव्ययोऽहंभूतात्माऽनादिरीश्वर एव च ॥
आस्थाय त्रिगुणां मायां भवामि बहुयोनिषु ॥ ९ ॥
अधर्मोपचयो धर्मापचयो हि यदा भवेत् ॥
साधून्संरक्षितुं दुष्टांस्ताडितुं सम्भवाम्यहम् ॥ १० ॥
उच्छिद्याधर्मनिचयं धर्मं संस्थापयामि च ॥
हन्मि दुष्टांश्च दैत्यांश्च नानालीलाकरो मुदा ॥ ११ ॥

રીતે જણાવ્યો, તે કૃપા કરી જણાવો."

શ્રીગજાનન કહે છે :—"હે રાજા ! તારા અનેક જન્મ થઈ ગયા અને મારાપણ અનેક અવતારો થઈ ગયા; પરંતુ તને સ્મરણ રહ્યું નહિ, અને મને સ્મરણ છે. વિષ્ણુ વગેરે સર્વે મારાથી ઉત્પન્ન થયા છે અને તે બધા પ્રલયકાલે પ્રત્યેક યુગે મારામાં લય પામે છે. બ્રહ્મા હું છું, વિષ્ણુ હું છુ, રુદ્ર હું છું, સ્થાવર જંગમાદિ જગત્ પણ હું છું. જેનો જન્મ નથી તેનો નાશ પણ નથી. સર્વનો આત્મા અનાદિ ઈશ્વર હું છું. ત્રિગુણાત્મક માયાના યોગે નાના પ્રકારની યોનિમાં જન્મ ધારણ કરૂં છું. જ્યારે અધર્મ વધી જાય અને ધર્મની ગ્લાનિ થાય તે સમયે સાધુઓનું રક્ષણ કરવા અને દુષ્ટોનો સંહાર કરવા હું ઉત્પન્ન થાઉં છું. અધર્મનો નાશ કરી ધર્મની સ્થાપના કરી નાના પ્રકારની લીલા કરૂં છું અને દુષ્ટોનો સંહાર કરૂં છું. વર્ણાશ્રમ

चर्णाश्रमान्मुनीन्साधून्पालये बहुरूपधृक् ॥
एवं यो वेत्ति संभूतिर्मम दिव्या युगे युगे ॥ १२ ॥
तत्तत्कर्म च वीर्यं च मम रूपं समासतः ॥
त्यक्त्वाऽहं ममताबुद्धिं न पुनर्भूः स जायते ॥ १३ ॥
निरीहा निर्भयारोषा मत्परा मद्व्यपाश्रयाः ॥
विज्ञानतपसा शुद्धा अनेके मामुपागताः ॥ १४ ॥
येन येन हि भावेन संसेवन्ते नरोत्तमाः ॥
तथा तथा फलं तेभ्यः प्रयच्छाम्यव्ययः स्फुटम् ॥ १५ ॥
जनाः स्युरितरे राजन्मम मार्गानुयायिनः ॥
तथैव व्यवहारं ते सेषु चान्येषु कुर्वते ॥ १६ ॥
कुर्वन्ति देवताप्रीतिं कांक्षन्तः कर्मणां फलम् ॥
प्राप्नुवन्तीह ते लोके शीघ्रं सिद्धिं हि कर्मजाम् ॥ १७ ॥

ધર્મ અને ઋષિઓ તેમજ સાધુઓનું પાલન કરવા અનેક રૂપ ધારણ કરી કાર્ય કરૂં છું. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક યુગે જન્મધારણનું જ્ઞાન જેને હોય છે તેને જન્મમરણાદિ કલેશ રહેતા નથી, અને તે મુક્તિ પામે છે તેજ પ્રમાણે મારા જન્મ, કર્મ, રૂપ, એ સર્વ મમતાનો ત્યાગ કરી જે જાણે છે તે જન્મમુક્ત બને છે. જેણે વાસનાનો ત્યાગ કર્યો હોય, જે નિર્ભય હોય, દરેક ઠેકાણે મત્પરાયણબુદ્ધિવાળો હોય અને જે જ્ઞાન, તપ વગેરેથી શુદ્ધ બનેલો આત્મા હોય તે મારા યોગને (મારી સમીપતાને) પામે છે. જે પ્રાણી જે ભાવનાથી મને ભજે છે તેની ભાવના હું પૂર્ણ કરૂં છું જે મારા માર્ગમાં નિરંતર રહી બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિથી વ્યવહાર કરે છે, અને જે ફલની ઇચ્છા રાખતો નથી તે સંતોષપૂર્વક જે દેવપર ભાવના હોય તેને ઇષ્ટ માની કર્મ કરે છે તો તે રૂપવડે તેનું કાર્ય હું સફળ કરૂં છું. ૧–૧૭.

चत्वारो हि मया वर्णा रजःसत्त्वतमोंऽशतः ॥
कर्मांशतश्च संसृष्टा मृत्युलोके मयाऽनघ ॥ १८ ॥
कर्त्तारमपि तेषां मामकर्त्तारं विदुर्बुधाः ॥
अनादिमीश्वरं नित्यमलिप्तं कर्मजैर्गुणैः ॥ १९ ॥
निरीहं योऽभिजानाति कर्म बध्नाति नैव तम् ॥
चक्रुः कर्माणि बुद्ध्वैवं पूर्वं पूर्वं मुमुक्षवः ॥ २० ॥
वासनासहितादाद्यात्संसारकारणाद् दृढात् ॥
अज्ञानबन्धनाज्जन्तुर्बुद्ध्वाऽयं मुच्यतेऽखिलात् ॥ २१ ॥
तदकर्म च कर्मापि कथयाम्यधुना तव ॥
यत्र मौनं गता मोहादृषयो बुद्धिशालिनः ॥ २२ ॥
तत्त्वं मुमुक्षुणा ज्ञेयं कर्माकर्मविकर्मणाम् ॥
त्रिविधानीह कर्माणि सुनिम्नैषां गतिः प्रिय ॥ २३ ॥
क्रियायामक्रियाज्ञानमक्रियायां क्रियामतिः ॥
यस्य स्यात्स हि मर्त्येऽस्मिँल्लोके मुक्तोऽखिलार्थकृत् ॥२४॥

હે અનઘ ! મૃત્યુલોકમાં રજોગુણ, તમોગુણ, સત્વગુણ જેવા ત્રણ ગુણોવડે વર્ણચતુષ્ટય (ચારવર્ણ) ઉત્પન્ન કર્યા છે. તેમાં બુદ્ધિમાન્ મને કર્તા, અકર્તા, અનાદિ, ઈશ્વર, નિત્ય અને અલિપ્ત એમ જાણેછે. જે ઇચ્છારહિત છે તેને કર્મબંધન થતું નથી. મુમુક્ષુ જન કર્મ કરે છે અને વાસનાયુક્ત સંસારમાં રહી કર્મ કરે છે તે કર્મબંધન થાય છે, પરંતુ બુદ્ધિકુશળ મહર્ષિઓ મૌન સેવી મોહપાશમાંથી અલિપ્ત રહે છે. કર્મ, અકર્મ, વિકર્મ એ મુમુક્ષુને જાણવા યોગ્ય છે. તેની ગતિ પણ ગંભીર છે, પરંતુ તું મારો ભક્ત છે એટલે તે ગતિ જાણવા તું સમર્થ છે. ક્રિયાના મધ્યમાં અક્રિયાનું જ્ઞાન અને અક્રિયાના મધ્યમાં ક્રિયાનું જ્ઞાન જેને થાય છે તે કર્મ જાણનાર કર્મમાંથી

कर्मांकुरवियोगेन यः कर्माण्यारभेन्नरः ॥
तत्त्वदर्शननिर्दग्धक्रियमाहुर्बुधा बुधम् ॥ २५ ॥
फलतृष्णां विहाय स्यात्सदा तृप्तो विसाधनः ॥
उद्युक्तोऽपि क्रियां कर्तुं किंचिन्नैव करोति सः ॥ २६ ॥
निरीहो निगृहीतात्मा परित्यक्तपरिग्रहः ॥
केवलं वै गृहं कर्माचरन्नायाति पातकम् ॥ २७ ॥
अद्वन्द्वोऽमत्सरो भूत्वा सिद्ध्यसिद्ध्योः समश्च यः ।
यथा प्राप्येह संतुष्टः कुर्वन्कर्म न बद्ध्यते ॥ २८ ॥
अखिलैर्विषयैर्मुक्तो ज्ञानविज्ञानवानपि ॥
यज्ञार्थं तस्य सकलं कृतं कर्म विलीयते ॥ २९ ॥
अहमग्निर्हविर्होता हुतं यन्मयि चार्पितम् ॥
ब्रह्मात्म्यं च ते नाथ ब्रह्मण्येव यतो रतः ॥ ३० ॥
योगिनः केचिदपरे दिष्टं यज्ञं वदन्ति च ॥
ब्रह्माग्निरेव यज्ञो वा इति केचन मेनिरे ॥ ३१ ॥

મુક્ત સમજવો. કર્માંકુરના વિયોગદ્વારા કર્મનો આરંભ કરે તે જ્ઞાની તત્વ-દર્શક જાણવો. તેની ક્રિયા નિર્દગ્ધ છે એમ જાણવું. જે સાધન વગરનો મનુષ્ય સંતોષ માની ફલેચ્છા વગર કર્મ કરે છે તેને કર્મત્યાગનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરી ઇચ્છારહિત આત્મા પોતાના આશ્રમમાં રહી કર્મ કરે છે છતાં તે પાપમુક્ત થાય છે. એ પ્રમાણે દ્વન્દ્વ, મત્સરનો ત્યાગ કરી સિદ્ધિ મળે યા ન મળે છતાં સમાન બુદ્ધિ રાખે છે અને સંતોષ રાખે છે તે કર્મબંધન થતો નથી. જે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, વિષયોથી મુક્ત થઈ યજ્ઞ કરે છે તેને ક્રિયા બાધ કરી શકતી નથી. જે અગ્નિ, હોમનું દ્રવ્ય, હવન કરનાર અને હુતદ્રવ્ય મને અર્પણ કરે છે તેની બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિવડે તે ક્રિયા તેને બાધાકારક થતી નથી. કોઈ યોગી દૈવનેજ યજ્ઞ માનેછે, કોઈ બ્રહ્મરૂપ અગ્નિને યજ્ઞ

संयमाग्नौ परे भूप:इन्द्रियाण्युपजुह्वति ॥
स्वाग्निष्वन्ये तद्विषयांश्छब्दादीनुपजुह्वति ॥ ३२ ॥
प्राणानामिंद्रियाणा च परे कर्माणि कृत्स्नशः ॥
निजात्मरतिरूपेऽग्नौ ज्ञानदीप्ते प्रजुह्वति ॥ ३३ ॥
द्रव्येण तपसा वापि स्वाध्यायेनापि केचन ॥
तीव्रव्रतेन यतिनो ज्ञानेनापि यजन्ति माम् ॥ ३४ ॥
प्राणेऽपानं तथा प्राणमपाने प्रक्षिपन्ति ये ॥
रुद्ध्वा गतीश्चोभयोस्ते प्राणायामपरायणाः ॥ ३५ ॥
जित्वा प्राणान्प्राणगतीरुपजुह्वति तेषु च ॥
एवं नानायज्ञरता यज्ञध्वंसितपातकाः ॥ ३६ ॥
नित्यं ब्रह्म प्रयान्त्येते यज्ञशिष्टामृताशिनः ॥
अयज्ञकारिणो लोको नायमन्यः कुतो भवेत् ॥ ३७ ॥
कायिकादित्रिधाभूतान्यज्ञान्वेदे प्रतिष्ठितान् ॥
ज्ञात्वा तानखिलान्भूप मोक्ष्यसेऽखिलबन्धनात् ॥ ३८ ॥

માને છે હે રાજન્ ! નિગ્રહરૂપી અગ્નિમા ઇન્દ્રિય રૂપી હોમ કરવો તેજ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયરૂપ જે અગ્નિ તેમા વિષયનો હોમ કરવો તેવી રીતે પચપ્રાણ અને ઇન્દ્રિઓનાં બધા કર્મ જેમને જ્ઞાન પ્રકાશિત છે એવા જ્ઞાનીઓ આત્મરતિરૂપ અગ્નિમા હોમે છે ૧૮-૩૩

ભાવાર્થ —કોઈ દ્રવ્ય વડે, કોઈ તપ વડે, કોઈ સ્વાધ્યાય વડે મારૂં પૂજન કરે છે તે જ્ઞાનથીજ મારૂ પૂજન કરે છે જે પ્રાણવાયુને અપાનમા, અપાનને પ્રાણમા ઉભય ગતિનો નિરોધ કરે છે તેને પ્રાણાયામ કરનાર જાણવા જે પ્રાણવાયુને રોકીને પછી જ્ઞાનરૂપ યોગવડે યજ્ઞ કરે છે તે બ્રહ્મપદને મેળવે છે, પરતુ જે કોઈ પણ રીતે યજ્ઞ કરતો નથી તેને કોઈપણ પ્રકારનુ ફળ મળતુ નથી. કાયાથી (દેહવડે) વેદમાર્ગમા કહ્યા પ્રમાણે જે ત્રણ પ્રકારના (કાયિક, વાચિક, માનસિક) યજ્ઞરૂપ કાર્ય કરનાર છે તે કર્મબંધન થતો નથી

सर्वेषां भूप यज्ञानां ज्ञानयज्ञः परो मतः ॥
अखिलं लीयते कर्म ज्ञाने मोक्षस्य साधने ॥ ३९ ॥
तज्ज्ञेयं पुरुषव्याघ्र प्रश्नेन नतितः सताम् ॥
शुश्रूषया वदिष्यंति संतस्तत्त्वविशारदाः ॥ ४० ॥
नानासंगाज्जनः कुर्वन्नैकं साधुसमागमम् ॥
करोति तेन संसारे बन्धनं समुपैति सः ॥ ४१ ॥
सत्संगाद्गुणसंभूतिरापदां लय एव च ॥
स्वहितं प्राप्यते सर्वैरिह लोके परत्र च ॥ ४२ ॥
इतरत्सुलभं राजन्सत्संगोऽतीव दुर्लभः ॥
यज्ज्ञात्वा न पुनर्बन्धमेति ज्ञेयं ततस्ततः ॥ ४३ ॥
ततः सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति ॥
अतिपापरतो जन्तुस्ततस्तस्मात्प्रमुच्यते ॥ ४४ ॥
द्विविधान्यपि कर्माणि ज्ञानाग्निर्दहति क्षणात् ॥
प्रसिद्धोऽग्निर्यथा सर्वं भस्मतां नयति क्षणात् ॥ ४५ ॥

હે રાજન્! બીજા યજ્ઞો કરતાં જ્ઞાનયજ્ઞ મારા મતે ઉત્તમ છે. કારણ મોક્ષનું જે સાધન તે જ્ઞાન છે. તેમાં બધાં કર્મોનો સમાવેશ થાય છે. કર્મ નષ્ટ થયા બાદ મુક્તિ મળે છે. જે જ્ઞાની સત્પુરૂષ હોય તેની પાસે જિજ્ઞાસુએ જઈ પ્રશ્ન કરી જ્ઞાન મેળવવું. જે તત્ત્વજ્ઞાની હોય તે સારી રીતે સમજાવે છે જે સંસારમાં રહી સાધુ પુરૂષોનો સત્સંગ કરી જ્ઞાન મેળવતો નથી તેને સાંસારિક કર્મનું બંધન રહે છે. માટે સાધુ પુરૂષોનો સંગ કરવો કે જેનાથી મન નિર્મલ બને છે, દુઃખ નાશ પામે છે, અને તે પોતાના હિતાહિતનું સાધન મેળવે છે. બીજાં સુલભ સાધનો છે છતાં સત્સમાગમ દુર્લભ છે. પ્રાણિને બંધનમાંથી મુક્ત થવા માટે એ સરળ માર્ગ છે જે અત્યંત પાપી હોય છતાં સત્સમાગમ કરી જ્ઞાનયોગ સિદ્ધ કરે તો તે તે દ્વારા મુક્તિ મેળવે છે. જેમ અગ્નિ દરેક વસ્તુને બાળીને ભસ્મ કરે છે તેમ યોગાગ્નિ દરેક

न ज्ञानसमतामेति पवित्रमितरन्नृप ॥
आत्मन्येवावगच्छन्ति योगात्कालेन योगिनः ॥ ४६ ॥
भक्तिमानिन्द्रियजयी तत्परो ज्ञानमाप्नुयात् ॥
लब्ध्वा तत्परमं मोक्षं स्वल्पकालेन यात्यसौ ॥ ४७ ॥
भक्तिहीनोऽश्रद्दधानः सर्वत्र संशयी तु यः ॥
तस्य शं नापि विज्ञानमिह लोकोऽथ वा परः ॥ ४८ ॥
आत्मज्ञानरतं ज्ञाननाशिताखिलसंशयम् ॥
योगास्ताखिलकर्माणं बध्नन्ति भूप तानि न ॥ ४९ ॥
ज्ञानखङ्गप्रहारेण संभूतामज्ञतां बलात् ॥
छित्त्वाऽन्तःसंशयं तस्माद्योगयुक्तो भवेन्नरः ॥ ५० ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्यसंवादे "विज्ञानयोगो" नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

કર્મોને ભસ્મ કરે છે. માટે જ્ઞાનના સરખી પવિત્ર વસ્તુ બીજી નથી. તે દ્વારા આત્મજ્ઞાન થાય છે. જે ઇન્દ્રિયોને દમન કરી ભક્તિ કરે છે તે ક્રમે કરીને મોક્ષ મેળવે છે. જે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભક્તિ કરે છે, પરંતુ તેમાં સંશય કરે અને વિશ્વાસ રાખે નહિ તો તેને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થતી નથી (મોક્ષ મળતો નથી). હે રાજા ! જે હમેશાં આત્મજ્ઞાનમાં આનંદ માની રમણ કરે છે અને જેના સંશયો નાશ પામ્યા છે એવા પુરૂષને (યોગીને) કર્મબંધન નથી. જે જ્ઞાનરૂપ ખડ્ગવડે સંશયાત્મક અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે તે યોગી થાય છે. ૩૪–૫૦. "

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "વિજ્ઞાનયોગ" નામનો ૩ જો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

અધ્યાય ૪ થો–પૂર્વરૂપ

યોગશાસ્ત્રમાં યોગ કોને કહેવો એ વિષયમાં શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત પ્રમાણે "अथ तत्त्वदर्शनोपायो योगः ॥" "આત્મસાક્ષાત્કાર કરવા યોગનો સ્વીકાર કર્યો છે." "तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् ॥" "ઇન્દ્રિઓને દૃઢપણે નિયમમાં રાખવી તેને મુનિઓ યોગ કહે છે." વળી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે, "तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥" "પરમાત્માનું જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત થયું છે તે મૃત્યુનું અતિક્રમણ કરે છે." માટે મોક્ષને માટે પરમાત્માને ઓળખ્યા સિવાય બીજો માર્ગ નથી. એક વખત રામકૃષ્ણ યોગ સિદ્ધ કરવા માટે બેઠા હતા એવામાં એકાએક કામવાસના જાગૃત થઈ. તુરત જ એક ઝાડ નીચે જઈ મા આગળ કહેવા લાગ્યા. "એમાં જો હું મા ફસાઈ જઈશ તો મારો પ્રાણત્યાગ કરીશ". કામવાસનાને જીતવી સહેલ નથી. જો મન સ્થિર થાય તો વાયુ આપોઆપ સ્થિર થાય છે. એ પ્રાણાયામ યોગ વડે તેમજ ભક્તિયોગવડે કુંભક થાય છે. ભક્તિ કરતાં વાયુ સ્થિર થાય છે અને સમાધિ આપોઆપ લાગી જાય છે. જ્યાંસુધી દેહાત્મકબુદ્ધિ ટળે નહિ ત્યાંસુધી જ્ઞાન થાય નહિ. જેવી રીતે કીડો ભમરીનું ધ્યાન કરતાં કરતાં તદ્રૂપ બની જાય છે તેમ જીવાત્મા સમાધિમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરતાં તદ્રૂપ બની જાય છે. દૂધમાં પાણી નાખીએ તો તેનો સંબંધ એક થઈ જાય છે તેમ આત્મા, પરમાત્મામાં મળી જાય છે અને તદ્રૂપ થઈ જાય છે. 'શ્રીમદ્ભાગવત'ના સાતમા સ્કંધમાં, અધ્યાય ૧૩ માં કહ્યું છે કે, "पश्येदात्मन्यदो विश्वं परे सदसतोऽव्यये ॥ आत्मानं च परब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ॥" પોતે એકલા ફરવું, ભિક્ષા પર જીવવું, આત્મામાંજ રમણ કરવું, કોઈનો આશ્રય લેવો નહિ, સર્વ પ્રાણિઓમાં મિત્રભાવ રાખવો, શાંતવૃત્તિ રાખવી અને નારાયણપરાયણ રહેવું. યોગીઓ યોગ દ્વારા, ભક્તો ભક્તિયોગ દ્વારા નાશવંત વસ્તુ પર મોહ રાખતા નથી. કર્મયોગ અને કર્મસંન્યાસ યોગનાં ફળ સમાન છે. જેઓ અભેદ ભાવ ૐકાર રૂપી બ્રહ્મની ઉપાસના કરે છે તેઓ મુક્તિ મેળવે છે.

—

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्यायः ४—वैधसंन्यासयोगः ॥

वरेण्य उवाच ।

संन्यस्तिश्चैव योगश्च कर्मणां वर्ण्यते त्वया ॥
उभयोर्निश्चितं त्वेकं श्रेयो यद्वद मे प्रभो ॥ १ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

क्रियायोगो वियोगश्चाप्युभौ मोक्षस्य साधने ॥
तयोर्मध्ये क्रियायोगस्त्यागात्तस्य विशिष्यते ॥ २ ॥
द्वन्द्वदुःखसहोऽद्वेष्टा यो न कांक्षति किञ्चन ॥
मुच्यते बन्धनात्सद्यो नित्यं संन्यासवान्सुखम् ॥ ३ ॥
वदन्ति भिन्नफलकौ कर्मणस्त्यागसंग्रहौ ॥
मूढाल्पज्ञास्तयोरेकं संयुञ्जीत विचक्षणः ॥ ४ ॥
यदेव प्राप्यते त्यागात्तदेव योगतः फलम् ॥
संग्रहं कर्मणो योगं यो विन्दति स विन्दति ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—વરેણ્ય રાજા કહેવા લાગ્યા :-“હે પ્રભુ ! તમે કર્મ-ત્યાગ કરવા જણાવ્યું તેમ કર્મ કરવા પણ જણાવ્યું એ વિષયમાં શ્રેયસ્કર માર્ગ હોય જે તે બતાવો.”

શ્રીગજાનન કહે છે :-“હે રાજન્ ! એ વિષયમાં હું કહું તે સાંભળો. કર્મયોગ અને કર્મત્યાગયોગ એ બન્ને મોક્ષના સાધનરૂપ છે. કર્મનો ત્યાગવૃત્તિથી સ્વીકાર કરવો એ શ્રેષ્ઠ છે. ભેદબુદ્ધિથી જે દુખ આવે છે તેમાં જે મુંઝાતો નથી તેમજ કંઈ ઇચ્છા કરતો નથી તે બંધનથી મુક્ત થઈ શાન્તિ પામે છે. જે અલ્પજ્ઞાની હોય તે કર્મનાં ભિન્ન ભિન્ન ફળ માને છે, પરતુ જે જ્ઞાની છે તે એકજ ફળનો સ્વીકાર કરે છે જે ફળ ત્યાગથી મળે છે તે ફળ યોગથી મળતું નથી. એવી રીતે જે સમજીને કર્મનો સંગ્રહ કરે છે તે યોગ સમજે છે,

केवलं कर्मणां न्यासं संन्यासं न विदुर्बुधाः ॥
कुर्वन्निच्छया कर्म योगी ब्रह्मैव जायते ॥ ६ ॥
निर्मलो यतचित्तात्मा जितगो योगतत्परः ॥
आत्मानं सर्वभूतस्थं पश्यन्कुर्वन्न लिप्यते ॥ ७ ॥
तत्त्वविद्योगयुक्तात्मा करोमीति न मन्यते ॥
एकादशानींद्रियाणि कुर्वंति कर्म संख्यया ॥ ८ ॥
तत्सर्वमर्पयेद्ब्रह्मण्यपि कर्म करोति यः ॥
न लिप्यते पुण्यपापैर्भानुर्जलगतो यथा ॥ ९ ॥
कायिकं वाचिकं बौद्धमैन्द्रियं मानसं तथा ॥
त्यक्त्वाऽऽशां कर्म कुर्वन्ति योगज्ञाश्चित्तशुद्धये ॥ १० ॥
योगहीनो नरः कर्म फलेहया करोत्यलम् ॥
बध्यते कर्मबीजैः स ततो दुःखं समश्नुते ॥ ११ ॥

એમ જાણવું. કેવળ કર્મ છોડી દીધાથી સન્યાસ થયો, એમ માનવું નહિ. ઇચ્છારહિત કર્મ કરવાથી સંન્યાસ થયો, એમ કહી શકાય. તેવી રીતે કર્મ કરનાર યોગી ક્રમે કરી બ્રહ્મસ્વરૂપ થાય છે. જેનું ચિત્ત શુદ્ધ છે, જેનું મન સ્વાધીન છે, જે જિતેન્દ્રિય છે એવો આત્મા કર્મલેપન થતો નથી, કારણ તે શુદ્ધ છે. જે તત્ત્વવેત્તા યોગી કર્મ કરતા નથી તેમ કર્મ કરવાં જોઈએ એમ પણ માનતા નથી તેઓ "દશ ઇન્દ્રિઓ અને અગીઆરમું મન કર્મ કરે છે," એમ માને છે જે કર્મ કરી બ્રહ્માર્પણ ભાવનાથી મને અર્પણ કરે છે તેને પુણ્ય અથવા પાપ લેપન થતાં નથી જેમ જલમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છતાં તે અલિપ્ત છે તેમ મને કર્મ અર્પણ કરવાથી તે અલિપ્ત છે. દેહથી, વાણીથી, બુદ્ધિવડે, કર્મેન્દ્રિયોવડે અને મનવડે કરાયલાં આ પાંચ પ્રકારનાં કર્મ જો ઇચ્છારહિત શુદ્ધ ચિત્તે કરાય તો તે યોગ છે, એમ સમજવું. જે યોગહીન બની ફ્લેચ્છાથી કર્મ કરે છે તે કર્મેચ્છામાં બંધન પામી

मनसा सकलं कर्म त्यक्त्वा योगी सुखं वसेत् ॥
न कुर्वन्कारयन्वापि नन्दञ्छ्वभ्रे सुपत्तने ॥ १२ ॥
न क्रिया न च कर्तृत्वं कस्यचित्सृज्यते मया ॥
न क्रियाबीजसंपर्कः शक्त्या तत्क्रियतेऽखिलम् ॥ १३ ॥
कस्यचित्पुण्यपापानि न स्पृशामि विभुर्नृप ॥
ज्ञानमूढा विमुह्यन्ते मोहेनावृतबुद्धयः ॥ १४ ॥
विवेकेनात्मनोऽज्ञानं येषां नाशितमात्मना ॥
तेषां विकाशमायाति ज्ञानमादित्यवत्परम् ॥ १५ ॥
मन्निष्ठा मद्धियोऽत्यन्तं मच्चित्ता मयि तत्पराः ॥
अपुनर्भवमायान्ति विज्ञानान्नाशितैनसः ॥ १६ ॥
ज्ञानविज्ञानसंयुक्ते द्विजे गवि गजादिषु ॥
समेक्षणा महात्मानः पण्डिताः श्वपचे शुनि ॥ १७ ॥

દુઃખ પામે છે. યોગીઓ કર્મથી બંધન થાય છે, એમ માની કર્મનો પણ ત્યાગ કરી આનંદ મગ્ન રહે છે. તેમ નગરમાં રહીને સ્વતઃ મન વડે પવિત્ર રહી કર્મ કરવાથી તેને બંધન થતું નથી. હે રાજા ! મેં કોઈ ક્રિયા કે કર્તૃત્વ ઉત્પન્ન કર્યાં નથી તેમ કર્મબીજનો સંપર્ક પણ સાધ્યો નથી, છતાં શક્તિરૂપ બીજવડે આપોઆપ તે સર્વ થાય છે. વ્યાપક એવો હું કોઈના પુણ્ય અથવા પાપનો સ્પર્શ કરતો નથી. મોહ વૃત્તિવડે જેની બુદ્ધિ મોહિત છે તે અજ્ઞાનીઓને પુણ્ય પાપનું ફળ ભોગવવું પડે છે. તે આપણે પણ જાણવા સમર્થ નથી. જેમ સૂર્ય ઉગવાથી સર્વત્ર પ્રકાશ થાય છે તેવી રીતે વિવેકબુદ્ધિવડે આત્મારૂપી પ્રકાશથી અજ્ઞાન દૂર થાય છે. મારે વિષે અત્યંત ભાવપૂર્વક ચિત્ત રાખી મત્પરાયણ રહે છે તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી. જે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન વડે યુક્ત થઈ બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી, અનેક પ્રાણી, ચાંડાલ, શ્વાન વગેરેમાં રહેલો આત્મા સરખો છે એમ જાણે છે, તેને પંડિત માનવો.

वश्यः स्वर्गो जगत्तेषां जीवन्मुक्ताः समेक्षणाः ॥
यतोऽदोषं ब्रह्म समं तस्मात्तैर्विषयीकृतम् ॥ १८ ॥

प्रियाप्रिये प्राप्य हर्षद्वेषौ ये प्राप्नुवन्ति न ॥
ब्रह्माश्रिता असंमूढा ब्रह्मज्ञाः समबुद्धयः ॥ १९ ॥

वरेण्य उवाच ।

किं सुखं त्रिषु लोकेषु देवगन्धर्वयोनिषु ॥
भगवन्कृपया तन्मे वद विद्याविशारद ॥ २० ॥

श्रीगजानन उवाच ।

आनन्दमश्नुतेऽसक्तः स्वात्मारामो निजात्मनि ॥
अविनाशि सुखं तद्धि न सुखं विषयादिषु ॥ २१ ॥

विषयोत्थानि सौख्यानि दुःखानां तानि हेतवः ॥
उत्पत्तिनाशयुक्तानि तत्रासक्तो न तत्त्ववित् ॥ २२ ॥

જેણે નિર્દોષ દૃષ્ટિ વડે સર્વત્ર અભેદ બ્રહ્મભાવ જાણ્યો છે તેને જગત્ વશ થાય છે અને તે જીવન્મુક્ત થાય છે. ૧-૧૮

ભાવાર્થઃ—જેની સમાન બુદ્ધિ છે તે બ્રહ્મને જાણી શકે છે. તેને પ્રિય અપ્રિય એવુ હોતું નથી, તેમ હર્ષ શોક પણ રહેતો નથી."

વરેણ્ય કહે છેઃ—"હે ભગવાન્! આ ત્રણ લોકમાં અથવા દેવગંધર્વાદિ યોનિમાં સુખ ક્યાં છે તે મને કહો, કારણ આપ સર્વજ્ઞ છો."

શ્રીગજાનન કહે છેઃ–"જેને આત્માને વિષે સંતોષ છે અને જે નિત્ય આનંદમાં રહે છે તેને સુખ જાણવું. અને વિષયોથી સુખ મળે છે અને આનંદ માને છે તે ખરૂ સુખ નથી. એ તો અંતમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ વિષયોથી વિરક્ત રહે છે. જે ક્રોધને

कारणे सति कामस्य क्रोधस्य सहते च यः ॥
तौ जेतुं वर्ष्मविरहात्स सुखं चिरमश्नुते ॥ २३ ॥
अन्तर्निष्ठोऽन्तःप्रकाशोऽन्तःसुखोऽन्तारतिर्लभेत् ।
असंदिग्धोऽक्षयं ब्रह्म सर्वभूतहितार्थकृत् ॥ २४ ॥
जेतारः षड्रिपूणां ये शमिनो दमिनस्तथा ॥
तेषां समन्ततो ब्रह्म स्वात्मज्ञानां विभात्यहो ॥ २५ ॥
आसनेषु समासीनस्त्यक्त्वेमान्विषयान्बहिः ॥
संस्तभ्य भ्रुकुटीमास्ते प्राणायामपरायणः ॥ २६ ॥
प्राणायामं तु संरोधं प्राणापानसमुद्भवम् ॥
वदन्ति मुनयस्तं च त्रिधाभूतं विपश्चितः ॥ २७ ॥
प्रमाणं भेदतो विद्धि लघुमध्यममुत्तमम् ॥
दशभिर्द्व्यधिकैर्वर्णैः प्राणायामो लघुः स्मृतः ॥ २८ ॥
चतुर्विंशत्यक्षरो यो मध्यमः स उदाहृतः ॥
षट्त्रिंशल्लघुवर्णो य उत्तमः सोऽभिधीयते ॥ २९ ॥

જીતે છે તે સુખ ભોગવે છે. જેના હૃદયમાં સત્યનિષ્ઠા અને સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ છે, જેના સંશય નાશ પામ્યા છે, જે પ્રાણીનું હિત ચાહે છે તેને અક્ષય્ય બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમણે શમદમાદિ વડે કામાદિ શત્રુઓ જીત્યા છે તે આત્મજ્ઞાનના અધિકારી થાય છે. સર્વે વિષયોનો ત્યાગ કરી સ્થિર આસન કરી ભૃકુટિ પર દૃષ્ટિ રાખી ધ્યાનાવસ્થાથી બેસી જે આત્મચિંતન કરે છે તેને પ્રાણાયામ કરનાર જાણવો. પ્રાણાયામ સિદ્ધ કરવા પ્રાણ અપાન વાયુનો રોધ કરી ઋષિઓ પ્રાણાયામ કરે છે. તે ત્રણ પ્રકારના છે. લઘુ, મધ્યમ, ઉત્તમ. જે બાર વર્ણ વડે પ્રાણાયામ કરે છે તે લઘુ પ્રાણાયામ છે. જે ચોવીશ વર્ણ વડે કરે છે તે મધ્યમ છે અને જે છત્રીસ વર્ણ વડે કરે છે તે ઉત્તમ

सिंहं शार्दूलकं वापि मत्तेभं मृदुतां यथा ॥
नयन्ति प्राणिनस्तद्वत्प्राणापानौ सुसाधयेत् ॥ ३० ॥
पीडयन्ति मृगांस्तेन लोकान्वश्यंगतान्नृप ॥
दहत्येनस्तथा वायुः संस्तब्धो न च तत्तनुम् ॥ ३१ ॥
यथा यथा नरः कश्चित्सोपानावलिमाक्रमेत् ॥
तथा तथा वशीकुर्यात्प्राणापानौ हि योगवित् ॥ ३२ ॥
पूरकं कुम्भकं चैव रेचकं च ततोऽभ्यसेत् ॥
अतीतानागतज्ञानी ततः स्याज्जगतीतले ॥ ३३ ॥
प्राणायामैर्द्वादशभिरुत्तमैर्धारणा मता ॥
योगस्तु धारणे द्वे स्याद्योगीशस्ते सदाऽभ्यसेत् ॥ ३४ ॥
एवं यः कुरुते राजंस्त्रिकालज्ञः स जायते ॥
अनायासेन तस्य स्याद्वश्यं लोकत्रयं नृप ॥ ३५ ॥

છે. આ ત્રણ પ્રકારે પ્રાણાયામ સિદ્ધ થાય છે. જેમ સિંહ, વાઘ, હાથી વગેરેને મનુષ્ય વશ કરે છે તેમ પ્રાણાયામ વડે યોગીઓ દશ વિષયોને વશ કરે છે. હે રાજન્ ! સિંહાદિક વશ થાય ત્યારે મૃગાદિને પીડા કરતા નથી. તેમ પ્રાણાયામવડે વાયુ પીડા કરતો નથી અને તેનાં પાપો ભસ્મ થઈ જાય છે. શરીર ભસ્મ થતું નથી જેમ માણસ ઉપર જવા માટે દાદરનાં પગથીઆં ધીમે ધીમે ચઢે છે, તેમ યોગીઓ પ્રાણનું રોધન કરી વાયુ વશ કરી અનુક્રમે પૂરક, કુંભક, રેચક ક્રિયાવડે નાડીઓ દ્વારા વાયુઓને વશ કરે છે. પ્રાણ અપાનને જે વશ કરે છે તેવો યોગી વર્તમાન, ભૂત, ભવિષ્યજાણનારો જ્ઞાની બને છે. બાર વખત સુધી જે પ્રાણાયામ કરે છે તે ઉત્તમ છે તેનાથી ધારણાયોગ સિદ્ધ થાય છે. યોગીઓ નિત્ય ધારણાયોગથી, ઇચ્છિત વસ્તુ સાધ્ય કરે છે. હે રાજા ! આવા ત્રિકાલ યોગસાધન જાણનારાને અનાયાસે

ब्रह्मरूपं जगत्सर्वं पश्यति स्वान्तरात्मनि ॥
एवं योगश्च संन्यासः समानफलदायिनौ ॥ ३६ ॥
जन्तूनां हितकर्तारं कर्मणां फलदायिनम् ॥
मां ज्ञात्वा मुक्तिमाप्नोति त्रैलोक्यस्येश्वरं विभुम् ॥ ३७ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषत्सु योगामृतार्थशास्त्रे
श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे गजाननवरेण्यसंवादे
"वैधसंन्यासयोगो" नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

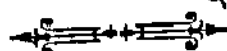
ત્રિલોક વશ થાય છે. યોગી જગતને બ્રહ્મરૂપ માને છે. આપ્રમાણે યોગ અને સંન્યાસ સમાન ફળ આપનારા છે. ત્રિલોકનો ઇશ અને સર્વવ્યાપક એવો મને જે જુવે છે તે મુક્તિ પામે છે. ૧૯-૩૭"

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "વૈધસંન્યાસયોગ" નામનો ૪ થો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

અધ્યાય ૫ મો–પૂર્વરૂપ

યોગપ્રાપ્તિના હેતુ માટે કર્મ કરવાં જ જોઇએ, તેમજ યોગસિદ્ધિ માટે ઇન્દ્રિયદમન વડે શાંતિ મેળવવી. યોગ મેળવવા માટે સંકલ્પ વિકલ્પ કરી કર્મ કરે છે તે પોતાનો શત્રુ છે. આત્મજ્ઞાનથી ઉદ્ધાર થાય છે અને તેમાં બીજા વિષયો તરફ જવાથી યોગભ્રષ્ટ થવાય છે. જેવી રીતે ભરતજી મહાતપસ્વી હતા. એક સમયે નદીકિનારે મૃગલીએ સિંહના ભયથી ગર્ભવતી હોવા છતાં નદીમાં ઝંપલાવ્યું. દૈવયોગે મૃગલીને બચ્ચું અવતરી તે જળમાં તણાવા લાગ્યું. તે જોઇને ભરતમુનિ બચ્ચાને પોતાના આશ્રમમાં લાવી તેનું પાલનપોષણ કરવા લાગ્યા. મૃગલીના બચ્ચા પર મમતા વધવાથી તેઓ પોતાનું કર્મ ભૂલવા લાગ્યા. તેમને દેહ છુટતાં મૃગલીના બચ્ચામાં ભાવના રહી ગઈ જેથી તેમનો જન્મ મૃગનો થયો. પૂર્વકર્મના સંજોગે તેમને પૂર્વનું જ્ઞાન હતું જેથી જંગલમાં એકાંતવાસ કરી કર્મનો ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. તે દેહ છૂટતાં તેમને બ્રાહ્મણ દેહ મળ્યો જે જડ-ભરત નામે પ્રસિદ્ધ થઈ જડની માફક ચેષ્ટાઓ કરવા લાગ્યા. એ જડભરિતે રહુગણરાજાને બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો અને પોતે નિઃસંગ રહી તેમજ મોહમમતાનો ત્યાગ કરી સમય જતાં જીવનમુક્ત બન્યા હતા. સંત તુકારામે પોતાની ગાથામાં કહ્યું છે કે, "જગત્ જેવડો વિશાલ દૃશ્ય આકાર છે તેવડોજ મોટો કાળ તેને પોતાના જડબામાં પકડીને ઊભો છે. કાળના પાશથી કોઈ વેગળું હોય તો એક હરિનું નામ છે." ॥ "सर्वाणि पापानि हरतीति हरिः ॥ બધાં પાપોને જે નાશ કરે છે તેને હરિ કહે છે." માટે જે યોગીઓ જ્ઞાન-સંપન્ન થઈ અસંગ રહી કર્મપરાયણ રહે છે, તે યોગીઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમ પરબ્રહ્મમાં ભેદરહિત ભક્તિ કરનાર પણ શ્રેષ્ઠ છે.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्यायः ५–योगावृत्तिप्रशंसनयोगः ॥

श्रीगजानन उवाच।

श्रौतस्मार्तानि कर्माणि फलं नेच्छन्समाचरेत् ॥
शस्तः स योगी राजेन्द्र अक्रियाद्योगमाश्रितात् ॥ १ ॥
योगप्राप्त्यै महाबाहो हेतुः कर्मैव मे मतम् ॥
सिद्धियोगस्य संसिद्ध्यै हेतू शमदमौ मतौ ॥ २ ॥
इन्द्रियार्थांश्च संकल्प्य कुर्वन्स्वस्य रिपुर्भवेत् ॥
एताननिच्छन् यः कुर्वन्सिद्धिं योगी च सिद्ध्यति ॥ ३ ॥
सुहृत्त्वे च रिपुत्वे च ह्युद्धारे चैव बंधने ॥
आत्मनैवात्मनो ह्यात्मा नात्मा भवति कश्चन ॥ ४ ॥
मानेऽपमाने दुःखे च सुखे सुहृदि साधुषु ॥
मित्रेऽमित्रेऽप्युदासीने द्वेष्ये लोष्टे च काञ्चने ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રી ગજાનન કહે છેઃ–"હે રાજા! ફલની ઇચ્છા કર્યા વિના શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યા પ્રમાણે કર્મ કરવાં જોઈએ;" અને કર્મ કર્યા વગર યોગનો આશ્રય લેનાર યોગી કરતાં અપેક્ષા શિવાય કર્મ કરનાર યોગી શ્રેષ્ઠ છે. હે મહાબાહુ! યોગપ્રાપ્તિ કરવાનું કર્મ સાધન છે. યોગ મેળવવા માટે શાન્તિ અને ઇન્દ્રિઓનું દમન એ હેતુ છે. જે વિષયોનું ચિંતન કરી કર્મ કરનાર છે તે પોતાનોજ વૈરી બને છે. માટે નિરિચ્છાથી કર્મ કરનારનો યોગ સિદ્ધ થાય છે. સૌહાર્દમાં, શત્રુતામાં, ઉદ્ધારમાં અને બંધનમાં આત્મા સહાય કરે છે, અનાત્મા સહાય કરી શકતો નથી. માન, અપમાન, સુખ, દુઃખ, સાધુ, આપ્ત, મિત્ર, અમિત્ર, ઉદાસીન, દ્વેષી, કાષ્ઠ, સુવર્ણ, એ બધાંને વિષે જેની સમાન

समो जितात्मा विज्ञानी ज्ञानींद्रियजयावहः ॥
अभ्यसेत्सततं योगं यदा युक्ततमो हि सः ॥ ६ ॥
ततः श्रान्तो व्याकुलो वा क्षुधितो व्यग्रचित्तकः ॥
कालेऽतिशीतेऽत्युष्णे वाऽनिलाग्न्यम्बुसमाकुले ॥ ७ ॥
सध्वनावतिजीर्णे गोः स्थाने साग्नौ जलान्तिके ॥
कूपकूले श्मशाने च नद्यां भित्तौ च मर्मरे ॥ ८ ॥
चैत्ये सवल्मिके देशे पिशाचादिसमावृते ॥
नाभ्यसेद्योगविद्योगं योगध्यानपरायणः ॥ ९ ॥
स्मृतिलोपश्च मूकत्वं बाधिर्यं मन्दता ज्वरः ॥
जडता जायते सद्यो दोषाज्ञानाद्धि योगिनः ॥ १० ॥
एते दोषाः परित्याज्या योगाभ्यसनशालिना ॥
अनादरे हि चैतेषां स्मृतिलोपादयो ध्रुवम् ॥ ११ ॥
नातिभुञ्जन्सदा योगी नाभुञ्जन्नातिनिद्रितः ॥
नातिजाग्रत्सिद्धिमेति भूप योगं सदाभ्यसन् ॥१२॥

બુદ્ધિ છે, અને જ્યારે જે જ્ઞાનવિજ્ઞાનસંપન્ન, જિતાત્મા અને જિતેન્દ્રિય થાય છે ત્યારે જ તે યોગાભ્યાસ કરવા યોગ્ય થાય છે. જ્યાં ધ્વનિ (અવાજ) થતો હોય જેવાં કે, ગાય, અગ્નિ, જલાશય, સ્મશાન, નદીનો કિનારો, જ્યાં ભીતિ હોય, શુષ્ક કાષ્ઠનો સંચય હોય, જ્યાં રાફડાની જગ્યા હોય, પિશાચનું સ્થાન હોય, એવાં સ્થાનમાં યોગ સિદ્ધ કરવા માટે યોગાભ્યાસ કરવો નહિ. જે યોગાભ્યાસી આ દોષ સમજતો નથી તેની બુદ્ધિમાં વિસ્મરણ થાય છે અને મૂકત્વ, બધિરત્વ, જ્વર, જડતા આવા અનેક વિકારો તેને પેદા થાય છે. માટે યોગાભ્યાસ કરનારે અત્યંત કાળજી રાખવી. જો આળસ કરે તો તેને સ્મૃતિલોપ થઈ દોષાપત્તિ લાગે છે. હે રાજન્! યોગાભ્યાસીએ અલ્પાહાર રાખવો તેમજ ઉપોષણ પણ કરવું નહિ. મિતાહારી રહેવું. અતિ નિદ્રા કરવી

संकल्पजांस्त्यजेत्कामान्नियताहारजागरः ॥
नियम्य खगणं बुद्ध्या विरमेत शनैः शनैः ॥१३॥
ततस्ततः कृपेदेतद्यत्र यत्रानुगच्छति ॥
धृत्वात्मवशगं कुर्याच्चित्तं चञ्चलमादृतः ॥ १४ ॥
एवं कुर्वन्सदा योगी परां निर्वृतिमृच्छति ॥
विश्वस्मिन्निजमात्मानं विश्वं च स्वात्मनीक्षते ॥ १५ ॥
योगेन यो मामुपैति तमुपैम्यहमादरात् ॥
मोचयामि न मुञ्चामि तमहं मां स न त्यजेत् ॥ १६ ॥
सुखे सुखेतरे द्वेषे क्षुधि तोषे समस्तृपि ॥
आत्मसाम्येन भूतानि सर्वगं मां च वेत्ति यः ॥ १७ ॥
जीवन्मुक्तः स योगीन्द्रः केवलं मयि संगतः ॥
ब्रह्मादीनां च देवानां स वन्द्यः स्याज्जगत्रये ॥ १८ ॥

નહિ, અતિશય જાગરણ કરવું નહિ. બધી ઇચ્છાપર કાબુ રાખી ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરવો. ધીમે ધીમે શાન્તિ મેળવવી. ૧-૧૩

ભાવાર્થ:—મન ચંચલ હોવાથી, મોહ વસ્તુમાં આકર્ષણ હોવાથી યોગી તે પોતાને સ્વાધીન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. યોગીઓ પરમગતિ મેળવવા માટે મનને સ્વાધીન રાખે છે અને આખા જગતમાં ઐક્ય ભાવ જુવે છે. યોગવડે તે મને વશ કરી મારી ગતિને પામે છે. હું પણ તેને છોડતો નથી. જે મારો બને છે, હું તેનો બની રહું છું. સંતોષી આત્મા સુખ, દુઃખ, દ્વેષ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરે પ્રાણિમાત્રમાં સમાન ભાવે જુએ છે. તે મને સર્વવ્યાપી જાણે છે. એવો યોગી કેવળ મારે વિષે ભાવ રાખનારો બ્રહ્માદિ દેવો સહિત ત્રણ લોકમાં વંદનીય બને છે."

वरेण्य उवाच ।

द्विविधोऽपि हि योगोऽयमसंभाव्यो हि मे मतः ॥
यतोऽन्तःकरणं दुष्टं चञ्चलं दुर्ग्रहं विभो ॥ १९ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

यो निग्रहं दुर्ग्रहस्य मनसः संप्रकल्पयेत् ॥
घटीयन्त्रसमादस्मान्मुक्तः संसृतिचक्रकात् ॥ २० ॥

विषयैः क्रकचैरेतत्संसृष्टं चक्रकं दृढम् ॥
जनश्छेत्तुं न शक्नोति कर्मकीलैः सुसंवृतम् ॥ २१ ॥

अतिदुःखं च वैराग्यं भोगाद्वैतृष्ण्यमेव च ॥
गुरुप्रसादः सत्संग उपायास्तज्जये ह्ममी ॥ २२ ॥

अभ्यासाद्वा वशीकुर्यान्मनो योगस्य सिद्धये ॥
वरेण्य दुर्लभो योगो विनाऽस्य मनसो जयात् ॥ २३ ॥

વરેણ્ય રાજા કહેવા લાગ્યા :—"હે દેવ! બે પ્રકારનો યોગ સિદ્ધ કરવો કઠીન છે, એમ મને લાગે છે; કારણ મન ઘણુંજ ચંચલ છે જેથી નિગ્રહ કરવો અતિ કઠીન છે."

શ્રીગજાનન કહે છે:—હે રાજા! "નિગ્રહ કરનાર દુરાગ્રહ વડે મનનો નિગ્રહ કરે છે. જેમ ઘટીયંત્ર (ઘડીઆળ) ના કાંટા જેમ ફર્યા કરે છે તેમ સંસારચક્ર હમેશાં ચાલ્યા છે, એવી બુદ્ધિથી જે નિશ્ચય કરે છે તે મુક્ત બને છે. આ સંસારમાં વિષયરૂપ કરવત અને કર્મરૂપી ખીલો છે. આવું મજબૂત સંસારચક્રનું બંધન માયાવી જન તોડવા સમર્થ થતો નથી. હે રાજા! નિત્ય અભ્યાસી હોય તે ધીમેધીમે મનને વશ કરે છે. મનને વશ કરવું એજ દુર્લભ છે."

वरेण्य उवाच ।

योगभ्रष्टस्य को लोकः का गतिः किं फलं भवेत् ॥
विभो सर्वज्ञ मे छिन्धि संशयं बुद्धिचक्रभृत् ॥ २४ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

दिव्यदेहधरो योगाद्भ्रष्टः स्वर्भोगमुत्तमम् ॥
भुक्त्वा योगिकुले जन्म लभेच्छुद्धिमतां कुले ॥ २५ ॥
पुनर्योगी भवत्येष संस्कारात्पूर्वकर्मजात् ॥
नहि पुण्यकृतां कश्चिन्नरकं प्रतिपद्यते ॥ २६ ॥
ज्ञाननिष्ठात्तपोनिष्ठात्कर्मनिष्ठान्नराधिप ॥
श्रेष्ठो योगी श्रेष्ठतमो भक्तिमान्मयि तेषु यः ॥ २७ ॥

ॐतत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्यसंवादे " योगावृत्तिप्रशंसनयोगो " नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५॥

વરેણ્ય કહે છેઃ—" હે વિભો ! જે યોગભ્રષ્ટ થાય છે તેની શી ગતિ થાય છે ? તે ક્યા લોકમાં જાય છે ? તેનું શું ફળ મળે છે ? એ વિષયમાં મને સંશય છે તે દૂર કરો."

શ્રી ગજાનન કહે છેઃ–"જે યોગભ્રષ્ટ થાય છે તે ઉત્તમ દેહ ધારણ કરી ઉત્તમ ભોગ ભોગવે છે, ઉત્તમ કુળમાં જન્મ ધારણ કરે છે અને સમય જતાં પાછો યોગી બને છે. હે રાજા ! જે પુણ્ય કર્મ કરે છે તેને નરકવાસ હોતો નથી. માટે હે રાજન્ ! જ્ઞાનસંપન્ન તપસ્વી કર્મ કરનારો યોગી શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં મારી ભક્તિ કરનારો શ્રેષ્ઠ છે, એમ સમજવું. ૧૪-૨૭.

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતાર્થશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "યોગાવૃત્તિપ્રશંસન" નામનો ૫ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नम ॥

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો–પૂર્વરૂપ

જીવમાત્રમા બુદ્ધિ રહેલી છે તેમા તે પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કાર્ય કરે છે જો સાત્વિક બુદ્ધિથી કર્મ કરે છે તો તે જ્ઞાની બને છે, જે રાજસ બુદ્ધિથી કર્મ કરે છે તે ભોગી બને છે, અને જે તામસ બુદ્ધિથી કર્મ કરે છે તેનો વિનાશ થાય છે જેવી રીતે ભક્ત પ્ર્હ્લાદજીએ સાત્વિક બુદ્ધિથી પરમાત્માનુ ભજન કર્યું તો તેનુ રક્ષણ કરવા પ્રભુએ અવતાર ધારણ કર્યો બલિરાજાએ રાજસ બુદ્ધિવડે ઇન્દ્રપદ લેવા યજ્ઞ કર્યા તેને વામન ભગવાને પાતાલનુ રાજ્ય આપી અનેક વૈભવો આપ્યા રાવણે તામસ બુદ્ધિથી શિવનુ આરાધન કરી વરદાન મેળવ્યુ છતા તેનુ અભિમાન ઉતારવા રામચદ્રજીએ અવતાર ધારણ કરી તેને નાશ કર્યો જેમને જીવન્મુક્ત થવુ હોય તેમણે "यस्तु सर्वाणि भूतानि आत्मन्येवानुपश्यति ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥ જે પુરૂષ સપૂર્ણ પ્રાણિઓને આત્મામા જુએ છે અને સર્વ પ્રાણિમાત્રમા એકજ આત્મા છે, એમ જુએ છે તેને અભેદ બુદ્ધિ થયા પછી તે કોઇની સ્તુતિ કે નિંદા કરતો નથી " (ईशावास्योपनिषद्) એવો નિર્મલ બુદ્ધિમાન્ મુક્ત બને છે "पुण्येन पुण्यलोकं नयति। पापेन पापमुभाभ्यां मनुष्यलोकं ॥ જે પુણ્ય કરે છે તે પુણ્યલોકમા જાય છે અને જે પાપાત્મા છે તે નરકમા જાય છે, અને જે પુણ્ય અને પાપ બને કરે છે તે મનુષ્યલોકમા વાસ કરી જન્મમરણના ફેરામા પડે છે" માટે અભેદ બુદ્ધિવડે પરમ પદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો એ જીવનની સફળતા છે

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्याय : ६—बुद्धियोगः ॥

श्रीगजानन उवाच ।

ईदृशं विद्धि मे तत्त्वं मद्गतेनान्तरात्मना ॥
यज्ज्ञात्वा मामसंदिग्धं वेत्सि मोक्ष्यसि सर्वगम् ॥ १ ॥
तत्तेऽहं शृणु वक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥
अस्ति ज्ञेयं यतो नान्यन्मुक्तेश्च साधनं नृप ॥ २ ॥
ज्ञेया मत्प्रकृतिः पूर्वं ततः साज्ज्ञानगोचरः ॥
ततो विज्ञानसंपत्तिर्मयि ज्ञाते नृणां भवेत् ॥ ३ ॥
कनलौ खमहंकारः कं चित्तं धीसमीरणौ ॥
रवीन्दू यागकृच्चैकादशधा प्रकृतिर्मम ॥ ४ ॥
अन्यां मत्प्रकृतिं वृद्धा मुनयः संगिरन्ति च ॥
तथा त्रिविष्टपं व्याप्तं जीवत्वं गतयाऽनया ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીગજાનન કહે છેઃ—"હે રાજન્! જે મારે વિષે મનની એકાગ્રતા કરે છે અને જ્ઞાનયોગવડે નિશ્ચયપૂર્વક મને જાણે છે તેની મુક્તિ થાય છે. જે જાણવા યોગ્ય અને વાંચવા યોગ્ય તેમજ મુક્તિનો માર્ગ મેળવવાનું જેનાથી અન્ય સાધન નથી તે લોકના હિતને માટે તને સંભળાવું છું તે સાંભળ. પ્રથમ મારી પ્રકૃતિ જાણવી જોઈએ, ત્યાર બાદ મને ઓળખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમ અનુક્રમે મારૂં સંપૂર્ણ જ્ઞાન થતાં વિજ્ઞાનરૂપ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. પૃથ્વી, અગ્નિ, આકાશ, અહંકાર, હોમદ્રવ્ય, ચિત્ત, બુદ્ધિ, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને યાગ કરનાર એ બધી મારી પ્રકૃતિ છે. એક વૃદ્ધ મુનિએ કહ્યું છે કે, "જે જીવ જન્મ આપનારને જાણે છે અને હું સર્વવ્યાપક છું એવી મારી પ્રકૃતિને જે જાણે છે તે જ્ઞાની છે."

आभ्यामुत्पाद्यते सर्वं चराचरमयं जगत् ॥
संगाद्विश्वस्य संभूतिः परित्राणं लयोऽप्यहम् ॥ ६ ॥
तत्त्वमेतन्निबोद्धुं मे यतते कश्चिदेव हि ॥
वर्णाश्रमवतां पुंसां पुरा चीर्णेन कर्मणा ॥ ७ ॥
साक्षात्करोति मां कश्चिद्यत्नवत्स्वपि तेषु च ॥
मत्तोऽन्यन्नेक्षते किंचिन्मयि सर्वं च वीक्षते ॥ ८ ॥
क्षितौ सुगन्धरूपेण तेजोरूपेण चाग्निषु ॥
प्रभारूपेण पूष्णयब्जे रसरूपेण चाप्सु च ॥ ९ ॥
धीतपोबलिनां चाहं धीस्तपो बलमेव च ॥
त्रिविधेषु विकारेषु मदुत्पन्नेष्वहं स्थितः ॥ १० ॥
न मां विन्दति पापीयान्मायामोहितचेतनः ॥
त्रिविकारा मोहयति प्रकृतिर्मे जगत्त्रयम् ॥ ११ ॥
यो मे तत्त्वं विजानाति मोहं त्यजति सोऽखिलम् ।
अनेकैर्जन्मभिश्चैवं ज्ञात्वा मां मुच्यते ततः ॥ १२ ॥

પ્રકૃતિ અને પુરુષથી આ જગત્ પેદા થયું છે. એ પ્રકૃતિના સંગથી હું આ જગત્‌ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરૂં છું. પૂર્વજન્મનાં સંચિત કર્મવડે વર્ણાશ્રમ ધર્મપ્રમાણે મારા તત્ત્વને જાણવા જે પ્રયત્ન કરે છે અને કેવળ મને ઓળખીને મારે વિષે લક્ષ આપનાર છે તેને હું પ્રત્યક્ષ થાઉં છું. તે પૃથ્વીમાં ગંધરૂપે, અગ્નિમાં તેજરૂપે, જલમાં રસરૂપે અને સૂર્યમાં પ્રભારૂપે મને જુવે છે. આ પ્રકારે બુદ્ધિથી વિચારી તે તે પદાર્થનો જે ગુણ ધર્મ છે તે હું છું. વિકારો પણ મારાથી જ છે, એમ તે બુદ્ધિમાન્ જાણે છે. જે માયાથી મોહિત છે તે મને જાણી શકતો નથી. કારણ કે સાત્ત્વિક, રાજસી અને તામસી એ પ્રકૃતિજન્ય માયામાં મોહાંધ બનેલો જીવ મને જાણી શકતો નથી. જે મારા તત્ત્વને જાણે છે તે મોહને વશ થતો નથી અને જન્મ

अन्ये नानाविधान्देवान्भजन्ते तान्व्रजन्ति ते ॥
यथा यथा मतिं कृत्वा भजते मां जनोऽखिलः ॥ १३ ॥
तथा तथाऽस्य तं भावं पूरयाम्यहमेव तम् ॥
अहं सर्वं विजानामि मां न कश्चिद्विबुद्ध्यते ॥ १४ ॥
अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं न विदुः काममोहिताः ॥
नाहं प्रकाशतां यामि ह्यज्ञानां पापकर्मणाम् ॥ १५ ॥
यः स्मृत्वा त्यजति प्राणमन्ते मां श्रद्धयान्वितः ॥
स यात्यपुनरावृत्तिं प्रसादान्मम भूभुज ॥ १६ ॥
यं यं देवं स्मरन्भक्त्या त्यजति स्वं कलेवरम् ॥
तत्तत्सालोक्यमायाति तत्तद्भक्त्या नराधिप ॥ १७ ॥
अतश्चाहर्निशं भूप स्मर्तव्योऽनेकरूपवान् ॥
सर्वेषामप्यहं गम्यः स्रोतसामर्णवो यथा ॥ १८ ॥

જન્માંતરમાં મારા તત્ત્વને જાણી જીવનમુક્ત બને છે. જે બીજા દેવોને ભાવથી ભજે છે તેઓ તે દેવલોકમાં જાય છે, અને એકત્વભાવથી જો મારૂં ભજન કરે છે તો તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય છે. હું સર્વને જાણું છું, પરંતુ મને કોઈ જાણતા નથી. હું અવ્યક્ત છતાં વ્યક્તરૂપે રહી દરેક કાર્ય કરૂં છું. ગાવામાં વશ થયેલા અને પાપાચરણવાળા અજ્ઞાનીઓ છે તે, હું સર્વવ્યાપી છું છતાં તે જાણી કે જોઈ શકતા નથી. હે રાજન્ ! જે અંતકાલમાં મારૂં સ્મરણ કરતાં પ્રાણ છોડે છે તેનો પુનઃ જન્મ થતો નથી. જે પ્રાણી જે દેવનું સ્મરણ કરતાં પ્રાણ છોડે છે તે જીવાત્મા તે તે દેવલોકમાં જાય છે. માટે હે રાજા ! અનેક સ્વરૂપને ધારણ કરનાર હું છું જેથી નિરંતર મારૂં સ્મરણ કરવું એ યોગ્ય છે. જેમ દરેક નદીઓનું જલ સમુદ્રમાં મળે છે તેવી રીતે કોઈ પણ દેવનું આરાધન

ब्रह्मविष्णुशिवेन्द्राद्याँल्लोकान्प्राप्य पुनः पतेत् ॥
यो मामुपैत्यसन्दिग्धः पतनं तस्य न क्वचित् ॥ १९ ॥
अनन्यशरणो यो मां भक्त्या भजति भूमिप ॥
योगक्षेमौ च तस्याहं सर्वदा प्रतिपादये ॥ २० ॥
द्विविधा गतिरुद्दिष्टा शुक्ला कृष्णा नृणां नृप ॥
एकया परमं ब्रह्म परया याति संसृतिम् ॥ २१ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे
श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्यसंवादे
" बुद्धियोगो " नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

મારે વિષે પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઇન્દ્ર વગેરેનું આરાધન કરનાર તે તે સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને પુણ્ય ક્ષીણ થતાં પુનઃ જન્મ ધારણ કરે છે; પરંતુ જે મારા સ્થાનને મેળવે છે તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી. જે કેવળ ભક્તિપૂર્વક મારા શરણમાં આવે છે તેનાં યોગક્ષેમ હું ચલાવું છું. હે રાજન્! મનુષ્યની બે પ્રકારની ગતિ શુક્લા અને કૃષ્ણા એ તને સંભળાવી. તેમાં શુક્લા ગતિથી તે બ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિ કરે છે અને કૃષ્ણા ગતિથી જન્મમરણના ફેરારૂપ સંસારચક્રમાં પડે છે." ૧–૨૧

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્ગણેશગીતોપનિ-
ષદમાં આવેલા યોગામૃતાર્થશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં
" બુદ્ધિયોગ " નામનો ૬ ઠ્ઠો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

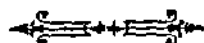
અધ્યાય ૭ મો–પૂર્વરૂપ

પૃથ્વી, ધન કે પદાર્થમાં "આ મારૂં છે" એમ માનનાર ભલે કદાપિ એક વખત નહિ માને પણ સત્યતાથી તપાસતાં સમજવું જોઈએ. જુવો કે કોઈ પગે ચાલીને તો કોઈ હાથી, રથ અથવા ઘોડાપર બેસીને તો કોઈ મોટરમાં કે હવાઈ વિમાનમાં બેસીને મુસાફરી કરે છે. તો આ સંસાર પણ એક મુસાફરખાનું છે. આયુષ્ય પૂરૂં થતાં આ મુસાફરખાનું છોડવું પડશે. એનો સાચો સ્વામી પરમેશ્વર છે. એ પરમાત્માને વેદો ઉપનિષદોના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ૐકારરૂપ માની પંચાયતન દેવની ઉપાસના કરવી. ૐ કારનાં નામ આકારથી સ્વતઃસિદ્ધ છે. "ततश्चोमिति ध्वनिरभूत् स वै गजाकारः ॥ આ વેદઉપનિષદમંત્રરૂપ સાક્ષાત્ અધિષ્ઠાન ગણપતિ છે" એજ કારણથી એનું પ્રથમ પૂજન થાય છે. દરેક કાર્યના આરંભસમયે "શ્રીગણેશપૂજન" કરી કાર્યનો આરંભ થાય છે. ગૃહસ્થી, બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થી કે સંન્યાસી હોય તે પ્રથમ એની ઉપાસના કરે છે. જેઓ પંચાયતનમાં જે દેવનાપર ભાવના થાય તે સ્વરૂપનું ધ્યાન આવાહનાદિ પૂજન કરે છે તે ૐકાર સ્વરૂપનીજ ઉપાસના છે. આ માર્ગ વેદ, ઉપનિષદ્, પુરાણ વગેરેમાં તેમજ કર્મકાંડના શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યો છે. માટે વૈદિક સનાતન ધર્મમાં આદિ અંત પરમાત્માનું અભેદરૂપે વર્ણન કરી તેનો મહિમા વર્ણન કર્યો છે, અને તે પ્રમાણે સમજીને ઉપાસના કરવાથી મનુષ્ય જીવનમુક્ત બને છે. જેમ પાણીના પરપોટા પાણીમાંજ સમાય છે, દરેક નદીઓનું જલ સમુદ્રમાંજ સમાય છે તેમ અન્ય દેવોની ઉપાસના પણ ૐ કારરૂપી બ્રહ્મરૂપમાં સમાય છે એ સત્ય છે. જેઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક કાયિક વાચિક, માનસિક એવાં ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ કરે છે તેમાં માનસિક કર્મ ઉત્તમ છે.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्याय ः ७–उपासनायोगः ॥

वरेण्य उवाच ।

का शुक्ला गतिरुद्दिष्टा का च कृष्णा गजानन ॥
किं ब्रह्म संसृतिः का मे वक्तुमर्हस्यनुग्रहात् ॥ १ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्ला कर्मार्हमयनं गतिः ॥
चान्द्रं ज्योतिस्तथा धूमो रात्रिश्च दक्षिणायनम् ॥ २ ॥
कृष्णैते ब्रह्मसंसृत्योरवाप्तेः कारणं गती ॥
दृश्यादृश्यमिदं सर्वं ब्रह्मैवेत्यवधारय ॥ ३ ॥
क्षरं पञ्चात्मकं विद्धि तदन्तरक्षरं स्मृतम् ॥
उभाभ्यां यदतिक्रान्तं शुद्धं विद्धि सनातनम् ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ—વરેણ્ય રાજા ગજાનનને વિનય વાણીવડે પૂછવા લાગ્યા :—"હે ભગવન્ ! તમોએ શુકલા અને કૃષ્ણા ગતિ બતાવી તો તે કઈ કઈ તે સમજાવો, અને બ્રહ્મ એટલે શું? સંસૃતિ એટલે શું? તે કૃપા કરી જણાવો."

ગજાનન કહેવા લાગ્યા :—"હે રાજા ! અગ્નિ, જ્યોતિ, દિવસ એ ઉત્તરાયણ કાલમાં દેવગતિ (દિવસ) કહેવાય છે, તે શુકલ ગતિ સમજવી; અને ચંદ્ર, જ્યોતિ, રાત્રિ, વાદળ એ દક્ષિણાયન કાલમાં દેવોની રાત્રી કહેવાય છે, તેને કૃષ્ણાગતિ કહે છે. એ બન્ને ગતિ બ્રહ્મ-ગતિની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. જે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય તે બ્રહ્મરૂપ છે, એમ સમજવું. જે પંચમહાભૂતો છે તે ક્ષર છે અને જેનો નાશ નથી તે અક્ષર કહેવાય છે. એ બન્નેમાંથી જૂદો છે તે બ્રહ્મ

अनेकजन्मसंभूतिः संसृतिः परिकीर्तिता ॥
संसृतिं प्राप्नुवन्त्येते ये तु मां गणयन्ति न ॥ ५ ॥
ये मां सम्यगुपासन्ते परं ब्रह्म प्रयान्ति ते ॥
ध्यानाद्यैरुपचारैर्मां तथा पञ्चामृतादिभिः ॥ ६ ॥
स्नानवस्त्राद्यलंकारसुगन्धधूपदीपकैः ॥
नैवेद्यैः फलतांबूलैर्दक्षिणाभिश्च योऽर्चयेत् ॥ ७ ॥
भक्त्यैकचेतसा चैव तस्येष्टं पूरयाम्यहम् ॥
एवं प्रतिदिनं भक्त्या मद्भक्तो मां समर्चयेत् ॥ ८ ॥
अथवा मानसीं पूजां कुर्वीत स्थिरचेतसा ॥
अथवा फलपत्राद्यैः पुष्पमूलजलादिभिः ॥ ९ ॥
पूजयेन्मां प्रयत्नेन तत्तदिष्टं फलं लभेत् ॥
त्रिविधास्वपि पूजासु श्रेयसी मानसी मता ॥ १० ॥
साप्युत्तमा मता पूजाऽनिच्छया या कृता मम ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिश्च यः ॥ ११ ॥

જાણવો. જેઓ અનેક જન્મ ધારણ કરી સંસારરૂપી નાવમાં ભમે છે અને મને ઓળખતા નથી તે સંસાર રૂપી નાવમાં ડુબે છે. જેઓ ધ્યાન, પંચામૃત વગેરેથી મારી ઉપાસના કરે છે તેઓ પરબ્રહ્મને મેળવે છે. સ્નાન, વસ્ત્ર, અલંકાર, ઉત્તમ ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, ફલ, તાંબૂલ, દક્ષિણા વગેરે ઉપચારો વડે મારી ઉપાસના કરે છે તેને બ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે જેવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે તેની તેવી ઇચ્છા હું પૂર્ણ કરૂં છું. માટે ભક્તિ વડે મારી ઉપાસના કરવી. અથવા સ્થિર મનથી માનસોપચાર પૂજન કરવું. અથવા ફળ, મન, પુષ્પ વગેરેથી પૂજન કરવું. જે આવી રીતે મારૂં આરાધન કરે છે તે ઇષ્ટ ફલ મેળવે છે. આવી રીતે પૂજનના ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં માનસોપચાર ઉત્તમ છે. કોઈપણ પ્રકારની ઇચ્છા શીવાય કરાતી મારી પૂજાપણ ઉત્તમ છે. વાનપ્રસ્થી, ગૃહસ્થી, સંન્યાસી કે

एकां पूजां प्रकुर्वाणोऽप्यन्यो वा सिद्धिमृच्छति ॥
मदन्यदेवं यो भक्त्या द्विषन्मामन्यदेवताम् ॥ १२ ॥
सोऽपि मामेव यजते परं त्वविधितो नृप ॥
यो ह्यन्यदेवतां मां च द्विषन्नन्यां समर्चयेत् ॥ १३ ॥
याति कल्पसहस्रं स निरयान्दुःखभाक् सदा ॥
भूतशुद्धिं विधायादौ प्राणानां स्थापनं ततः ॥ १४ ॥
आकृष्य चेतसो वृत्तिं ततो न्यासमुपक्रमेत् ॥
कृत्वाऽन्तर्मातृकान्यासं बहिश्चाथ षडङ्गम् ॥ १५ ॥
न्यासं च मूलमंत्रस्य ततो ध्यात्वा जपेन्मनुम् ॥
स्थिरचित्तो जपेन्मन्त्रं यथा गुरुमुखागतम् ॥ १६ ॥
जपं निवेद्य देवाय स्तुत्वा स्तोत्रैरनेकधा ॥
एवं मां य उपासीत स लभेन्मोक्षमव्ययम् ॥ १७ ॥
य उपासनया हीनो धिङ्नरो व्यर्थजन्मभाक् ॥
यज्ञोऽहमौषधं मन्त्रोऽग्निराज्यं च हविर्हुतम् ॥ १८ ॥

અન્ય કોઈપણ મારી એક પૂજા કરે છે તે ઉત્તમ ફળ મેળવે છે. મારૂં પૂજન કરનારા સિદ્ધિ મેળવે છે. અન્ય દેવની પૂજા કરતાં મારા તરફ દ્વેષબુદ્ધિ રાખે છે તેનું ફળ કહું છું. ૧-૧૨.

ભાવાર્થઃ—જે મારી પૂજા નહિ કરતાં દ્વેષ બુદ્ધિથી બીજા દેવની પૂજા કરે છે તે હજાર કલ્પ સુધી નરકવાસના ભોગવી દુઃખી થાય છે.

હવે ઉપાસના પહેલાં ભૂ શુદ્ધિ, ભૂતશુદ્ધિ કરી પ્રાણાયામ કરવો. ત્યારબાદ અંતર્માતૃકા બહિર્માતૃકા ન્યાસ કરવો. ત્યાર બાદ પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા, અંગન્યાસ, મૂલમંત્ર વડે કરવા અને સ્થિર ચિત્તથી ગુરુએ આપેલા મંત્રનો જપ કરવો અને તે દેવને અર્પણ કરવો. તેમ સ્તોત્ર-પાઠ કરવા અને સ્તુતિ કરવી. આવી રીતે ઉપાસના કરનારને મોક્ષ મળે છે. જે મનુષ્યાવતાર મળ્યા પછી ઉપાસના કરતો નથી તેનો જન્મ વ્યર્થ જાણવો. યજ્ઞ, ઔષધી, મંત્ર, અગ્નિ, આજ્ય, હવિ, હુત એ મારાં સ્વરૂપો છે. ધ્યાન, ધ્યેય, સ્તુતિ, સ્તોત્ર, નમન, ભક્તિ,

ध्यानं ध्येयं स्तुतिं स्तोत्रं नतिर्भक्तिरुपासना ॥
त्रयी ज्ञेयं पवित्रं च पितामहपितामहः ॥ १९ ॥
ॐकारः पावनः साक्षी प्रभुर्मित्रं गतिर्लयः ॥
उत्पत्तिः पोषको बीजं शरणं वा स एव च ॥ २० ॥
असन्मृत्युः सदमृतमात्मा ब्रह्माहमेव च ॥
दानं होमस्तपो भक्तिर्जपः स्वाध्याय एव च ॥ २१ ॥
यद्यत्करोति तत्सर्वं समे मयि निवेदयेत् ॥
योपितोऽथ दुराचाराः पापास्त्रैवर्णिकास्तथा ॥ २२ ॥
मदाश्रया विमुच्यन्ते किं मद्भक्त्या द्विजातयः ॥
न विनश्यति मद्भक्तो ज्ञात्वेमा मद्विभूतयः ॥ २३ ॥
प्रभवं मे विभूतीश्च न देवा ऋषयो विदुः ॥
नानाविभूतिभिरहं व्याप्य विश्वं प्रतिष्ठितः ॥ २४ ॥
यद्यच्छ्रेष्ठतमं लोके सा विभूतिर्निबोध मे ॥ २५ ॥

ॐतत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्यसंवादे " उपासनायोगो " नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

ઉપાસના, વેદત્રયી, જાણવા યોગ્ય, પવિત્રતા, પિતામહના પણ પિતામહ વગેરે મારૂં સ્વરૂપ છે, એમ સમજવું. ૐ કાર, પાવન, સાક્ષી, પ્રભુ, મિત્ર, ગતિ, લય, ઉત્પત્તિ, પોષક, બીજ, શરણ, સત્, અસત્, અમૃત, આત્મા અને બ્રહ્મ એ સર્વમાં હું છું. હે રાજા ! જે કર્મશીલ બની મને કર્મ અર્પણ કરે છે અને મારો આશ્રય લે છે તે સ્ત્રી હોય, દુરાચારી હોય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અગર શૂદ્ર હોય છતાં મુક્તિ પામે છે. જે બ્રાહ્મણ મારો ભકત હોય અને મારી વિભૂતિ જાણતો હોય તેનું અનિષ્ટ થતું નથી. હું સર્વ સ્થાનમાં છું. જે જે ઉત્તમ છે એ વિભૂતિ મારી છે, એમ હે રાજન્ ! સમજવું. ૧૩–૨૫.

ઇતિ શ્રીમદ્દાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્દગણેશગીતોપ-નિષદમાં આવેલા યોગામૃતશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "ઉપાસનાયોગ" નામનો ૭ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

અધ્યાય ૮ મો–પૂર્વરૂપ

જે સમયે શ્રી ગજાનને વરેણ્ય રાજાને ગીતાનો ઉપદેશ શરૂ કર્યો તે ઉપદેશથી વરેણ્યની બુદ્ધિનો વિકાસ થયો, અને શ્રીગણેશજીના આખા બ્રહ્માંડની રચના થઈ છે તો એ સ્વરૂપ જોવું એ માટે રાજાએ ગજાનનને પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. આથી ગજાનને તેમને જ્ઞાન ચક્ષુવડે " આખા વિશ્વમાં હું છું, " એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. જેનું પ્રમાણ "एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा। અર્થાત્ પરમાત્મા એક જ છે, સ્વયંપ્રકાશ છે, સર્વ પ્રાણીઓમાં ગુપ્ત રહ્યા છે, સર્વવ્યાપક છે, અને પ્રાણિમાત્રના અંતરાત્મા છે." વળી "निःशब्दं परमं ब्रह्म परमात्मा समीर्यते । શબ્દરહિત પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે." તેવી જ રીતે " अनाद्यन्तावभासात्मा परात्मा त्विह विद्यते। આદિ અંત રહિત અને સ્વયંપ્રકાશરૂપ પરમાત્મા અખિલ સૃષ્ટિમાં વ્યાપક છે." એવા ગણપતિ નિર્ગુણરૂપે અદ્વૈત સિદ્ધાંત પ્રમાણે 'तत्त्वमसि' માં સમાય છે. ગણેશાથર્વશીર્ષોપનિષદમાં "त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि" । અર્થાત્ " तत् त्वम् असि" ઉપરથી નિર્ગુણરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું. तत् શબ્દ જગતના ઉપાદાન કારણનો નિર્દેશ કરે છે. 'त्वम्' સોપાધિક છે. 'असि' શબ્દ અભેદ બતાવે છે. આ तत्त्वमसि અર્થાત્ તે તું છે. એમાં 'त्वम्' શબ્દ બ્રહ્મનું જ્ઞાન આપે છે અને 'तत्' શબ્દ ગજાત્મક છે. આ બન્નેને બન્ને રૂપે સિદ્ધ કરનાર 'असि' છે તેનો અર્થ ગણેશાકૃતિ થાય છે. હવે નિર્ગુણરૂપ સગુણરૂપમાં કેવી રીતે સિદ્ધ થયું તેનો વિચાર કરીશું. 'गणेशतापनी उपनिषद्' માં નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યું છે. "तत एव ॐ मिति ध्वनिरभूत्स वै गजाकारः । अनिर्वचनीया सैव माया जगद्बीजमित्याह । सैव प्रकृतिरिति गणेश

इति प्रधानमिति च शबलमिति च। જ ભય મુખદ્વારા ૐભૂનો ધ્વનિ નીકળ્યો. એ ધ્વનિએ ગજાકાર રૂપ ધારણ કર્યું. જેમ બિંબમાંથી પ્રતિબિંબ નીકળે છે તેવી રીતે નિર્ગુણમાંથી સગુણ બને છે. 'गणपत्युपनिषद्' માં गुणत्रयातीतः। देहत्रयातीतः।" વગેરેથી એ ગુણથી, દેહથી, કાલથી અતીત છે, છતાં ગણેશાથર્વશીર્ષમાં "त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं 'ब्रह्म' भूर्भुवः स्वरोम्"। જેથી ગણેશ બ્રહ્મરૂપે આખા જગતમાં વ્યાપ્ત છે, અને દરેકમાં એ રહેલા છે. આ ગણેશનું સર્વ-વ્યાપિ સ્વરૂપ જોઈ મોહની અને ભ્રાંતિની નિવૃત્તિ વરેણ્ય રાજાને કરાવવા ગણેશે વિશ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું અને આખા બ્રહ્માંડમાં "અભેદ તત્ત્વરૂપે હું છું" એવો વરેણ્યને ઉપદેશ આપી અભેદરૂપે ભક્તિ કરવા જણાવ્યું.

(आ) जीवपादः कारणम् तमः भोक्ता मनोमय सूक्ष्मम् सत्यम् भोक्ता प्राणमय स्थूलम् रजः भोक्ता कोशः	... आवधा बुद्धिः मनः चित्तम् अहंकारः	प्रकृतिः (बुद्धिः) [क्रमसंख्यम् (संचितम्) जीवात्मा प्राज्ञः सुषुप्तिः पुरुषार्थः जीवात्मा तैजसः स्वप्नम् प्रारब्धम् स्वप्नः जीवात्मा विश्वः जाग्रत् संचितम् क्रियमाणम्
(१) कोशांपकारः देहपादः मुमुक्षुः जिज्ञासुः अधिकारी अन्नमयकोशः विषयी पामरः बधनम्	आकाशः वायुः अग्निः जलम् पृथ्वी	सोऽहं जीवात्मा प्रतिबिम्बम् (क्रियमाणम्) प्राणपंचकम् देहदीपः अधकारः ज्ञानेंद्रियपंचकम् अहार जाग्रत् कर्मेंद्रियपंचकम् महासमा विषयपंचकम्

कर्ता

श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्यः श्री विनायकयोगी महाराजः

श्री लक्ष्मी विनायक गणपति मंदिर, लुणावाडा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्यायः ८–विश्वरूपदर्शनयोगः ॥

वरेण्य उवाच।

भगवन्नारदो मह्यं तव नाना विभूतयः ॥
उक्तवांस्ता अहं वेद न सर्वाः सोऽपि वेत्ति ताः ॥ १ ॥
त्वमेव तत्त्वतः सर्वा वेत्सि ता द्विरदानन ॥
निजं रूपमिदानीं मे व्यापकं चारु दर्शय ॥ २ ॥

श्रीगजानन उवाच।

एकस्मिन्मयि पश्य त्वं विश्वमेतच्चराचरम् ॥
नानाश्चर्याणि दिव्यानि पुरा दृष्टानि केनचित् ॥ ३ ॥
ज्ञानचक्षुरहं तेऽद्य सृजामि स्वप्रभावतः ॥
चर्मचक्षुः कथं पश्येन्मां विभुं ह्यजमव्ययम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच।

ततो राजा वरेण्यः स दिव्यचक्षुरवैक्षत ॥
ईशितुः परमं रूपं गजास्यस्य महाद्भुतम् ॥ ५ ॥

ભાવાર્થ:-વરેણ્ય રાજા બોલ્યા:-"હે ભગવાન્! નારદે મને તમારી વિભૂતિ વિષે કહ્યું હતું, પરંતુ નારદ પણ તમારી વિભૂતિ વિષે સંપૂર્ણ જાણતા નથી માટે હે દેવ! આપની વિભૂતિ મને જોવાની ઇચ્છા છે, માટે આપની ઉત્તમ વિભૂતિનાં મને દર્શન કરાવો."

ગજાનન કહે છે:-"હે રાજા! મારે વિષે ચરાચર નાના પ્રકારનું વિશ્વ રહેલું છે. તે જોવા માટે તને જ્ઞાનચક્ષુ આપું છું, કારણકે તારાં જ્યાં સુધી ચર્મચક્ષુ છે ત્યાં સુધી તું મારી વિભૂતિ જોઈ શકે નહિ."

બ્રહ્મા વ્યાસને કહે છે:-"ત્યારબાદ ગજાનને વરેણ્યને જ્ઞાનચક્ષુ આપ્યાં તે વડે તે પ્રભુની અનંત શક્તિ જોવા લાગ્યો. અસંખ્ય મુખ,

असंख्यवक्त्रं ललितमसंख्याङ्घ्रिकरं महत् ॥
अनुलिप्तं सुगन्धेन दिव्यभूषाम्बरस्रजम् ॥ ६ ॥
असंख्यनयनं कोटिसूर्यरश्मि धृतायुधम् ॥
तद्वर्ष्मणि त्रयो लोका दृष्टास्तेन पृथग्विधाः ॥ ७ ॥
दृष्ट्वेश्वरं परं रूपं प्रणम्य स नृपोऽब्रवीत् ॥

वरेण्य उवाच ।

वीक्षेऽहं तव देहेऽस्मिन्देवानृषिगणान्पितॄन् ॥ ८ ॥
पातालानां समुद्राणां द्वीपानां चैव भूभृताम् ॥
महर्षीणां सप्तकं च नानार्थैः संकुलं विभो ॥ ९ ॥
भुवोऽन्तरिक्षं स्वर्गांश्च मनुष्योरगराक्षसान् ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्रान्देवाञ्जन्तूननेकधा ॥ १० ॥
अनाद्यनन्तं लोकादिमनन्तभुजशीर्षकम् ॥
प्रदीप्तानलसंकाशमप्रमेयं पुरातनम् ॥ ११ ॥

અસંખ્ય હાથ, અસંખ્ય પગો, જેમાં સુગંધી પદાર્થો, આભૂષણો, વસ્ત્રો, પુષ્પોની માલાઓ જોવા લાગ્યો. તેવીજ રીતે અસંખ્ય નેત્ર, સૂર્યથી પણ અધિક તેજવાળાં કિરણો તેમજ તેજસ્વી આયુધો, ત્રણ ભુવન વગેરે રાજા જોવા લાગ્યો."

વરેણ્ય રાજા કહે છેઃ-"હે વિભો! તમારા દેહમાં દેવ, ઋષિ, પિતૃગણના સમુદાયો જોયા. વળી હે પ્રભો! નાનાવિધ સપ્ત પાતાલ, સાત સમુદ્રો, પર્વતો, સાત ઋષિઓ, એ બધી તમારી વિભૂતિઓ છે. તેમજ પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ, મનુષ્ય, ઉરગ (સર્પ), રાક્ષસ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, ઇન્દ્રાદિ દેવો એ તમારા દેહમાં રહેલા છે. વળી અનાદિ અનંત ભુજો, મસ્તકો, પ્રજ્વલિત અગ્નિ એ તમારાં સ્વરૂપો

किरीटकुण्डलधरं दुर्निरीक्ष्यं मुदावहम् ॥
एतादृशं च वीक्षे त्वां विशालवक्षसं प्रभुम् ॥ १२ ॥
सुरविद्याधरैर्यक्षैः किन्नरैर्मुनिमानुषैः ॥
नृत्यद्भिरप्सरोभिश्च गन्धर्वैर्गानतत्परैः ॥ १३ ॥
वसुरुद्रादित्यगणैः सिद्धैः साध्यैर्मुदायुतैः ॥
सेव्यमानं महाभक्त्या वीक्ष्यमाणं सुविस्मितैः ॥ १४ ॥
वेत्तारमक्षरं वेद्यं धर्मगोप्तारमीश्वरम् ॥
पातालानि दिशः स्वर्गान्भुवं व्याप्याखिलं स्थितम् ॥ १५ ॥
भीता लोकास्तथा चाहमेवं त्वां वीक्ष्य रूपिणम् ॥
नानादंष्ट्राकरालं च नानाविद्याविशारदम् ॥ १६ ॥
प्रलयानलदीप्तास्यं जटिलं च नभःस्पृशम् ॥
दृष्ट्वा गणेश ते रूपमहं भ्रान्त इवाभवम् ॥ १७ ॥

છે. તેમાંએ કિરીટ કુંડલને ધારણ કરનાર, દર્શનમાં દુર્લભ, આનંદ યુક્ત અને વિશાલ હૃદય એવું જે આપનું સ્વરૂપ તે મેં જોયું. ૧-૧૨.

ભાવાર્થઃ—સુર, વિદ્યાધર, યક્ષ, કિન્નર, મુનિઓ, મનુષ્યો, તેમજ નૃત્ય કરનાર ગંધર્વ, વગેરે તમારાં સ્વરૂપો છે તે પણ મેં જોયાં.

વળી હે દેવ ! આઠ વસુઓ, અગીયાર, રુદ્ર, બાર આદિત્ય, સિદ્ધો, સાધ્યો વગેરેમાં આનંદનું સ્વરૂપ એ તમારૂં સ્વરૂપ છે. હે વિભુ ! અક્ષર, વેદ્ય, ધર્મના રક્ષક, પાલક, સર્વ પાતાલ, દિશાઓ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી એ બધાં તમારાં રૂપો છે. વળી મોટી દાઢવાળાં, નાના પ્રકારની વિદ્યામાં વિશારદ એ બધાંમાં આપનું સ્વરૂપ જોઈ મને ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ છે. તમારા મુખમાં પ્રલય રૂપ અગ્નિ ભાસે છે, તેમજ લાંબી જટાથી ભરપૂર એવું ભયંકર રૂપ હે દેવ ! મારામાં ભય ઉપજાવે છે.

देवा मनुष्या नागाद्याः खलास्त्वदुदरेशयाः ॥
नानायोनिभुजश्चान्ते त्वय्येव प्रविशन्ति च ॥ १८ ॥
अब्धेरुत्पद्यमानास्ते यथा जीमूतबिन्दवः ॥
त्वमिन्द्रोऽग्निर्यमश्चैव निर्ऋतिर्वरुणो मरुत् ॥ १९ ॥
गुह्यकेशस्तथेशानः सोमः सूर्योऽखिलं जगत् ॥
नमामि त्वामतः स्वामिन्प्रसादं कुरु मेऽधुना ॥२०॥
दर्शयस्व निजं रूपं सौम्यं यत्पूर्वमीक्षितम् ॥
को वेद लीलास्ते भूमन् क्रियमाणा निजेच्छया ॥ २१ ॥
अनुग्रहान्मया दृष्टमैश्वरं रूपमीदृशम् ॥
ज्ञानचक्षुर्यतो दत्तं प्रसन्नेन त्वया मम ॥ २२ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

नेदं रूपं महाबाहो मम पश्यन्त्ययोगिनः ॥
सनकाद्या नारदाद्याः पश्यन्ति मदनुग्रहात् ॥ २३ ॥

દેવ, મનુષ્ય, નાગલોક એ તમામ તમારા ઉદરમાં સમાયેલા છે. એ તમામ તમારામાં લીન થાય છે. જેમ નદીઓનું જલ સમુદ્રમાં લીન થાય છે તેમ જગતના તમામ જીવો તમારામાં સમાય છે. ઇન્દ્ર, અગ્નિ, યમ, નિર્ઋતિ, વરૂણ, વાયુ એ તમારાં રૂપ છે. તેમજ કુબેર, ઇશાન, સોમ, સૂર્ય જેવા અખિલ વિશ્વમાં પણ તમોજ છે. એવા આપના સ્વરૂપને હું નમસ્કાર કરૂં છું. હે પ્રભુ ! મારા પર દયા રાખો. આપની ઇચ્છા શિવાય આપની લીલા નિહાળવા કોઈ સમર્થ નથી. હવે આપનું સૌમ્ય રૂપ બતાવો. આપના અનુગ્રહવડે આપનું વિશ્વદર્શન જ્ઞાનચક્ષુ વડે થયું."

ગજાનન કહે છે :—"હે રાજા ! આ મારા સ્વરૂપને સિદ્ધ યોગિઓ જાણે છે, બીજા જાણતા નથી. મારી ઇચ્છાથી આ સ્વરૂપ સનકાદિ મુનિઓ તથા નારદ વગેરે જાણે છે. ચાર વેદોના તત્ત્વને જાણનાર,

चतुर्वेदार्थतत्त्वज्ञाश्चतुःशास्त्रविशारदाः ॥
यज्ञदानतपोनिष्ठा न मे रूपं विदन्ति ते ॥ २४ ॥
शक्योऽहं वीक्षितुं ज्ञातुं प्रवेष्टुं भक्तिभावतः ॥
त्यज भीतिं च मोहं च पश्य मां सौम्यरूपिणम् ॥ २५ ॥
मद्भक्तो मत्परः सर्वसंगहीनो मदर्थकृत् ॥
निष्क्रोधः सर्वभूतेषु समो मामेति भूभुज ॥ २६ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्यसंवादे "विश्वरूपदर्शनयोगो" नामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

સર્વશાસ્ત્રમાં નિપુણ, યજ્ઞ દાન તપ વગેરેમાં કુશળ હોવા છતાં મારા સ્વરૂપને જાણતા નથી. હે રાજા ! તું ભય છોડી મારા સૌમ્ય રૂપને જો. હે રાજન્ ! તું મારો ભક્ત છે. સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ક્રોધ રહિત બની દરેક વસ્તુમાં સમાન ભાવ રાખી જે મને અભેદ રૂપે ભજે છે એ મને પામે છે. ૧૩–૨૬.

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્‌ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "વિશ્વરૂપદર્શનયોગ" નામનો ૮ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ શ્રીગણેશાય નમઃ ॥

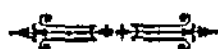
અધ્યાય ૯ મો—પૂર્વરૂપ

આ દેહ છે એ ક્ષેત્ર છે. એમાં રહેલો અંતરાત્મા એ ક્ષેત્રજ્ઞ છે. એને વિવેકબુદ્ધિથી ઓળખવો એ જ્ઞાન છે. જ્ઞાનથી ઋષિઓ, મહર્ષિઓ, મુનિઓ વગેરે પરમાત્માના આનંદરૂપ તત્ત્વને જાણવા શમદમાદિ નિયમો પાળી પરબ્રહ્મની ઉપાસનામાં તન્મય બની રહેતા. સનક, સનંદન, સનાતન, સનત્કુમાર વગેરે જ્ઞાનદ્વારા બ્રહ્મોપાસના કરે છે, નારદાદિ મુનિઓ નારાયણ વગેરે નામ સ્મરણથી ઉપાસના કરે છે, તેવીજ રીતે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ વડે ગોપિકાઓ શ્રીકૃષ્ણરૂપમાં તલ્લીન બની તેના પરમ પદને પામી હતી. વળી મીરાંબાઈ ગીરધરલાલ નામથી, નૃસિંહ મહેતા રણછોડરાય નામથી, સંત તુકારામ વિઠોબા નામથી ભક્તિયોગવડે પ્રભુને સર્વસ્વ અર્પણ કરી તેના સ્વરૂપને પામ્યાં. ભક્ત પ્રલ્હાદે "सर्वं विष्णुमयं जगत्" આખું જગત્ વિષ્ણુરૂપ માની તેની ભક્તિ કરી તેનું શરણ સ્વીકાર્યું. તેમજ દાસબોધમાં કહ્યું છે કે, "જ્ઞાન અજ્ઞાન એ ઉભયના મિશ્રણથી જીવને સુખદુઃખાદિ ભોગવવાં પડે છે. જ્ઞાનથી સુખ અને અજ્ઞાનથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે." તેમજ "अवधूतगीता"માં કહ્યું છે કે, "अयत्नाच्च लभेद्वस्तु एकमेव चराचरम् ॥ सर्वगं तत्कथं भिन्नमद्वैतं वर्तते मम । જે અદ્વૈત ચૈતન્ય એકજ બધે વ્યાપ્ત હોઈ યત્ન વિના સ્થાવર જંગમ ચલાવે છે તે મારાથી જૂદું કેવી રીતે હોઈ શકે ?" એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ગજાનન વરેણ્યને કહે છે કે, "તું સર્વ ભાવથી મને જો. અને જે કર્મ કરે તે બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિ વડે મને અર્પણ કર જેનાથી આ ભવસાગર તરી શકાય, કારણ કે હું સર્વમાં છું છતાં અલિપ્ત છું. માટે ધર્મશાસ્ત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કર્મ કરે તે બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિથી કરવાં અને એવા ભક્ત મને પ્રિય છે.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्यायः ९—क्षेत्रज्ञातृज्ञानज्ञेयविवेकयोगः ॥

वरेण्य उवाच ।

अनन्यभावास्त्वां सम्यङ्मूर्तिमन्तमुपासते ॥
योऽक्षरं परमं व्यक्तं तयोः कस्ते मतोऽधिकः ॥ १ ॥
असि त्वं सर्ववित्साक्षी भूतभावन ईश्वरः ॥
अतस्त्वां परिपृच्छामि वद मे कृपया विभो ॥ २ ॥

श्रीगजानन उवाच ।

यो मां मूर्तिधरं भक्त्या मद्भक्तः परिषेवते ॥
स मे मान्योऽनन्यभक्तिर्नियुज्य हृदयं मयि ॥ ३ ॥
खगणं स्ववशं कृत्वाऽखिलभूतहितार्थकृत् ॥
ध्येयमक्षरमव्यक्तं सर्वगं कूटगं स्थिरम् ॥ ४ ॥
सोऽपि मामेत्य निर्देश्यं मत्परो य उपासते ॥
संसारसागरादस्मादुद्धरामि तमप्यहम् ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—વરેણ્ય રાજા પૂછવા લાગ્યા :—"હે દેવ ! અક્ષર અને મૂર્તિમાન્ એ બે પ્રકાર તમે બતાવ્યા. તેમાં ભક્તિવડે તમારૂં આરાધન કરવા માગે તેને માટે શ્રેષ્ઠ માર્ગ શો છે ? તે કૃપા કરી જણાવો. તમો સર્વજ્ઞ, જગતના સાક્ષી અને ઈશ્વર છો, તો ઉપરનો પ્રશ્ન જાણવાની મારી ઈચ્છા છે, માટે કૃપા કરી મને સમજાવો."

ગજાનન કહેવા લાગ્યા :—"હે રાજા ! સગુણરૂપે મારી આરાધના કરનારા હોય તે પ્રેમપૂર્વક હૃદયથી મને ભજે છે. તે ભક્તિ મને પ્રિય છે. તેવી રીતે જે દરેક જીવમાત્રનું હિત કરી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી ધ્યાનયોગ વડે વ્યક્ત અવ્યક્ત દરેમાં સમભાવથી મને જુવે છે તેને સંસારની ઉપાધિ રહેતી નથી, અને તે મુક્ત થાય છે.

अव्यक्तोपासनादुःखमधिकं तेन लभ्यते ॥
व्यक्तस्योपासनात्साध्यं तदेवाव्यक्तभक्तितः ॥ ६ ॥
भक्तिश्चैवादरश्चात्र कारणं परमं मतम् ॥
सर्वेषां विदुषां श्रेष्ठो ह्यकिंचिज्ज्ञोऽपि भक्तिमान् ॥ ७ ॥
भजन्भक्त्या विहीनो यः स चाण्डालोऽभिधीयते ।
चाण्डालोऽपि भजन्भक्त्या ब्राह्मणेभ्योऽधिको मम ॥ ८ ॥
शुकाद्याः सनकाद्याश्च पुरा मुक्ता हि भक्तितः ॥
भक्त्यैव मामनुप्राप्ता नारदाद्याश्चिरायुषः ॥ ९ ॥
अतो भक्त्या मयि मनो निधेहि बुद्धिमेव च ॥
भक्त्या यजस्व मां राजंस्ततो मामेव यास्यसि ॥१०॥
असमर्थोऽर्पितुं स्वान्तमेवं मयि नराधिप ॥
अभ्यासेन च योगेन ततो गन्तुं यतस्व माम् ॥११॥
तत्रापि त्वमशक्तश्चेत्कुरु कर्म मदर्पणम् ॥
ममानुग्रहतश्चैवं परां निर्वृतिमेष्यसि ॥ १२ ॥

અવ્યક્તની ઉપાસના કરવી કઠીન છે. અવ્યક્ત ભક્તિવડે જે સાધ્ય થાય છે તે વ્યક્ત ઉપાસનાથી સિદ્ધ થતું નથી. એનું મુખ્ય કારણ ભક્તિ છે. તેમાં થોડું જાણવાવાળો પણ પ્રેમથી ભજન કરી શકે છે. જે પ્રેમપૂર્વક ભક્તિ કરતા નથી તેને ચાંડાલ સમજવા અને ચાંડાલ છતાં પ્રેમથી મારી ભક્તિ કરે છે તે બ્રાહ્મણ કરતાં પણ અધિક છે. શુક, સનકાદિ મુનિઓ, નારદ વગેરેએ ભક્તિ યોગવડે મને વશ કર્યો હતો. માટે હે રાજા ! ભક્તિ વડે મન અને બુદ્ધિને સ્થિર કરી મારી પૂજા કરતો તું મારા પદને પ્રાપ્ત કરશે. એ પ્રમાણે કોઈ કરવા અસમર્થ હોય તેણે યોગાભ્યાસ વડે મને મેળવવા પ્રયત્ન કરવો. જે કોઈ કર્મ કરે અને તે મને અર્પણ કરે તો તે મારા તત્ત્વને મેળવે છે. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. તેમાં કોઈ

अथैतदप्यनुष्ठातुं न शक्तोऽसि तदा कुरु ॥
प्रयत्नतः फलत्यागं त्रिविधानां हि कर्मणाम् ॥ १३ ॥
श्रेयसी बुद्धिरावृत्तेस्ततो ध्यानं परं मतम् ॥
ततोऽखिलपरित्यागस्ततः शान्तिर्गरीयसी ॥ १४ ॥
निरहंममताबुद्धिरद्वेषः करुणासमः ॥
लाभालाभे सुखेदुःखे मानामाने समे प्रियः ॥ १५ ॥
यं वीक्ष्य न भयं याति जनस्तस्मान्न च स्वयम् ॥
उद्वेगभीकोपमुद्धी रहितो यः स मे प्रियः ॥ १६ ॥
रिपौ मित्रेऽथ गर्हायां स्तुतौ शोके समः समुत् ॥
मौनी निश्चलधीर्भक्तिरसंगः स च मे प्रियः ॥ १७ ॥
संशीलयति यश्चैनमुपदेशं मया कृतम् ॥
स वन्द्यः सर्वलोकेषु मुक्तात्मा मे प्रियः सदा ॥ १८ ॥

પણ પ્રકારનું કર્મ કરવું, બુદ્ધિ મારે વિષે રાખવી અને ફલની આશા રાખવી નહિ. મારે વિષે બુદ્ધિ હોવી જોઈએ એ ઉત્તમ માર્ગ છે. મારે વિષે ધ્યાન રાખી વાસનાનો ત્યાગ કરવાથી મનને શાંતિ મલે છે તેમજ મારે વિષે દઢભકિત રહે છે. ૧-૧૪.

ભાવાર્થઃ—જે અહંભાવ અને મમતા છોડી કોઈનો પણ દ્વેષ કરતો નથી અને દરેકમાં સમાન ભાવ રાખે છે તેમજ લાભાલાભમાં, સુખદુઃખમાં, માનાપમાનમાં જે સમાન બુદ્ધિ રાખે છે તે મને અત્યંત પ્રિય છે. જેને જોઈને લોકો ભય પામતા નથી અને જે બીજાને ભય આપતો નથી તેમજ ઉદ્વેગ, ભય, અને ક્રોધથી જે રહિત છે તે ભક્ત મને પ્રિય છે. શત્રુ, મિત્ર, નિંદા, સ્તુતિ અને શોકમાં જે સરખો રહે છે, વળી મૌન, નિશ્ચય અને બુદ્ધિવાળો છે અને સંગરહિત છે તે ભક્ત મને પ્રિય છે. મારા આપેલા ઉપદેશનો વિચાર કરે છે તે લોકોમાં વંદનીય બની નિત્ય મારે વિષે મન રાખે છે અને એ ભક્ત

अनिष्टाप्तौ च न द्वेष्टीष्टप्राप्तौ न च तुष्यति ॥
क्षेत्रतज्ज्ञौ च यो वेत्ति स मे प्रियतमो भवेत् ॥ १९ ॥
वरेण्य उवाच ।
किं क्षेत्रं कश्च तद्वेत्ति किं तज्ज्ञानं गजानन ॥
एतदाचक्ष्व मह्यं त्वं पृच्छते करुणाम्बुधे ॥ २० ॥
श्रीगजानन उवाच ।
पञ्च भूतानि तन्मात्राः पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ॥
अहंकारो मनो बुद्धिः पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि च ॥२१॥
इच्छा व्यक्तं धृतिर्द्वेषौ सुखदुःखे तथैव च ॥
चेतनासहितश्चायं समूहः क्षेत्रमुच्यते ॥ २२ ॥
तज्ज्ञं त्वं विद्धि मां भूप सर्वान्तर्यामिणं विभुम् ॥
अयं समूहोऽहं चापि यज्ज्ञानविषयौ नृप ॥ २३ ॥

મને પ્રિય છે. જે કાંઈ અનિષ્ટ અને તો તેમાં દ્વેષ રાખતો નથી, અને મુંઝાતો નથી અને ઇષ્ટ વસ્તુ મળવાથી આનંદ માનતો નથી, જે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞને જાણે છે તે ભક્ત મને પ્રિય છે. "

વરેણ્ય રાજા પૂછવા લાગ્યાઃ—" હે દેવ ! હે કરૂણાસાગર ! ક્ષેત્ર શું ? અને તેને જાણનાર કોણ ? તેને કેવી રીતે જાણવાં તે સંબંધી જ્ઞાન મને આપો. "

ગજાનન કહે છેઃ—"હે રાજા ! પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ, આકાશ એ પાંચ મહાભૂતો, તેના ગુણ તેમજ પાંચ કર્મેંદ્રિય અને અહંકાર, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરે, પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, ઇચ્છા, વ્યક્ત, ધૈર્ય, દ્વેષ, સુખ દુઃખ, એ ચેતનયુક્ત સમૂહને ક્ષેત્ર જાણવું, અને સર્વાંતર્યામી વિભુ એવો હું તે ક્ષેત્રજ્ઞ જાણવો. હું અને મારાથી પેદા થયેલા બધા વિષયોનો સમુદાય એ (જ્ઞાનનો વિષય છે) જાણવા યોગ્ય છે. આર્જવ,

आर्जवं गुरुशुश्रूषा विरक्तिश्चेन्द्रियार्थतः ॥
शौचं क्षान्तिरदम्भश्च जन्मादिदोषवीक्षणम् ॥ २४ ॥
समदृष्टिर्दृढा भक्तिरेकान्तित्वं शमो दमः ॥
एतैर्यच्च युतं ज्ञानं तज्ज्ञानं विद्धि शाहुज ॥ २५ ॥
तज्ज्ञानविषयं राजन्ब्रवीमि त्वं शृणुष्व मे ॥
यज्ज्ञात्वैति च निर्वाणं मुक्त्वा संसृतिसागरम् ॥२६॥
यदनादीन्द्रियैर्हीनं गुणभुग्गुणवर्जितम् ॥
अव्यक्तं सदसद्भिन्नमिन्द्रियार्थावभासकम् ॥ २७ ॥
विश्वभृचाखिलव्यापि त्वेकं नानेव भासते ॥
बाह्याभ्यन्तरतः पूर्णमसंगं तमसः परम् ॥ २८ ॥
दुर्ज्ञेयं चादिसूक्ष्मत्वाद्दीप्तानामपि भासकम् ॥
ज्ञेयमेतादृशं विद्धि ज्ञानगम्यं पुरातनम् ॥ २९ ॥

ગુરૂસેવા, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વિરક્તિ, પવિત્રતા, સહનશીલતા, દંભનો ત્યાગ, અને જન્મમરણ સંબંધી જ્ઞાન જેને હોય તેને જ્ઞાની જાણવો. તેમજ વિશ્વાસ, સમદૃષ્ટિ, મારે વિષે દૃઢ ભક્તિ, શાન્તિ અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ જે કરે છે તેને જ્ઞાની જાણવો. વળી હે રાજા ! એ જ્ઞાન અને જ્ઞાનના વિષયો તને હું કહું છું જે જાણવાથી તમે ભવસાગર તરી નિર્વાણ પદને પામશો. જે અનાદિ છે, ઇન્દ્રિયરહિત છે. સત્ત્વ રજ, તમ ગુણને ભોગવનાર છતાં ગુણરહિત છે, અવ્યક્ત, સદ સદ્‌થી જુદો અને ઇન્દ્રિઓના વિષયોને પ્રકાશ આપનાર છે તે બ્રહ્મ છે, એમ સમજવું. વિશ્વને ધારણ કરનાર, સર્વવ્યાપક, નાના રૂપે ભાસતો પરિપૂર્ણ અલિપ્ત જે રહે છે તે બ્રહ્મ જાણવો. ૧૫–૨૮.

ભાવાર્થ:—જે જ્ઞાની છે તે સૂક્ષ્મ તત્ત્વ જાણવા પ્રયત્ન કરે છે, તે અતિ કઠીન છે. જે સ્વયંપ્રકાશ છે તેને જે જાણે છે તે બ્રહ્મને જાણે છે, એમ સમજવું. એ અવ્યય આત્મા પ્રકૃતિથી ભિન્ન

एतदेव परं ब्रह्म ज्ञेयमात्मा परोऽव्ययः ॥
गुणान्प्रकृतिजान्भुङ्क्ते पुरुषः प्रकृतेः परः ॥ ३० ॥
गुणैस्त्रिभिरियं देहे बध्नाति पुरुषं दृढम् ॥
यदा प्रकाशः क्षांतिश्च वृद्धे सत्त्वे तदाऽधिकम् ॥ ३१ ॥
लोभोऽशमः स्पृहारंभः कर्मणां रजसो गुणः ॥
मोहोऽप्रवृत्तिश्चाज्ञानं प्रमादस्तमसो गुणः ॥ ३२ ॥
सत्त्वाधिकः सुखं ज्ञानं कर्मसंगं रजोऽधिकः ॥
तमोऽधिकश्च लभते निद्रालस्यं सुखेतरत् ॥ ३३ ॥
एषु त्रिषु प्रवृद्धेषु मुक्तिसंसृतिदुर्गतीः ॥
प्रयान्ति मानवा राजंस्तस्मात्सत्त्वयुतो भव ॥ ३४ ॥
ततश्च सर्वभावेन भज त्वं मां नरेश्वर ॥
भक्त्या चाव्यभिचारिण्या सर्वत्रैव च संस्थितम् ॥ ३५ ॥

હોવા છતાં પ્રકૃતિનો આશ્રય લઈ ભોગ ભોગવે છે, છતાં તે પ્રકૃતિથી પર છે એટલે શ્રેષ્ઠ છે. પ્રકૃતિના ગુણોવડે જીવને બંધન થાય છે, છતાં સત્ત્વ ગુણનો અભ્યાસ કરતાં પ્રકાશ આપે છે. વળી લોભ, અશાંતિ, સ્પૃહા વગેરે રજોગુણની વૃત્તિઓ છે. તેવી રીતે મોહ, અનેક પ્રવૃત્તિ, અજ્ઞાન, પ્રમાદ, ક્રોધ એ તમોગુણની વૃત્તિઓ છે. જ્યારે સત્ત્વ ગુણ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે સુખ અને જ્ઞાન મળે છે, જ્યારે રજોગુણ વૃદ્ધિ પામે ત્યારે કર્મ કરવા બુદ્ધિ પ્રેરાય છે, અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે આલસ, નિદ્રા વગેરે રહે છે. સત્ત્વ ગુણની વૃદ્ધિ હોય તો મુક્તિ, રજોગુણવડે સંસૃતિ અને તમોગુણવડે દુર્ગતિ થાય છે.

હે રાજન્! તું સત્ત્વ ગુણનો આશ્રય કર. હે નરેશ્વર! તું સર્વ ભાવે અવ્યભિચારિણી ભક્તિ વડે "સર્વમાં હું છું" એવી ભાવનાથી મારૂં ભજન કર. અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાગણોમાં જે તેજ છે

अग्नौ सूर्ये तथा सोमे यच्च तारासु संस्थितम् ॥
विदुषि ब्राह्मणे तेजो विद्धि तन्मामकं नृप ॥ ३६ ॥
अहमेवाखिलं विश्वं सृजामि विसृजामि च ॥
औषधीस्तेजसा सर्वा विश्वं चाप्याययाम्यहम् ॥ ३७ ॥
सर्वेन्द्रियाण्यधिष्ठाय जाठरं च धनञ्जयम् ॥
भुनज्मि चाखिलान्भोगान्पुण्यपापविवर्जितः ॥ ३८ ॥
अहं विष्णुश्च रुद्रश्च ब्रह्मा गौरी गणेश्वरः ॥
इन्द्राद्या लोकपालाश्च ममैवांशसमुद्भवाः ॥ ३९ ॥
येन येन हि रूपेण जनो मां पर्युपासते ॥
तथा तथा दर्शयामि तस्मै रूपं सुभक्तितः ॥ ४० ॥
इति क्षेत्रं तथा ज्ञाता ज्ञानं ज्ञेयं मयेरितम् ॥
अखिलं भूपते सम्यगुपपन्नाय पृच्छते ॥ ४१ ॥

ॐतत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे
श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे गजाननवरेण्यसंवादे
"क्षेत्रज्ञातृज्ञानज्ञेयविवेकयोगो" नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥

તે તેજ મારૂં છે, એમ વિદ્વાનો જાણે છે. આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ, પાલન, સંહાર મારી ઇચ્છાથી થાય છે. વળી તેજમાં, ઔષધીમાં અને વિશ્વમાં વ્યાપકરૂપે હું છું. હું પુણ્યપાપથી રહિત હોવા છતાં ઇન્દ્રિઓદ્વારા જઠરાગ્નિમાં અગ્નિરૂપે, બુદ્ધિમાં જ્ઞાનરૂપે અને ભોગમાં વિલાસરૂપે રહી ભોગ ભોગવું છું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઇન્દ્રાદિ દેવો, દિક્‌પાલો એ મારા અંશો છે. જે જે સ્વરૂપે મારી ઉપાસના કરે છે તે સ્વરૂપ વડે તેની આશા હું પૂર્ણ કરૂં છું. હે રાજા ! તેં જે ઉત્તમ પ્રશ્ન કર્યો તેનો જવાબ આપ્યો છે. ક્ષેત્ર, જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જ્ઞેય શું છે તે બધું તને સંભળાવ્યું છે. ૨૯—૪૧

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્‌ગણેશગીતોપનિ-
ષદમાં આવેલા યોગામૃતાર્થશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં
"ક્ષેત્રજ્ઞાતૃજ્ઞાનજ્ઞેયવિવેકયોગ" નામનો ૯મો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

અધ્યાય ૧૦ મો–પૂર્વરૂપ

માનવ દેહ ઉત્પન્ન થતાં તેનો પ્રથમ ગુરુ માતા છે. "मातृदेवो भव" પ્રથમ બતાવ્યું. કારણ કે બાળક પેદા થતાં તેને ઉછેરવાનું અને પોષણ આપવાનું કાર્ય માતા કરે છે. ત્યારબાદ "पितृदेवो भव" એટલે પિતા બાળકના બુદ્ધિતત્ત્વને પોષણ મળે તેવી રીતે બાળકનું પોષણ કરી તેને ઉત્તમ કેળવણી મળે એને માટે સારો ઉપદેશ આપે છે. ત્યાર બાદ "आचार्यदेवो भव" એટલે ગુરૂપાસે જ્ઞાન મેળવવા મોકલે છે. ગુરુ તેને યોગ્ય રીતે શિક્ષણ આપે છે. તેમાં પ્રકૃતિજન્ય જેનો જેવો ગુણ સ્વભાવ હોય તે પ્રમાણે તે જ્ઞાન મેળવે છે. જો સાત્વિક બુદ્ધિ હોય તો પરમાત્મપ્રેમી બને છે, રાજસ વૃત્તિ હોય તો નવીન વસ્તુમાં મોહ પેદા કરી તે મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તામસ વૃત્તિહોય તો અહંભાવથી દરેક કાર્યો કરે છે. માટે જેમને માનવ દેહની સફલતા કરવી હોય તેમણે સદ્ગુરુનો ઉપદેશ લઈ તેના ઉપદેશ પર શ્રદ્ધા રાખી સદાચારી બનવું જોઈએ. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય વગેરેને જ્યારે યજ્ઞોપવીત આપી ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરે છે ત્યારે પ્રથમ તેના આચાર્ય બટુકને કહે કે, "हे कुमार ! त्वं गणपतिभक्तोऽसि । હે બાલક ! તું ગણપતિ ભક્ત થજે." કારણ "गणपति" એ ગણ (સમુદાય) માત્રના પતિ છે. માટે સચ્ચિદાનંદ, સ્વયંપ્રકાશ, પરબ્રહ્મ-સ્વરૂપ, ૐ કારસ્વરૂપ "गणेश" નું આરાધન કરવા વેદશાસ્ત્રમાં આજ્ઞા કરી છે, કારણ એ બુદ્ધિ પ્રદાતા છે. વરેણ્ય રાજાને સ્વયં ગજાનને ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું કે, "તું દરેક ઉપાધિમાંથી મુક્ત થઈ મારી ભક્તિ કર."

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्याय १०:—उपदेशयोगः ॥

श्रीगजानन उवाच ।

दैव्यासुरी राक्षसी च प्रकृतिस्त्रिविधा नृणाम् ॥
तासां फलानि चिह्नानि संक्षेपात्तेऽधुना ब्रुवे ॥ १ ॥
आद्या संसाधयेन्मुक्तिं द्वे परे बन्धनं नृप ॥
चिह्नं ब्रवीमि चाद्यायास्तन्मे निगदतः शृणु ॥ २ ॥
अपैशुन्यं दयाऽक्रोधोऽचापल्यं धृतिरार्जवम् ॥
तेजोऽभयमहिंसा च क्षमा शौचममानिता ॥ ३ ॥
इत्यादि चिह्नमाद्याया आसुर्याः शृणु सांप्रतम् ॥
अतिवादोऽभिमानश्च दर्पोऽज्ञानं सकोपता ॥ ४ ॥
आसुर्या एवमाद्यानि चिह्नानि प्रकृतेर्नृप ॥
निष्ठुरत्वं मदो मोहोऽहंकारो गर्व एव च ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રીગજાનન કહેવા લાગ્યા :–"હે નૃપ ! મનુષ્યની દૈવી, આસુરી અને રાક્ષસી ત્રણ પ્રકારની પ્રકૃતિ છે. તેનાં સંક્ષેપમાં તને ફલ કહું છું. તેમાં દૈવી પ્રકૃતિ એ મોક્ષનું સાધન છે. બીજી આસુરી અને રાક્ષસી પ્રકૃતિ બંધન કરનાર છે. હવે દૈવીપ્રકૃતિનાં લક્ષણ સાંભળ. નિર્મમત્વ, દયા, અક્રોધ, ધૈર્ય, અચાપલ્ય, આર્જવ, તેજ, અભય, અહિંસા, ક્ષમા, શૌચ, નિરભિમાન, એ દૈવીપ્રકૃતિનાં લક્ષણ છે. અતિવાદ કરવો, અભિમાન, દ્વેષ, જ્ઞાનનો અભાવ, એ આસુરીપ્રકૃતિનાં લક્ષણ છે. હે રાજન ! નિષ્ઠુરતા, મદ, મોહ, અહંકાર, ગર્વ, એ પણ આસુરીપ્રકૃતિનાં લક્ષણ છે. વળી દ્વેષ, હિંસા, નિર્દયતા, ક્રોધ, ઉદ્ધતપણું,

द्वेषोऽहिंसाऽदया क्रोध औद्धत्यं दुर्विनीतता ॥
अभिचारिककर्तृत्वं क्रूरकर्मरतिस्तथा ॥ ६ ॥
अविश्वासः सतां वाक्येऽशुचित्वं कर्महीनता ॥
निन्दकत्वं च वेदानां भक्तानामसुरद्विषाम् ॥ ७ ॥
मुनिश्रोत्रियविप्राणां तथा स्मृतिपुराणयोः ॥
पाखण्डवाक्ये विश्वासः संगतिर्मलिनात्मनाम् ॥८॥
सदम्भकर्मकर्तृत्वं स्पृहा च परवस्तुषु ॥
अनेककामनावत्त्वं सर्वदाऽनृतभाषणम् ॥ ९ ॥
परोत्कर्षासहिष्णुत्वं परकृत्यपराहतिः ॥
इत्याद्या बहवश्चान्ये राक्षस्याः प्रकृतेर्गुणाः ॥ १० ॥
पृथिव्यां स्वर्गलोके च परिवृत्य वसन्ति ते ॥
मद्भक्तिरहिता लोका राक्षसीं प्रकृतिं श्रिताः ॥११॥
तामसीं ये श्रिता राजन्यान्ति ते रौरवं ध्रुवम् ॥
अनिर्वाच्यं च ते दुःखं भुञ्जते तत्र संस्थिताः ॥१२॥

વિનયરહિતપણું, સામાને નુકશાન કરવાની વૃત્તિ, કૂર કર્મપર પ્રીતિ, સાધુઓનાં વાક્યપર અવિશ્વાસ, અપવિત્રતા, સત્કર્મહીનતા, બીજાની નિંદા કરવી, વેદની અને ભક્તોની નિંદા કરવી, ઋષિ, અગ્નિહોત્રી અને બ્રાહ્મણનો દ્વેષ, શાસ્ત્રપર અવિશ્વાસ, પાખંડીઓનો સંગ કરવો, પાપ કરનારની સંગતિ કરવી, દંભપણે કર્મ કરવું, બીજાની વસ્તુ લેવા આતુરતા, દરેક જાતની ઇચ્છા કરવી, અસત્ય ભાષણ કરવું અને પારકી ઉન્નતિનો દ્વેષ કરવો, આ બધાં રાક્ષસી પ્રકૃતિનાં લક્ષણ છે. એ આસુરી અને રાક્ષસી ગુણવાળા પૃથ્વીપર અથવા સ્વર્ગમાં વાસ કરે છે પણ પુણ્ય પૂરૂ થતાં તેમનું અધઃપતન થાય છે. મારી ભક્તિ ન કરનાર રાક્ષસી પ્રકૃતિનો આશ્રય કરે છે. તામસ પ્રકૃતિનો આશ્રય કરનાર રૌરવ નરકમાં જાય છે અને અત્યંત દુઃખ ભોગવે છે. ૧-૧૨

दैवान्निःसृत्य नरकाज्जायन्ते भुवि कुब्जकाः ॥
जात्यन्धाः पङ्गवो दीना हीनजातिषु ते नृप ॥१३॥
पुनः पापसमाचारा मय्यभक्ताः पतन्ति ते ॥
उत्पतन्ति हि मद्भक्ता यां कांचिद्योनिमाश्रिताः ॥१४॥
लभन्ते स्वर्गतिं यज्ञैरन्यैर्धर्मैश्च भूमिप ॥
सुलभा सा सकामानां मयि भक्तिः सुदुर्लभा ॥१५॥
विमूढा मोहजालेन बद्धाः स्वेन च कर्मणा ॥
अहं हन्ता अहं कर्ता अहं भोक्तेतिवादिनः ॥ १६ ॥
अहमेवेश्वरः शास्ताऽहं वेत्ताऽहं सुखी नृप ! ॥
एतादृशी मतिर्न्नृणामधः पातयतीह तान् ॥ १७ ॥
तस्मादेतत्समुत्सृज्य दैवीं प्रकृतिमाश्रय ॥
भक्तिं कुरु मदीयां त्वमनिशं दृढचेतसा ॥ १८ ॥
सापि भक्तिस्त्रिधा राजन्सात्त्विकी राजसीतरा ॥
यद्देवान्भजते भक्त्या सात्त्विकी सा मता शुभा ॥ १९ ॥

ભાવાર્થઃ—જ્યારે પુણ્ય પૂરૂં થાય ત્યારે પૃથ્વીપર આવી, કુબડે પાંગળો બની હીન જાતિમાં જન્મ ધારણ કરે છે. વળી પાપ કરનારનું પતન થાય છે. ગમે તે યોનિમાં જન્મ ધારણ કરી કર્મનું ફળ ભોગવે છે. મારી ભક્તિ કરનાર જ ભવસાગર તરે છે. હે રાજા ! યજ્ઞ કરવાથી સ્વર્ગ મલે છે. કર્મનો માર્ગ સુલભ છે, પરંતુ મારી ભક્તિ દુર્લભ છે. મૂઢ માણસો કર્મ કરી મોહવડે મેં કર્યું, હું કર્તા અને ભોકતા છું એવું બોલે છે તે કર્મબંધન થાય છે. તેમજ હું ઈશ્વર છું, હું સર્વ જાણું છું, હું સુખી છું, એવી જેની બુદ્ધિ છે તેનું અધઃપતન થાય છે. માટે હે રાજા ! તું સર્વ છોડીને મારી દૈવી પ્રકૃતિનો આશ્રય કરી ભક્તિ વડે તું મુક્ત થશે. તેમાં મારી ભક્તિ ત્રણ પ્રકારની છે. સાત્વિક, રાજસી, તામસી. તેમાં દેવની ભક્તિ એ સાત્વિક ભાવવડે થાય છે.

राजसी सा तु विज्ञेया भक्तिर्जन्ममृतिप्रदा ॥
यद्यक्षांश्चैव रक्षांसि यजन्ते सर्वभावतः ॥ २० ॥
वेदेनाविहितं क्रूरं साहंकारं सदम्भकम् ॥
भजन्ते प्रेतभूतादीन्कर्म कुर्वन्ति कामुकम् ॥ २१ ॥
शोषयन्तो निजं देहमन्तःस्थं मां दृढाग्रहाः ॥
तामस्येतादृशी भक्तिर्नृणां सा निरयप्रदा ॥ २२ ॥
कामो लोभस्तथा क्रोधो दंभश्चत्वार इत्यमी ॥
महाद्वाराणि वीचीनां तस्मादेतांस्तु वर्जयेत् ॥ २३ ॥

ॐतत्सदिति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्य-संवादे "उपदेशयोगो" नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

તે કલ્યાણને આપનારી છે. તેમજ જન્મમરણ દેનારી પૂજા ફલની અપેક્ષા રાખીને કરે છે તે રાજસી ભક્તિ છે, અને અજ્ઞાનતાથી વેદશાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરી અહંકાર, દંભ વગેરેથી પૂજન કરે છે તે તામસી ભક્તિ છે. તે કરનારનો નરકમાં વાસ થાય છે. કામ, ક્રોધ, લોભ અને દંભ એ નરકનાં દ્વાર (દરવાજા) છે, માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૩–૨૩.

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતાર્થશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "ઉપદેશયોગ" નામનો ૧૦ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ श्रीगणेशाय नम ॥

અધ્યાય ૧૧ મો–પૂર્વરૂપ

પરમાત્મા પરબ્રહ્મ પરમેશ્વરનુ ભક્તિપૂર્વક અભેદરૂપે આરાધન કરવુ એ સબધમા " श्रीशङ्कराचार्यजी ' ના સિદ્ધાત પ્રમાણે " मोक्ष कारणसामग्र्या भक्तिरेव गरीयसी । स्वस्वरूपानुसधान भक्तिरित्यभि धीयते ॥ જેમને મોક્ષ મેળવવા ઇચ્છા હોય તેમણે પરમાત્માની ભક્તિ કરવી, અને સ્વસ્વરૂપનુ અનુસધાન ભક્તિ દ્વારા કરવુ એક સમયે શિવજીએ ત્રિપુરના વધ સમયે કહ્યુ છે કે, " शैवैस्त्वदीयैरुत वैष्णवैश्च शाक्तैश्च सौरैरपि सर्वकार्ये । शुभाशुभे लौकिकवैदिके च त्वमर्चनीय प्रथम प्रयत्नात् ॥ गणेशपुराणम् ॥ " પચદેવની ઉપાસનામા બધા શુભાશુભ લોકિક વૈદિક કર્મમા ગણેશનુ પ્રથમ પૂજન કરવુ " વળી पुष्पदंते શ્રીગણેશની સ્તુતિ કરતા કહ્યુ છે કે, " ગણેશ " એ ત્રિગુણાત્મક અતિ સુદર, સુખને આપનારૂ નામ છે એનુ એક વખત ઉચ્ચારણ કરવાથી મનુષ્ય પવિત્ર બને છે, અને ગણેશ નામનો જપ કરવાથી સત્કૃત્ય વાન બને છે એવા ગણેશનો મહિમા સપૂર્ણ શી રીતે વર્ણવી શકુ ? (गणेशमहिम्न श्लोक १०) " તેમજ मुद्गलपुराणान्तर्गत । શ્રીમુદ્ગલાચાર્યે દક્ષપ્રજાપતિને ઉપદેશ આપતા યોગ ગીતામા કહ્યુ છે કે, " स एव गणनायस्तु स्वानदाख्य प्रकीर्तित । तत्र निजप्रकाशाख्य चित्त तिष्ठति सर्वगम् ' ॥ એ પ્રકારે ચતુર્થ પાદ યુક્ત ગણયુક્ત છતા તેનાથી રહિત અભેદ પચમ પૂર્ણ સ્વાનદરૂપ બ્રહ્મ છે તે " गणनाथ " છે તે સ્વાનદરૂપ કહેવાય છે તે " श्रीगणेश " મુખે વરેણ્યને ગીતાનો ઉપદેશ કર્યો એવી ગીતા વિષયપર " भगवान् शंकराचार्य " કહે છે –गेय गीतानामसहस्र ध्येय श्रीपति रूपमजस्रम् । नेयं सज्जनसगे चित्त देय दीनजनाय च वित्तम् ॥

દુઃખમાત્રની આત્યંતિક નિવૃત્તિ અને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ માટે ગાન માત્ર ગીતાનું કરવું, અને ભગવાનનાં સહસ્ર નામ ગાવાં એ યોગ્ય છે. ધ્યાન શ્રીપતિનું ધરવું, ચિત્ત સાચા સજ્જનોના સંગમાં પરોવવું અને દ્રવ્ય દુઃખીઓને આપવું, એ યોગ્ય છે. વળી "गीतामाहात्म्य" માં જણાવ્યું છે કે, "જેમ કમલ જલમાં હોવા છતાં તેને જલ સ્પર્શ કરી શકતું નથી, તેમ જે ગીતાનો પાઠ કરે છે તેને પાપો સ્પર્શ કરી શકતાં નથી."

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अध्याय ११:–त्रिविधवस्तुविवेकनिरूपणयोगः ॥

श्रीगजानन उवाच ।

तपोऽपि त्रिविधं राजन्कायिकादिप्रभेदतः ॥
ऋजुतार्जवशौचानि ब्रह्मचर्यमहिंसनम् ॥ १ ॥
गुरुविज्ञद्विजातीनां पूजनं चासुरद्विषाम् ॥
स्वधर्मपालनं नित्यं कायिकं तप ईदृशम् ॥ २ ॥
मर्मास्पृक्च प्रियं वाक्यमनुद्वेगं हितं ऋतम् ॥
अधीतिर्वेदशास्त्राणां वाचिकं तप ईदृशम् ॥ ३ ॥
अन्तःप्रसादः शान्तत्वं मौनमिन्द्रियनिग्रहः ॥
निर्मलाशयता नित्यं मानसं तप ईदृशम् ॥ ४ ॥
अकामतः श्रद्धया च यत्तपः सात्त्विकं च तत् ॥
ऋद्ध्यै सत्कारपूजार्थं सदम्भं राजसं तपः ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ—શ્રી ગજાનન વરેણ્યને કહે છેઃ—"હે રાજન્! તપ ત્રણ પ્રકારનું છે, જે કાયાના ભેદવડે થાય છે. સરલતા, આર્જવ, શુદ્ધતા, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, ગુરૂ, બ્રાહ્મણ, વિદ્વાન્, અને દેવનું પૂજન અને નિત્ય સ્વધર્મપાલન કરવું કે જે દેહથી થાય છે તે કાયિક તપ છે. જે મર્મવિદ્ધ વચન ન બોલવું, પ્રિય બોલવું. કોઈને ત્રાસ નહીં આપવો, દરેકનું ભલું કરવું, સત્ય વાત કહેવી, વેદશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું, તે હે રાજા! વાચિક તપ છે. અંતઃકરણની નિત્ય પ્રસન્નતા રાખવી, મનમાં શાંતિ રાખવી, મૌન સેવવું, ઇન્દ્રિઓનો નિગ્રહ કરવો અને નિર્મલ બુદ્ધિ રાખવી તે માનસિક તપ કહેવાય છે. જે ઇચ્છારહિત શ્રદ્ધાથી તપ કરાય છે તે સાત્ત્વિક જાણવું. જે માન મેળવવાની ભાવનાથી, કીર્તિનો ફેલાવો કરવા દાંભિકપણાથી પૂજાદિ કરાય છે તે રાજસ તપ જાણવું, અને એ જન્મ મરણને આપનારૂં છે,

तदस्थिरं जन्ममृती प्रयच्छति न संशयः ॥
परात्मपीडकं यच्च तपस्तामसमुच्यते ॥ ६ ॥
विधिवाक्यप्रमाणार्थं सत्पात्रे देशकालतः ॥
श्रद्धया दीयमानं यद्दानं तत्सात्त्विकं मतम् ॥ ७ ॥
उपकारं फलं वापि काङ्क्षद्भिर्दीयते नरैः ॥
क्लेशतो दीयमानं चाऽभक्त्या राजसमुच्यते ॥ ८ ॥
अकालदेशतोऽपात्रेऽवज्ञया दीयते तु यत् ॥
असत्काराच्च यद्दत्तं तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥ ९ ॥
ज्ञानं च त्रिविधं राजञ्छृणुष्व स्थिरचेतसा ॥
त्रिधा कर्म च कर्तारं ब्रवीमि ते प्रसङ्गतः ॥ १० ॥
नानाविधेषु भूतेषु मामेकं वीक्षते तु यः ॥
नाशवत्सु च नित्यं मां तज्ज्ञानं सात्त्विकं नृप ॥ ११ ॥
तेषु वेत्ति पृथग्भूतं विविधं भावमाश्रितः ॥
मामव्ययं च तज्ज्ञानं राजसं परिकीर्तितम् ॥ १२ ॥

અને જે બીજાને પીડા કરે છે અને દુઃખ આપે છે તે તામસ ત૫ સમજવું. જે દેશ કાલને અનુસરી શુદ્ધ ભાવનાથી સત્પાત્રને દાન કરે છે તે સાત્વિક દાન સમજવું, જે ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાવડે સામાને કષ્ટ આપી દાન કરે છે તે રાજસ દાન સમજવું, જે દેશકાલની અવજ્ઞા કરી કેવળ મોટાઈ મેલવવા માટે દંભ રાખી કુપાત્રને દાન કરે છે, તે તામસ દાન કહેવાય છે.

હે રાજા ! જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર છે, તેમ કર્મ કરનાર દેહધારીના પણ ત્રણ પ્રકાર છે તે સંજોગવશાત્ તને સંભળાવું છું તે સાવધાન થઈ સાંભળ. "નાના પ્રકારના (ભૂત) પ્રાણિમાત્રમાં હું એકજ રહ્યો છું" તે પ્રમાણે જે જાણે છે અને "નાશવંત દેહોમાં પણ હુંજ છું" એવું જે જ્ઞાન છે તે સાત્વિક જ્ઞાન સમજવું અને જે પૃથક્ ભાવે જુએ છે તે રાજસ જ્ઞાન છે. જે હેતુરહિત, મિથ્યા

हेतुहीनमसत्यं च देहात्मविषयं च यत् ॥
असदल्पार्थविषयं तामसं ज्ञानमुच्यते ॥ १३ ॥
भेदतस्त्रिविधं कर्म विद्धि राजन्मयेरितम् ॥
कामनाद्वेषदम्भैर्यद्रहितं नित्यकर्म यत् ॥ १४ ॥
कृतं विना फलेच्छां यत्कर्म सात्त्विकमुच्यते ॥
यद्बहुक्लेशतः कर्म कृतं यच्च फलेच्छया ॥ १५ ॥
क्रियमाणं नृभिर्दम्भात्कर्म राजसमुच्यते ॥
अनपेक्ष्य स्वशक्तिं यदर्थक्षयकरं च यत् ॥ १६ ॥
अज्ञानात्क्रियमाणं यत्कर्म तामसमीरितम् ॥
कर्तारं त्रिविधं विद्धि कथ्यमानं मया नृप ॥ १७ ॥
धैर्योत्साही समोऽसिद्धौ सिद्धौ चाविक्रियस्तु यः ।
अहंकारविमुक्तो यः स कर्ता सात्त्विको नृप ॥ १८ ॥
कुर्वन्हर्षं च शोकं च हिंसां फलस्पृहां च यः ॥
अशुचिर्लुब्धको यश्च राजसोऽसौ निगद्यते ॥ १९ ॥

દેહ અને આત્મા એકજ છે અને અસત્ અને અલ્પવિષયિ હોય છે તે તામસ જ્ઞાન સમજવું. હવે કર્મના પણ ત્રણ ભેદ છે. તે હે રાજા ! તમને કહું છું. કામના અને દ્વેષદંભથી રહિત, નિત્ય ફલની ઇચ્છા વિના જે કર્મ કરાય છે તે સાત્ત્વિક કર્મ સમજવું અને જે કર્મ કલેશ કરી ફલની ઇચ્છાથી અને દંભથી કરાય છે તે રાજસ કર્મ જાણવું કે જે કાલે કરી નાશ પામે છે, અને જે અજ્ઞાનથી કર્મ કરાય છે તે તામસ કર્મ જાણવું. હવે કર્તા ત્રણ પ્રકારના હોય છે તે કહું છું." ૧-૧૭

ભાવાર્થઃ—શ્રીગજાનન વરેણ્યને કહે છે:—" કર્તાના ત્રણ પ્રકાર છે. જે ધૈર્યવાન્, ઉત્સાહી, સિદ્ધિ અથવા અસિદ્ધિમાં સમાન ચિત્તવાળો, અવિક્રિયી અને અહંકારરહિત હોય તે સાત્ત્વિક કર્તા સમજવો. જે હર્ષ, શોક, હિંસા, ફલની ઇચ્છા, અપવિત્રતા, લોભ અને

प्रमादाज्ञानसहितः परोच्छेदपरः शठः ॥
अलसस्तर्कवान्यस्तु कर्ताऽसौ तामसो मतः ॥ २० ॥
सुखं च त्रिविधं राजन्दुःखं च क्रमतः शृणु ॥
सात्त्विकं राजसं चैव तामसं च मयोच्यते ॥ २१ ॥
विषवद्भासते पूर्वं दुःखस्यान्तकरं च यत् ॥
इच्छमानं तथा वृत्त्या यदन्तेऽमृतवद्भवेत् ॥ २२ ॥
प्रसादात्स्वस्य बुद्धेर्यत्सात्त्विकं सुखमीरितम् ॥
विषयाणां तु यो भोगो भासतेऽमृतवत्पुरा ॥ २३ ॥
हालाहलमिवान्ते यद्राजसं सुखमीरितम् ॥
तन्द्राप्रमादसंभूतमालस्यप्रभवं च यत् ॥ २४ ॥
सर्वदा मोहकं स्वस्य सुखं तामसमीदृशम् ॥
न तदस्ति यदेतैर्यन्मुक्तं स्यात्त्रिविधैर्गुणैः ॥ २५ ॥
राजन्ब्रह्मापि त्रिविधमोंतत्सदिति भेदतः ॥
त्रिलोकेषु त्रिधाभूतमखिलं भूप वर्तते ॥ २६ ॥

કોપથી કર્મ કરનારો તે રાજસ કર્તા જાણવો. વળી અજ્ઞાન, પ્રમા
બીજાનું બુરૂં ઇચ્છનાર, શઠ, આળસુ અને અનેક કુતર્ક કરનાર
તામસ કર્તા કહેવાય. હે રાજન્ ! સુખના પણ ત્રણ પ્રકાર કહું છું. દુઃખ
વિષરૂપ સમજી તેમાં શાંતિ રાખી, મનોવૃત્તિને સ્થિર રાખી, મનર
સંતોષ રાખવો, તે સાત્વિક સુખ સમજવું. જે વિષયોનો ભોગ ભોગ
તેમાં સુખ માનવું, અને અંતે તેમાં મનની અભિલાષાઓ પૂર્ણ કર
તે રાજસ સુખ માનવું. અતિશય નિદ્રામાં રહેવું, પ્રમાદ, આળસ
મોહક વસ્તુ મેળવી તેમાં આનંદ માનવો, એ તામસ સુખ જાણ
એવો કોઈ નથી કે આ ત્રણ ગુણોથી મુક્ત રહે. હે રાજા ! બ્રહ્મના પ
'ૐ તત્ સત્" એ ભેદરૂપે ત્રણ પ્રકાર છે અને ત્રૈલોક્યમાં એ
ત્રણ પ્રકારે બ્રહ્મ સર્વવ્યાપક છે. હે રાજા ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય

ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राः स्वभावाद्भिन्नकर्मिणः ॥
तानि तेषां तु कर्माणि संक्षेपात्तेऽधुना वदे ॥ २७ ॥
अन्तर्बाह्येन्द्रियाणां च वश्यत्वमार्जवं क्षमा ॥
नानातपांसि शौचं च द्विविधं ज्ञानमात्मनः ॥ २८ ॥
वेदशास्त्रपुराणानां स्मृतीनां ज्ञानमेव च ॥
अनुष्ठानं तदर्थानां कर्म ब्राह्ममुदाहृतम् ॥ २९ ॥
दार्ढ्यं शौर्यं च दाक्ष्यं च युद्धे पृष्ठाप्रदर्शनम् ॥
शरण्यपालनं दानं धृतिस्तेजः स्वभावजम् ॥ ३० ॥
प्रभुता मन औन्नत्यं सुनीतिर्लोकपालनम् ॥
पञ्चकर्माधिकारित्वं क्षात्रं कर्म समीरितम् ॥ ३१ ॥
नानावस्तुक्रयो भूमेः कर्षणं रक्षणं गवाम् ॥
त्रिधाकर्माधिकारित्वं वैश्यकर्म समीरितम् ॥ ३२ ॥
दानं द्विजानां शुश्रूषा सर्वदा शिवसेवनम् ॥
एतादृशं नरव्याघ्र कर्म शौद्रमुदीरितम् ॥ ३३ ॥

શૂદ્રનાં પણ પોતાના સ્વભાવ અને કર્મ પ્રમાણે કર્મો પણ ભિન્ન છે તે સંક્ષેપમાં કહું છું. અંતર અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને વશ કરવી, સત્યમાર્ગે ચાલવું, ક્ષમારાખવી, નાના પ્રકારનું તપ કરવું, શુદ્ધતા પાળવી, આત્મ-વિષયનું જ્ઞાન મેળવવું, વેદશાસ્ત્રપુરાણસ્મૃતિનું જ્ઞાન મેળવી તેપ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું, એ બ્રાહ્મણનાં કર્મ સમજવાં. દૃઢતા, ધૈર્ય, દક્ષતા, યુદ્ધમાં શૂરવીરતા, શરણમાં આવેલાનું રક્ષણ કરવું, જ્ઞાન મેળવવું, ક્ષમા રાખવી, પ્રભાવ રાખવો, ઉત્તમ નીતિથી પ્રજાનું પાલન કરવું, એ ક્ષત્રીઓનાં કર્મ સમજવાં. નાના પ્રકારની વસ્તુઓનો ક્રયવિક્રય કરવો, દાન આપવું, ગાયનું બ્રાહ્મણનું સેવન કરવું, ખેતી કરવી વગેરે વૈશ્યનાં કર્મ જાણવાં. બ્રાહ્મણોને દાન આપવું, ત્રણ વર્ણની સેવા કરવી, શિવજીનું નિરંતર ધ્યાન, ભક્તિ વગેરે કરવું એ શૂદ્રનાં કર્મ છે. જે કોઈ દરેક કર્મ કરીને મને અર્પણ કરે છે તે મારી

स्वस्वकर्मरता एते मय्यर्प्याखिलकारिणः ॥
मत्प्रसादात्स्थिरं स्थानं यान्ति ते परमं नृप ॥ ३४ ॥
इति ते कथितो राजन्प्रसादायोग उत्तमः ॥
साङ्गोपाङ्गः सविस्तारोऽनादिसिद्धो मया प्रिय ॥ ३५ ॥
युंक्ष्व योगं मयाऽऽख्यातं नाख्यातं कस्यचिन्नृप ॥
गोपयैनं ततः सिद्धिं परां यास्यस्यनुत्तमाम् ॥ ३६ ॥
व्यास उवाच।
इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रसन्नस्य महात्मनः ॥
गणेशस्य वरेण्यः स चकार च यथोदितम् ॥ ३७ ॥
त्यक्त्वा राज्यं कुटुम्बं च कान्तारं प्रययौ रयात् ॥
उपदिष्टं यथा योगमास्थाय मुक्तिमाप्तवान् ॥ ३८ ॥
इमं गोप्यतमं योगं शृणोति श्रद्धया तु यः ॥
सोऽपि कैवल्यमाप्नोति यथा योगी तथैव सः ॥ ३९ ॥
य इमं श्रावयेद्योगं कृत्वा स्वार्थं सुबुद्धिमान् ॥
यथा योगी तथा सोऽपि परं निर्वाणमृच्छति ॥ ४० ॥

કૃપાથી પરમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. હે રાજન્! સાંગોપાંગ યોગ
જે અનાદિ છે તે તારા સ્નેહથી તને વર્ણન કરી સંભળાવ્યો છે
આ યોગ જે તને કહ્યો તે અધિકારી શિવાય તારે કોઈને કહેવ
નહિ. આ યોગનું રક્ષણ કરનાર પરમ સિદ્ધિ મેલવે છે. ૧૮-૩૬

ભાવાર્થ:—વ્યાસ કહે છે:—"શ્રીગજાનને પ્રસન્ન થઈ વરેણ્યં
ઉપદેશ આપ્યો જેથી રાજા પ્રસન્ન થઈ ગણેશના ઉપદેશ પ્રમાણે
કરવા લાગ્યો. તે પોતાના કુટુંબ પરિવારનો ત્યાગ કરી એકાંત સ્થળ
બેસી, ગણેશે બતાવેલા યોગસાધનવડે મુક્તિ પામ્યો. જે આ
ગુપ્તયોગ ભક્તિપૂર્વક શ્રવણ કરે છે તેને કૈવલ્યધામની પ્રાપ્તિ
થાય છે. તેમજ આ યોગ શ્રવણ કરી બુદ્ધિમાન્ પોતાનો સ્વા
(જીવનમુક્તિને) સાધે છે, તે નિર્વાણ પદ મેલવે છે. જે આ

यो गीतां सम्यगभ्यस्य ज्ञात्वा चार्थं गुरोर्मुखात् ॥
कृत्वा पूजां गणेशस्य प्रत्यहं पठते तु यः ॥ ४१ ॥
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वापि यः पठेत् ॥
ब्रह्मीभूतस्य तस्यापि दर्शनान्मुच्यते नरः ॥ ४२ ॥
न यज्ञैर्न व्रतैर्दानैर्नाग्निहोत्रैर्महाधनैः ॥
न वेदैः सम्यगभ्यस्तैः सम्यग्ज्ञातैः सहाङ्गकैः ॥ ४३ ॥
पुराणश्रवणैनैव न शास्त्रैः साधुचिन्तितैः ॥
प्राप्यते ब्रह्म परममनया प्राप्यते नरैः ॥ ४४ ॥
ब्रह्मघ्नो मद्यपस्स्तेयी गुरुतल्पगमोऽपि यः ॥
चतुर्णां यस्तु संसर्गी महापातककारिणाम् ॥ ४५ ॥
स्त्रीहिंसागोवधादीनां कर्तारो ये च पापिनः ॥
ते सर्वे प्रतिमुच्यन्ते गीतामेतां पठन्ति चेत् ॥ ४६ ॥
यः पठेत्प्रयतो नित्यं स गणेशो न संशयः ॥
चतुर्थ्यां यः पठेद्भक्त्या सोऽपि मोक्षाय कल्पते ॥ ४७ ॥

ગીતાનો નિત્ય અભ્યાસ કરી, પોતાના ગુરુદ્વારા જ્ઞાન મેળવી તેનો અર્થ સમજી ગણપતિની પૂજા કરે છે અને ગીતાનો પાઠ કરે છે તે બ્રહ્મ સ્વરૂપને પામે છે, અને તેના દર્શનથી મનુષ્ય જીવન્મુક્ત થાય છે યજ્ઞ, વ્રત, દાન, અગ્નિહોત્ર, મહાધન, વેદનો ઉત્તમ અભ્યાસ, પુરાણશ્રવણ, શાસ્ત્રનુ ચિંતન અને સાધુના સમાગમવડે જ્ઞાનથી જે બ્રહ્મલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે તે આ ગીતા પાઠથી મલે છે બ્રહ્મહત્યા કરનાર, મદ્યપાન કરનાર, ગુરૂભાર્યા સાથે ગમન કરનાર, ચારે વર્ણ સાથે સસર્ગ કરનાર, મહાપાપી, સ્ત્રીહત્યા કરનાર, ગોવધ ઇત્યાદિ મહાપાપ કરનાર આ ગીતાપાઠ કરવાથી પાપમુક્ત બની મુક્તિ મેલવે છે જે આ ગીતાનો નિત્ય પાઠ કરે છે તે ગણેશરૂપ બને છે જે ચતુર્થીને દિવસે ગીતાપાઠ કરે છે તેને મોક્ષ મલે છે જ્યા જ્યાં ગણેશના ક્ષેત્ર છે

तत्तत्क्षेत्रं समासाद्य स्नात्वाऽभ्यर्च्य गजाननम् ॥
सकृद्गीतां पठन् भक्त्या ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ४८ ॥
भाद्रे मासे सिते पक्षे चतुर्थ्यां भक्तिमान्नरः ॥
कृत्वा महीमयीं मूर्तिं गणेशस्य चतुर्भुजाम् ॥ ४९ ॥
सवाहनां सायुधां च समभ्यर्च्य यथाविधि ॥
यः पठेत्सप्तकृत्वस्तु गीतामेतां प्रयत्नतः ॥ ५० ॥
ददाति तस्य संतुष्टो गणेशो भोगमुत्तमम् ॥
पुत्रान्पौत्रान्धनं धान्यं पशुरत्नादिसंपदः ॥ ५१ ॥
विद्यार्थिनो भवेद्विद्या सुखार्थी सुखमाप्नुयात् ॥
कामानन्यांछमेत्कामी मुक्तिमन्ते प्रयान्ति ते ॥ ५२ ॥

इति श्रीमद्गणेशगीतासूपनिषदर्थगर्भासु योगामृतार्थशास्त्रे श्रीमन्महागणेशपुराणे उत्तरखण्डे श्रीगजाननवरेण्यसंवादे "त्रिविधवस्तुविवेकनिरूपणयोगो" नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ इति श्रीगणेशगीता समाप्ता ॥

ત્યાં જઈ સ્નાન કરી ગજાનનનું પૂજન કરે છે તે બ્રહ્મરૂપને મેલવેછે- ભાદરવામાસની શુદ્ધ ચતુર્થીને દિવસે ચતુર્ભુજ ગણપતિની માટીની મૂર્તિ બનાવી આયુધ અને વાહન સાથે તેનું પૂજન કરી સાત વખત ગીતાપાઠ કરે છે તેના ઉપર ગણેશ પ્રસન્ન થઈ ઉત્તમ ભોગો, પુત્ર, પૌત્ર, પશુ, ધન વગેરે સર્વ સંપત્તિ આપે છે. જે વિદ્યાર્થી હોય તે ગીતાપાઠ કરે તો તે વિદ્યા મેળવે છે. જેની જેવી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે તે મેળવી અંતે મુક્તિને પામે છે. ૩૭-૫૨

ઇતિ શ્રીમહાગણેશપુરાણના ઉત્તરખંડમાં શ્રીમદ્‌ગણેશગીતોપનિષદમાં આવેલા યોગામૃતશાસ્ત્રમાં ગજાનનવરેણ્યસંવાદમાં "ત્રિવિધવસ્તુવિવેકનિરૂપણયોગ" નામનો ૧૧ મો અધ્યાય સંપૂર્ણ.

॥ ઇતિ શ્રી ગણેશગીતા સમાપ્ત ॥

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीमहागणपतिसहस्रनामावलिः ॥

आचम्य प्राणानायम्य-संकल्पः-अद्येत्यादिपूर्वोच्चरित एवङ्गुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम ऐहिकामुष्मिकसकलसद्विषयोपभोगप्राप्त्यर्थं च महागणपतिसहस्रनामभिः सहस्रदूर्वापूजनकल्पोक्तफलप्राप्तिद्वारा रिद्धिसिद्धिसहितश्रीगणेशप्रीत्यर्थं दूर्वाङ्कुरैः वा शमीमंदारपुष्पाक्षतैः श्रीगणेशपूजनमहं करिष्ये ॥

अस्य श्रीगणपतिसहस्रनामस्तोत्रमालामन्त्रस्य महागणपतिर्ऋषिः। गणपतिर्देवता नानाविधानि छन्दांसि हुं बीजं तुङ्ग इति शक्तिः स्वाहा कीलकम्। मम सकलविघ्ननिरसनद्वाराऽभीष्टफलप्राप्त्यर्थं गणपतिप्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ॥

॥ अथ करन्यासः ॥

ॐ गां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः। ॐ गीं तर्जनीभ्यां नमः।
ॐ गूं मध्यमाभ्यां नमः। ॐ गैं अनामिकाभ्यां नमः।
ॐ गौं कनिष्ठिकाभ्यां नमः। ॐ गः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः।

॥ एवं हृदयादिन्यासः ॥

ॐ गां हृदयाय नमः। ॐ गीं शिरसे स्वाहा।
ॐ गूं शिखायै वषट्। ॐ गैं कवचाय हुम्।
ॐ गौं नेत्रत्रयाय वौषट्। ॐ गः अस्त्राय फट्।

॥ अथ ध्यानम् ॥

गजवदनमचिन्त्यं तीक्ष्णदंष्ट्रं त्रिनेत्रं बृहदुदरमशेषं भूतिराजं पुराणम् ॥ अमरवरसुपूज्यं रक्तवर्णं सुरेशं पशुपतिसुतमीशं विघ्नराजं नमामि ॥ १ ॥ इति ध्यानम् ॥

॥ श्रीगणेशगुरवे नमः ॥

॥ श्रीगणेशसहस्रनामावलिः ॥

१ ॐ गणेश्वराय नमः
२ ,, गणक्रीडाय नमः
३ ,, गणनाथाय नमः
४ ,, गणाधिपाय नमः
५ ,, एकदंष्ट्राय नमः
६ ,, वक्रतुण्डाय नमः
७ ,, गजवक्त्राय नमः
८ ,, महोदराय नमः
९ ,, लंबोदराय नमः
१० ,, धूम्रवर्णाय नमः
११ ,, विकटाय नमः
१२ ,, विघ्ननायकाय नमः
१३ ,, सुमुखाय नमः
१४ ,, दुर्मुखाय नमः
१५ ,, बुद्धाय नमः
१६ ,, विघ्नराजाय नमः
१७ ,, गजाननाय नमः
१८ ,, भीमाय नमः
१९ ,, प्रमोदाय नमः
२० ,, आमोदाय नमः
२१ ॐ सुरानंदाय नमः
२२ ,, महोत्कटाय नमः
२३ ,, हेरम्बाय नमः
२४ ,, शम्बराय नमः
२५ ,, शम्भवे नमः
२६ ,, लम्बकर्णाय नमः
२७ ,, महाबलाय नमः
२८ ,, नन्दनाय नमः
२९ ,, अलंपटाय नमः
३० ,, भीमाय नमः
३१ ,, मेघनादाय नमः
३२ ,, गणञ्जयाय नमः
३३ ,, विनायकाय नमः
३४ ,, विरूपाक्षाय नमः
३५ ,, वीराय नमः
३६ ,, शूरवरप्रदाय नमः
३७ ,, महागणपतये नमः
३८ ,, बुद्धिप्रियाय नमः
३९ ,, क्षिप्रप्रसादनाय नमः
४० ,, रुद्रप्रियाय नमः

४१ ॐ गणाध्यक्षाय नमः
४२ ,, उमापुत्राय नमः
४३ ,, अघनाशनाय नमः
४४ ,, कुमारगुरवे नमः
४५ ,, ईशानपुत्राय नमः
४६ ,, मूषकवाहनाय नमः
४७ ,, सिद्धिप्रियाय नमः
४८ ,, सिद्धिपतये नमः
४९ ,, सिद्ध्ये नमः
५० ,, सिद्धिविनायकाय नमः
५१ ,, अविघ्नाय नमः
५२ ,, तुंबुरवे नमः
५३ ,, सिंहवाहनाय नमः
५४ ,, मोहिनीप्रियाय नमः
५५ ,, कटंकटाय नमः
५६ ,, राजपुत्राय नमः
५७ ,, शाकलाय नमः
५८ ,, संमिताय नमः
५९ ,, अमिताय नमः
६० ,, कूष्माण्डसामसंभूतये०
६१ ,, दुर्जयाय नमः
६२ ,, धूर्जयाय नमः
६३ ,, जयाय नमः
६४ ॐ भूपतये नमः
६५ ,, भुवनपतये नमः
६६ ,, भूतानां पतये नमः
६७ ,, अव्ययाय नमः
६८ ,, विश्वकर्त्रे नमः
६९ ,, विश्वमुखाय नमः
७० ,, विश्वरूपाय नमः
७१ ,, विनिर्गुणाय नमः
७२ ,, कवये नमः
७३ ,, कविनामृषभाय नमः
७४ ,, ब्रह्मण्याय नमः
७५ ,, ब्रह्मणस्पतये नमः
७६ ,, ज्येष्ठराजाय नमः
७७ ,, निधिपतये नमः
७८ ,, निधिप्रियपतिप्रियाय०
७९ ,, हिरण्मयपुरांतस्थायनमः
८० ,, सूर्यमण्डलमध्यगाय०
८१ ,, कराहतिध्वस्तसिंधु-
सलिलाय नमः
८२ ,, पुष्पदंतभिदे नमः
८३ ,, उमाङ्ककेलिकुतुकिने०
८४ ,, मुक्तिदाय नमः
८५ ,, कुलपालनाय नमः

८६ ॐ किरीटिने नमः
८७ ,, कुंडलिने नमः
८८ ,, हारिणे नमः
८९ ,, वनमालिने नमः
९० ,, मनोमयाय नमः
९१ ,, वैमुख्यहतदैत्यश्रियै०
९२ ,, पादाहत्येजितक्षितये०
९३ ,, सद्योजातस्वर्णमुञ्ज-
मेखलिने नमः
९४ ,, दुर्निमित्तहृते नमः
९५ ,, दुस्वप्नदुष्टशमनाय०
९६ ,, गुणिने नमः
९७ ,, नादप्रतिष्ठिताय नमः
९८ ,, सुरूपाय नमः
९९ ,, सर्वनेत्राधिवासाय नमः
१०० ,, विभ्राजिनूपुराय नमः
१०१ ,, पीतांबराय नमः
१०२ ,, खण्डरदाय नमः
१०३ ,, खण्डवैशाखसंस्थिताय०
१०४ ,, चित्रांगाय नमः
१०५ ,, श्यामदशनाय नमः
१०६ ,, भालचन्द्राय नमः
१०७ ,, हविर्भुजाय नमः
१०८ ॐ योगाधिपाय नमः
१०९ ,, तारकस्थपुरुषाय नमः
११० ,, गजकर्णकाय नमः
१११ ,, गणाधिराजाय नमः
११२ ,, विजयस्थिराय नमः
११३ ,, गजपतये नमः
११४ ,, ध्वजिने नमः
११५ ,, देवदेवाय नमः
११६ ,, स्मरप्राणदीपकायनमः
११७ ,, वायुकीलकाय नमः
११८ ,, विपश्चिते नमः
११९ ,, वरदोन्नादाय नमः
१२० ,,नादभिन्नमहाचलाय०
१२१ ,, वराहरदनाय नमः
१२२ ,, मृत्युञ्जयाय नमः
१२३ ,, व्याघ्राजिनांबराय०
१२४ ,,इच्छाशक्तिभवायनमः
१२५ ,, देवत्रात्रे नमः
१२६ ,, दैत्यविमर्दनाय नमः
१२७ ,,शंभुवक्त्रोद्भवाय नमः
१२८ ,, शंभुकोपघ्नाय नमः
१२९ ,, शंभुहास्यभुवे नमः
१३० ,, शंभुतेजसे नमः

१३१ ॐ शिवाशोकहारिणे नमः
१३२ ,, गौरीसुखावहाय नमः
१३३ ,, उमाङ्गमलजायनमः
१३४ ,, गौरीतेजोभुवे नमः
१३५ ,, स्वर्धूनीभवाय नमः
१३६ ,, मत्तकायाय नमः
१३७ ,, महानादाय नमः
१३८ ,, गिरिवर्ष्मणे नमः
१३९ ,, शुभाननाय नमः
१४० ,, सर्वात्मने नमः
१४१ ,, सर्वदेवात्मने नमः
१४२ ,, ब्रह्ममूर्ध्ने नमः
१४३ ,, कुकुप्श्रुतये नमः
१४४ ,, ब्रह्माण्डकुम्भाय नमः
१४५ ,, चिद्व्योमभालाय०
१४६ ,, सत्यशिरोरुहाय नमः
१४७ ,, जगज्जन्मलयोन्मेषनिमिषाय नमः
१४८ ,, अग्न्यर्कसोमदृशे नमः
१४९ ,, गिरीन्द्रैकरदाय नमः
१५० ,, धर्माधर्मोष्ठाय नमः
१५१ ,, सामबृंहिताय नमः
१५२ ,, गृहर्क्षदशनाय नमः
१५३ ॐ वाणीजिह्वाय नमः
१५४ ,, वासवनासिकाय नमः
१५५ ,, भ्रूमध्यसंस्थितकराय०
१५६ ,, ब्रह्मविद्यामदोदकाय०
१५७ ,, कुलाचलांसाय नमः
१५८ ,, सोमार्कघण्टाय नमः
१५९ ,, रुद्रशिरोधराय नमः
१६० ,, नदीनदभुजाय नमः
१६१ ,, सर्पाङ्गुलिकाय नमः
१६२ ,, तारकानखाय नमः
१६३ ,, व्योमनाभये नमः
१६४ ,, श्रीहृदयाय नमः
१६५ ,, मेरुपृष्ठाय नमः
१६६ ,, अर्णवोदराय नमः
१६७ ,, कुक्षिस्थयक्षगंधर्वरक्षःकिन्नरमानुषाय नमः
१६८ ,, पृथ्वीकटये नमः
१६९ ,, सृष्टिलिङ्गाय नमः
१७० ,, शैलोरवे नमः
१७१ ,, दस्रजानुकाय नमः
१७२ ,, पातालजङ्घाय नमः
१७३ ,, मुनिपदे नमः

१७४ ॐ कालाङ्गुष्ठाय नमः
१७५ ,, त्रयीतनवे नमः
१७६ ,, ज्योतिर्मंडललांगूलाय नमः
१७७ ,, हृदयालाननिश्चलाय०
१७८ ,, हृत्पद्मकर्णिकाशालिने नमः
१७९ ,, वियत्केलिसरोवराय०
१८० ,, सद्भक्तध्याननिगडा०
१८१ ,, पूजावारिनिवारिताय०
१८२ ,, प्रतापिने नमः
१८३ ,, काश्यपाय नमः
१८४ ,, यन्त्रे नमः
१८५ ,, गणकाय नमः
१८६ ,, विष्टपिने नमः
१८७ ,, बलिने नमः
१८८ ,, यशस्विने नमः
१८९ ,, धार्मिकाय नमः
१९० ,, जेत्रे नमः
१९१ ,, प्रथमाय नमः
१९२ ,, प्रथमेश्वराय नमः
१९३ ,, चिन्तामणिद्वीपपतये०
१९४ ,, कल्पद्रुमवनालयाय०
१९५ ॐ रत्नमंडपमध्यस्थाय०
१९६ ,, रत्नसिंहासनालयाय०
१९७ ,, तीव्राशिरोधृतपदाय०
१९८ ,, ज्वालिनीमौलिलालिताय नमः
१९९ ,, नन्दानन्दितपीठश्रिये०
२०० ,, भोगदाभूषितासनाय०
२०१ ,, सकामदायिनीपीठस्फुरदुग्रासनाश्रयाय०
२०२ ,, तेजोवतीशिरोरत्नसत्यानित्यावतंसिताय०
२०३ ,, सविघ्ननाशिनीपीठाय०
२०४ ,, सर्वशक्त्यम्बुजालयाय०
२०५ ,, लिपिपद्मासनाधाराय०
२०६ ,, वह्निधामत्रयालयाय०
२०७ ,, उन्नतप्रपदाय नमः
२०८ ,, गूढगुल्फाय नमः
२०९ ,, संवृत्तपार्ष्णिकाय नमः
२१० ,, पीनजंघाय नमः
२११ ,, श्लिष्टजानवे नमः
२१२ ,, स्थूलोरवे नमः
२१३ ,, प्रोन्नमत्कटये नमः
२१४ ,, निम्ननाभये नमः

२१५ ॐ स्थूलकुक्षये नमः
२१६ ,, पीनवक्षसे नमः
२१७ ,, बृहद्भुजाय नमः
२१८ ,, पीनस्कंधाय नमः
२१९ ,, कम्बुकण्ठाय नमः
२२० ,, लम्बोष्ठाय नमः
२२१ ,, लम्बनासिकाय नमः
२२२ ,, भग्नवामरदाय नमः
२२३ ,, तुंगासव्यदन्ताय नमः
२२४ ,, महाहनवे नमः
२२५ ,, ह्रस्वनेत्रत्रयाय नमः
२२६ , शूर्पकर्णाय नमः
२२७ ,, निबिडमस्तकाय नमः
२२८ ,, स्तबकाकारकुंभाग्राय०
२२९ ,, रत्नमौलये नमः
२३० ,, निरङ्कुशाय नमः
२३१ ,, सर्पहारकटीसूत्राय०
२३२ ,, सर्पयज्ञोपवीतवते नमः
२३३ ,, सर्पकोटीरकटकाय०
२३४ ,, सर्पग्रैवेयकाङ्गदाय०
२३५ ,, सर्पकक्षोदराबंधाय०
२३६ ,, सर्पराजोत्तरीच्छदा०
२३७ ,, रक्ताय नमः
२३८ ॐ रक्ताम्बरधराय नमः
२३९ ,, रक्तमाल्यविभूषणाय०
२४० ,, रक्तेक्षणाय नमः
२४१ ,, रक्तकराय नमः
२४२ ,, रक्तताल्वोष्ठपल्लवाय०
२४३ ,, श्वेताय नमः
२४४ ,, श्वेताम्बरधराय नमः
२४५ ,, श्वेतमाल्यविभूषणाय०
२४६ ,, श्वेतातपत्ररुचिरायनमः
२४७ ,, श्वेतचामरवीजिताय०
२४८ ,, सर्वावयवसंपूर्णाय०
२४९ ,, सर्वलक्षणलक्षिताय०
२५० ,, सर्वाभरणशोभाढ्याय०
२५१ ,, सर्वशोभासमन्विताय०
२५२ ,, सर्वमंगलमांगल्याय०
२५३ ,, सर्वकारणकारणाय०
२५४ ,, सर्वदैककराय नमः
२५५ ,, शार्ङ्गिणे नमः
२५६ ,, बीजपूरिणे नमः
२५७ ,, गदाधराय नमः
२५८ ,, शुभाङ्गाय नमः

१ इमानि चत्वारि नामानि ग्रन्थान्तरस्यैव विशेषाणि ज्ञायन्ते।

२५९ ॐ लोकसारङ्गाय नमः
२६० ,, सुतंतवे नमः
२६१ ,, तंतुवर्धनाय नमः
२६२ ,, किरीटिने नमः[२]
२६३ ,, कुण्डलिने नमः
२६४ ,, हारिणे नमः
२६५ ,, वनमालिने नमः
२६६ ,, शुभाङ्गदाय नमः
२६७ ,, इक्षुचापधराय नमः
२६८ ,, शूलिने नमः
२६९ ,, चक्रपाणये नमः
२७० ,, सरोजभृते नमः
२७१ ,, पाशिने नमः
२७२ ,, धृतोत्पलाय नमः
२७३ ,, शालिने नमः
२७४ ,, मंजरीभृते नमः
२७५ ,, स्वदन्तभृते नमः
२७६ ,, कल्पवल्लीधराय नमः
२७७ ,, विश्वाभयदैककरा०
२७८ ,, वशिने नमः
२७९ ,, अक्षमालाधराय नमः
२८० ॐ ज्ञानमुद्रावते नमः
२८१ ,, मुद्गलायुधाय नमः
२८२ ,, पूर्णपात्रिणे नमः
२८३ ,, कंबुधराय नमः
२८४ ,, विधृताक्षाय नमः
२८५ ,, सुमोदकाय नमः
२८६ ,, करस्थाम्रफलाय नमः
२८७ ,, चूतकलिकाभृते नमः
२८८ ,, कुठारवते नमः
२८९ ,, पुष्करस्थस्वर्णघट-
पूर्णरत्नाम्बुवर्षकाय०
२९० ,, भारतीसुंदरीनाथाय०
२९१ ,, विनायकरतिप्रियाय०
२९२ ,,महालक्ष्मीप्रियतमाय०
२९३ ,,सिद्धलक्ष्मीमनोरमाय०
२९४ ,, रमारमेशपूर्वाङ्गाय०
२९५ ,, दक्षिणोमामहेश्वराय०
२९६ ,, महीवराहवामांगाय०
२९७ ,, रतिकंदर्पपश्चिमाय०
२९८ ,, आमोदमोदजननाय०
२९९ ,, सप्रमोदप्रमोदनाय०
३०० ,, समेधितसमृद्धश्रिये०
३०१ ,,रिद्धिसिद्धिप्रवर्धनाय०

२ इमानि चत्वारि नामानि ८६–८९ मतानि यतो विशेषाणीव ज्ञायन्ते ।

३०२ ॐ दन्तसौमुख्यसुमुखाय०
३०३,,कान्तिकंदलिताश्रयाय०
३०४ ,,मदनावत्याश्रितांघ्रये०
३०५ ,,कृतसौमुख्यदुर्मुखाय०
३०६ ,, विघ्नसंपल्लवोपघ्नाय०
३०७ ,, सेवोन्निद्रमदद्रवाय०
३०८ ,, विघ्नकृन्निम्नचरणद्राविणीशक्तिसंवृताय०
३०९ ,, तीव्राप्रसन्नवदनाय०
३१०,,ज्वालिनीपालितैकदृशे०
३११ ,,मोहिनीमोहनाय नमः
३१२ ,, भोगदायिनीकान्तिमंडिताय नमः
३१३ ,, कामिनीकान्तवक्त्रश्रिये नमः
३१४ ,, तेजिन्यधिष्ठितैकदृशे नमः
३१५ ,, वसुधारामदोन्नादाय०
३१६ ,,महाशंखनिधिप्रियाय०
३१७ ,, नमद्वसुमतीमौलिप्रह्वाय नमः
३१८ ,, पद्मनिधिप्रभवे नमः
३१९ ॐ सर्वसद्गुणसंसेव्याय०
३२० ,, शोचिष्केशहृदाश्रयाय नमः
३२१ ,, ईशानमूर्ध्ने नमः
३२२ ,, देवेन्द्रशिखाय नमः
३२३ ,, पवननन्दनाय नमः
३२४ ,,प्रत्युग्रनयनादित्याय०
३२५ ,, दिव्यास्त्राणां प्रयोगविदे नमः
३२६ ,, ऐरावतादिसर्वाशावारणाय नमः
३२७ ,, वारणप्रियाय नमः
३२८ ,, वज्राद्यस्त्रपरीवारगणचंडसमाश्रयाय नमः
३२९ ,, जयाजयपरिकराय०
३३० ,, विजयाविजयावहाय०
३३१ ,, अजयार्चितपादाब्जाय नमः
३३२ ,, नित्यानित्यवलम्बिताय नमः
३३३ ,, विलासिनीकृतोल्लासशौण्डीसौंदर्यमंडिताय नमः

३३४ ॐ अनंतानन्तसुखदाय०
३३५ ,, सुमंगलसुमंगलाय नमः
३३६ ,, ज्ञानाश्रयाय नमः
३३७ ,, क्रियाधाराय नमः
३३८ ,, इच्छाशक्तिनिषेविताय नमः
३३९ ,, सुभगासंश्रितपदाय०
३४० ,, ललितालिताश्रयाय०
३४१ ,, कामिनीपालनाय०
३४२ ,, कामकामिनीकेलिलालिताय नमः
३४३ ,, सरस्वत्याश्रयाय नमः
३४४ ,, गौरीनन्दनाय नमः
३४५ ,, श्रीनिकेतनाय नमः
३४६ ,, गुरवे नमः
३४७ ,, गुप्तप्रदाय नमः
३४८ ,, वाचासिद्धाय नम
३४९ ,, वागीश्वरीपतये नमः
३५० ,, नलिनीकामुकाय०
३५१ ,, वामारामायज्येष्ठामनोरमाय नमः
३५२ ,, रौद्रीमुद्रितपादाब्जाय नमः
३५३ ॐ हुं बीजाय नमः
३५४ ,, तुङ्गशक्तिकाय नमः
३५५ ,, विश्वादिजननत्राणस्वाहाशक्तिसुकीलकाय नमः
३५६ ,, अमृताब्धिकृतावासाय नमः
३५७ ,, मदाघूर्णितलोचनाय०
३५८ ,, उच्छिष्टोच्छिष्टगणपगणेशाय नमः
३५९ ,, गणनायकाय नमः
३६० ,, सार्वकालिकसंसिद्धये०
३६१ ,, नित्यसेव्याय नमः
३६२ ,, दिगम्बराय नमः
३६३ ,, अनपायाय नमः
३६४ ,, अनन्तदृष्टये नमः
३६५ ,, अप्रमेयाय नमः
३६६ ,, अजराय नमः
३६७ ,, अमराय नमः
३६८ ,, अनाविलाय नमः
३६९ ,, अप्रतिहतये नमः
३७० ,, अच्युताय नमः
३७१ ,, अमृताय नमः

३७२ ॐ अक्षराय नमः
३७३ ,, अप्रतर्क्याय नमः
३७४ ,, अक्षयाय नमः
३७५ ,, अजय्याय नमः
३७६ ,, अनाधाराय नमः
३७७ ,, अनामयाय नमः
३७८ ,, अमलाय नमः
३७९ ,, अमेयसिद्धये नमः
३८० ,, अद्वैताय नमः
३८१ ,, अघोराय नमः
३८२ ,, अप्रमिताननाय नमः
३८३ ,, अनाकाराय नमः
३८४ ,, अब्धिभूम्यग्निबल-
घ्नाय नमः
३८५ ,, अव्यक्तलक्षणाय नमः
३८६ ,, आधारपीठाय नमः
३८७ ,, आधाराय नमः
३८८ ,, आधाराधेयवर्जिताय०
३८९ ,, आखुकेतनाय नमः
३९० ,, आशापूरकाय नमः
३९१ ,, आखुमहारथाय०
३९२ ,, इक्षुसागरमध्यस्थाय०
३९३ ,, इक्षुभक्षणलालसाय०
३९४ ॐ इक्षुचापातिरेकश्रिये०
३९५ ,, इक्षुचापनिषेविताय०
३९६ ,, इन्द्रगोपसमानश्रिये०
३९७ ,, इन्द्रनीलसमद्युतये०
३९८ ,, इन्दीवरदलश्यामाय०
३९९ ,, इन्दुमण्डलमंडिताय०
४०० ,, इध्मप्रियाय नमः
४०१ ,, इडाभागाय नमः
४०२ ,, इडाधर्मेन्दिराप्रदाय०
४०३ ,, इक्ष्वाकुविघ्नविध्वं-
सिने नमः
४०४ ,, इतिकर्तव्यतेप्सिताय०
४०५ ,, ईशानमौलये नमः
४०६ ,, ईशानाय नमः
४०७ ,, ईशानप्रियाय नमः
४०८ ,, ईतिघ्ने नमः
४०९ ,, ईषणात्रयकल्पान्ताय०
४१० ,, इहामुत्रविवर्जिताय०
४११ ,, उपेन्द्राय नमः
४१२ ,, उडुभृन्मौलये नमः
४१३ ,, उण्डेरकपतिप्रियाय०
४१४ ,, उन्नताननाय नमः
४१५ ,, उत्तुङ्गाय नमः

४१६ ॐ उदारत्रिदशाग्रण्यै०
४१७ ,, ऊर्जस्वते नमः
४१८ ,, ऊष्मलमदाय नमः
४१९ ,, ऊहापोहदुरासदाय०
४२० ,, ऋग्यजुःसामनयनाय०
४२१ ,,रिद्धिसिद्धिसमर्पकाय०
४२२ ,, ऋजुचित्तैकसुलभाय०
४२३ ,, ऋणत्रयविमोचनाय०
४२४ ,,स्वभक्तानांलुप्तविघ्नाय०
४२५ ,, सुरद्विषां लुप्तशक्तये०
४२६,,विमुखार्चानां लुप्तश्रियै०
४२७,,लूताविस्फोटनाशनाय०
४२८ ,, एकारपीठमध्यस्थाय०
४२९ ,, एकपादकृतासनाय०
४३० ,,एजिताखिलदैत्यश्रिये०
४३१ ,, एधिताखिलसंश्रयाय०
४३२ ,, ऐश्वर्यनिधये नमः
४३३ ,, ऐश्वर्याय नमः
४३४ ,, ऐहिकामुष्मिकप्रदाय०
४३५ ,, ऐरावतसमोन्मेषाय०
४३६ ,, ऐरावतनिभाननाय०
४३७ ,, ओङ्कारवाच्याय नमः
४३८ ,, ओङ्काराय नमः
४३९ ॐ ओजस्वते नमः
४४० ,, ओषधीपतये नमः
४४१ ,, औदार्यनिधये नमः
४४२ ,, औद्धत्यधुर्याय नमः
४४३ ,, औन्नत्यनिस्वनाय०
४४४ ,, सुरनागानामङ्कुशाय०
४४५ ,,अङ्कुशाकारसंस्थिताय०
४४६ ,, अःसमस्तविसर्गान्तप-
देषु परिकीर्तिताय नमः
४४७ ,, कमण्डलुधराय नमः
४४८ ,, कल्पाय नमः
४४९ ,, कपर्दिने नमः
४५० ,, कलभाननाय नमः
४५१ ,, कर्मसाक्षिणे नमः
४५२ ,, कर्मकर्त्रे नमः
४५३ ,, कर्माकर्मफलप्रदाय०
४५४ ,, कदम्बगोलकाकाराय०
४५५ ,,कूष्माण्डगणनायकाय०
४५६ ,, कारुण्यदेहाय नमः
४५७ ,, कपिलाय नमः
४५८ ,, कथकाय नमः
४५९ ,, कटिसूत्रभृते नमः
४६० ,, खर्वाय नमः

४६१ ॐ खर्वप्रियाय नमः
४६२ ,, खड्गिने नमः
४६३ ,, खान्तरस्थाय नमः
४६४ ,, खनिर्मलाय नमः
४६५ ,,खल्वाटशृङ्गनिलयाय०
४६६ ,, खट्वाङ्गिने नमः
४६७ ,, खदुरासदाय नमः
४६८ ,, गुणाढ्याय नमः
४६९ ,, गहनाय नमः
४७० ,, गस्थाय नमः
४७१ ,, गद्यपद्यसुधार्णवाय०
४७२ ,, गद्यगानप्रियाय नमः
४७३ ,, गर्जगीताय नमः
४७४ ,, गीर्वाणपूर्वजाय नमः
४७५ ,, गुह्याचाररताय नमः
४७६ ,, गुह्याय नमः
४७७ ,, गुह्यागमनिरूपिताय०
४७८ ,, गुहाशयाय नमः
४७९ ,, गुहाब्धिस्थाय नमः
४८० ,, गुरुगम्याय नमः
४८१ ,, गुरोर्गुरवे नमः
४८२ ,,घण्टाघर्घरिकामालिने०
४८३ ,, घटकुम्भाय नमः
४८४ ॐ घटोदराय नमः
४८५ ,, चण्डाय नमः
४८६ ,, चण्डेश्वराय नमः
४८७ ,, चण्डचण्डेशाय नमः
४८८ ,, चण्डविक्रमाय नमः
४८९ ,, चराचरपित्रे नमः
४९० ,, चिन्तामणये नमः
४९१ ,, चर्वणलालसाय नमः
४९२ ,, छन्दसे नमः
४९३ ,, छन्दोद्भवाय नमः
४९४ ,, छन्दोदुर्लक्षाय नमः
४९५ ,, छन्दविग्रहाय नमः
४९६ ,, जगद्योनये नमः
४९७ ,, जगत्साक्षिणे नमः
४९८ ,, जगदीशाय नमः
४९९ ,, जगन्मयाय नमः
५०० ,, जपाय नमः
५०१ ,, जपपराय नमः
५०२ ,, जाप्याय नमः
५०३ ,, जिह्वासिंहासनप्रभवे०
५०४ ,, झलज्झल्लोल्लसद्दानझङ्कारिभ्रमराकुलाय नमः
५०५ ,, टङ्कारस्फारसंरावाय०

५०६ ॐ ढक्कारमणिनूपुराय०
५०७ ,, ठद्वयाय नमः
५०८ ,, पल्लवान्तस्थसर्वमन्त्रेषु सिद्धिदाय नमः
५०९ ,, डिण्डिमुण्डाय नमः
५१० ,, डाकिनीशाय नमः
५११ ,, डामराय नमः
५१२ ,, डिण्डिमप्रियाय नमः
५१३ ,, ढक्कानिनादमुदिताय०
५१४ ,, ढौंकाय नमः
५१५ ,, ढौंढविनायकाय नमः
५१६ ,, तत्त्वानां कृतये नमः
५१७ ,, तत्त्वाय नमः
५१८ ,, तत्त्वंपदनिरूपिताय०
५१९ ,, तारकान्तरसंस्थानाय०
५२० ,, तारकाय नमः
५२१ ,, तारकान्तकाय नमः
५२२ ,, स्थाणवे नमः
५२३ ,, स्थाणुप्रियाय नमः
५२४ ,, स्थात्रे नमः
५२५ ,, स्थावराय नमः
५२६ ,, जङ्गमाय नमः
५२७ ,, जगते नमः
५२८ ॐ दक्षयज्ञप्रमथनाय०
५२९ ,, दात्रे नमः
५३० ,, दानाय नमः
५३१ ,, दमोदयाय नमः
५३२ ,, दयावते नमः
५३३ ,, दिव्यविभवाय नमः
५३४ ,, दण्डभृते नमः
५३५ ,, दण्डनायकाय नमः
५३६ ,, दन्तप्रभिन्नभ्रमराय०
५३७ ,, दैत्यवारणदारणाय०
५३८ ,, दंष्ट्रालग्नद्विपघटाय०
५३९ ,, देवार्थात्तगजाकृतये०
५४० ,, धनाय नमः
५४१ ,, धनपतये नमः
५४२ ,, धन्धवे नमः
५४३ ,, धनदाय नमः
५४४ ,, धरणीधराय नमः
५४५ ,, ध्यानैकप्रकटाय नमः
५४६ ,, ध्येयाय नमः
५४७ ,, ध्यानाय नमः
५४८ ,, ध्यानपरायणाय नमः
५४९ ,, ध्यानप्रकृतिचीत्कारब्रह्माण्डावलिमेखलाय०

५५० ॐ नन्द्याय नमः
५५१ ,, नादप्रियाय नमः
५५२ ,, नादाय नमः
५५३ ,, नादमध्येप्रतिष्ठिताय०
५५४ ,, निष्कलाय नमः
५५५ ,, निर्मलाय नमः
५५६ ,, नित्याय नमः
५५७ ,, नित्यानित्याय नमः
५५८ ,, निरामयाय नमः
५५९ ,, परस्मैव्योम्ने नमः
५६० ,, परस्मैधाम्ने नमः
५६१ ,, परमात्मने नमः
५६२ ,, परस्मैपदाय नमः
५६३ ,, परात्पराय नमः
५६४ ,, पशुपतये नमः
५६५ ,, पशुपाशविमोचनाय०
५६६ ,, पूर्णानन्दाय नमः
५६७ ,, परानन्दाय नमः
५६८ ,, पुराणपुरुषोत्तमाय०
५६९ ,, पद्मप्रसन्ननयनाय०
५७० ,, प्रणताज्ञाननाशनाय०
५७१ ,, प्रमाणप्रत्ययातीताय०
५७२ ,, प्रणतार्तिनिवारणाय०
५७३ ॐ फणिहस्ताय नमः
५७४ ,, फणिपतये नमः
५७५ ,, फूत्काराय नमः
५७६ ,, फाणितप्रियाय नमः
५७७ ,, बाणार्चिताङ्घ्रियुगलाय नमः
५७८ ,, बालकेलिकुतूहलिने०
५७९ ,, ब्रह्मणे नमः
५८० ,, ब्रह्मार्चितपदाय नमः
५८१ ,, ब्रह्मचारिणे नमः
५८२ ,, बृहस्पतये नमः
५८३ ,, बृहत्तराय नमः
५८४ ,, ब्रह्मपराय नमः
५८५ ,, ब्रह्मण्याय नमः
५८६ ,, ब्रह्मवित्प्रियाय नमः
५८७ ,, भ्रूक्षेपदत्तलक्ष्मीकाय०
५८८ ,, भर्गाय नमः
५८९ ,, भद्राय नमः
५९० ,, भयापहाय नमः
५९१ ,, भगवते नमः
५९२ ,, भक्तिसुलभाय नमः
५९३ ,, भूतिदाय नमः
५९४ ,, भूतिभूषणाय नमः

५९५ ॐ भव्याय नमः
५९६ ,, भूतालयाय नमः
५९७ ,, भोगदात्रे नमः
५९८ ,, भ्रूमध्यगोचराय नमः
५९९ ,, मन्त्राय नमः
६०० ,, मन्त्रपतये नमः
६०१ ,, मन्त्रिणे नमः
६०२ ,, मदमत्तमनोमयाय०
६०३ ,, मेखलाहीश्वराय नमः
६०४ ,, मन्दगतये नमः
६०५ ,, मन्दनिभेक्षणाय०
६०६ ,, महाबलाय नमः
६०७ ,, महावीर्याय नमः
६०८ ,, महाप्राणाय नमः
६०९ ,, महामनसे नमः
६१० ,, यज्ञाय नमः
६११ ,, यज्ञपतये नमः
६१२ ,, यज्ञगोप्त्रे नमः
६१३ ,, यज्ञफलप्रदाय नमः
६१४ ,, यशस्कराय नमः
६१५ ,, योगगम्याय नमः
६१६ ,, याज्ञिकाय नमः
६१७ ,, याजकप्रियाय नमः
६१८ ॐ रसाय नमः
६१९ ,, रसप्रियाय नमः
६२० ,, रस्याय नमः
६२१ ,, रञ्जकाय नमः
६२२ ,, रावणार्चिताय नमः
६२३ ,, राज्यरक्षाकराय नमः
६२४ ,, रत्नगर्भाय नमः
६२५ ,, राज्यसुखप्रदाय नमः
६२६ ,, लक्षाय नमः
६२७ ,, लक्ष्यपतये नमः
६२८ ,, लक्ष्याय नमः
६२९ ,, लयस्थाय नमः
६३० ,, लड्डुकप्रियाय नमः
६३१ ,, लानप्रियाय नमः
६३२ ,, लास्यपराय नमः
६३३ ,, लाभकृल्लोकविश्रुताय नमः
६३४ ,, वरेण्याय नमः
६३५ ,, वह्निवदनाय नमः
६३६ ,, वन्द्याय नमः
६३७ ,, वेदान्तगोचराय नमः
६३८ ,, विकर्त्रे नमः
६३९ ,, विश्वतश्चक्षुषे नमः

६४० ॐ विधात्रे नमः
६४१ ,, विश्वतोमुखाय नमः
६४२ ,, वामदेवाय नमः
६४३ ,, वह्निनेत्रे नमः
६४४ ,, वज्रिणे नमः
६४५ ,, वज्रनिवारणाय नमः
६४६ ,, विवस्वद्बन्धनाय नमः
६४७ ,, विश्वाधाराय नमः
६४८ ,, विश्वेश्वराय नमः
६४९ ,, विभवे नमः
६५० ,, शब्दब्रह्ममयप्राप्याय०
६५१ ,, शम्भुशक्तिगणेश्वराय०
६५२ ,, शास्त्रे नमः
६५३ ,, शिखाग्रनिलयाय०
६५४ ,, शरण्याय नमः
६५५ ,, शम्बरेश्वराय नमः
६५६ ,, षड्ऋतुकुसुमस्रग्विणे०
६५७ ,, षडाधाराय नमः
६५८ ,, षडक्षराय नमः
६५९ ,, संसारवैद्याय नमः
६६० ,, सर्वज्ञाय नमः
६६१ ,, सर्वभेषजभेषजाय नमः
६६२ ,, सृष्टिस्थितिलयक्रीडाय नमः
६६३ ॐ सुरकुञ्जरभेदकाय०
६६४ ,, सिन्दूरितमहाकुम्भाय०
६६५ ,, सदसद्व्यक्तिदायकाय नमः
६६६ ,, साक्षिणे नमः
६६७ ,, समुद्रमथनाय नमः
६६८ ,, स्वयंवेद्याय नमः
६६९ ,, स्वदक्षिणाय नमः
६७० ,, स्वतन्त्राय नमः
६७१ ,, सत्यसङ्कल्पाय नमः
६७२ ,, सामगानरताय नमः
६७३ ,, सुखिने नमः
६७४ ,, हंसाय नमः
६७५ ,, हस्तिपिशाचीशाय०
६७६ ,, हवनाय नमः
६७७ ,, हव्यकव्यभुजे नमः
६७८ ,, हव्याय नमः
६७९ ,, हुतप्रियाय नमः
६८० ,, हृष्टाय नमः
६८१ ,, हृल्लेखामन्त्रमध्यगाय०
६८२ ,, क्षेत्राधिपाय नमः
६८३ ,, क्षमाभर्त्रे नमः
६८४ ,, क्षमाक्षमपरायणाय०

७३० ॐ तिथये नमः
७३१ ,, योगाय नमः
७३२ ,, वाराय नमः
७३३ ,, करणाय नमः
७३४ ,, अंशकाय नमः
७३५ ,, लग्नाय नमः
७३६ ,, होरायै नमः
७३७ ,, कालचक्राय नमः
७३८ ,, मेरवे नमः
७३९ ,, सप्तर्षिभ्यो नमः
७४० ,, ध्रुवाय नमः
७४१ ,, राहवे नमः
७४२ ,, मन्दाय नमः
७४३ ,, कवये नमः
७४४ ,, जीवाय नमः
७४५ ,, बुधाय नमः
७४६ ,, भौमाय नमः
७४७ ,, शशिने नमः
७४८ ,, रवये नमः
७४९ ,, कालसृष्टिस्थितये०
७५० ,, विश्वस्मै स्थावराय जङ्गमाय जगते नमः
७५१ ,, भुवे नमः
७५२ ॐ अद्भ्यो नमः
७५३ ,, अग्नये नमः
७५४ ,, मरुते नमः
७५५ ,, व्योम्ने नमः
७५६ ,, अहङ्कृतये नमः
७५७ ,, प्रकृत्यै नमः
७५८ ,, पुंसे नमः
७५९ ,, ब्रह्मणे नमः
७६० ,, विष्णवे नमः
७६१ ,, शिवाय नमः
७६२ ,, रुद्राय नमः
७६३ ,, इन्द्राय नमः
७६४ ,, शक्त्यै नमः
७६५ ,, सदाशिवाय नमः
७६६ ,, त्रिदशेभ्यो नमः
७६७ ,, पितृभ्यो नमः
७६८ ,, सिद्धेभ्यो नमः
७६९ ,, यक्षेभ्यो नमः
७७० ,, रक्षोभ्यो नमः
७७१ ,, किन्नरेभ्यो नमः
७७२ ,, साध्येभ्यो नमः
७७३ ,, विद्याधरेभ्यो नमः
७७४ ,, भूतेभ्यो नमः

७७५ ॐ मनुष्येभ्यो नमः
७७६ ,, पशुभ्यो नमः
७७७ ,, खगेभ्यो नमः
७७८ ,, समुद्रेभ्यो नमः
७७९ ,, सरिद्भ्यो नमः
७८० ,, शैलेभ्यो नमः
७८१ ,, भूताय नमः
७८२ ,, भव्याय नमः
७८३ ,, भवोद्भवाय नमः
७८४ ,, साङ्ख्याय नमः
७८५ ,, पातञ्जलाय नमः
७८६ ,, योगाय नमः
७८७ ,, पुराणेभ्यो नमः
७८८ ,, श्रुतये नमः
७८९ ,, स्मृतये नमः
७९० ,, वेदाङ्गेभ्यो नमः
७९१ ,, सदाचाराय नमः
७९२ ,, मीमांसायै नमः
७९३ ,, न्यायविस्तराय नमः
७९४ ,, आयुर्वेदाय नमः
७९५ ,, धनुर्वेदाय नमः
७९६ ,, गान्धर्वाय नमः
७९७ ,, काव्यनाटकाय नमः
७९८ ॐ वैखानसाय नमः
७९९ ,, भागवताय नमः
८०० ,, मानुषाय नमः
८०१ ,, पाञ्चरात्रकाय नमः
८०२ ,, शैवाय नमः
८०३ ,, पाशुपताय नमः
८०४ ,, कालमुखाय नमः
८०५ ,, भैरवशासनाय नमः
८०६ ,, शाक्ताय नमः
८०७ ,, वैनायकाय नमः
८०८ ,, सौराय नमः
८०९ ,, जैनाय नमः
८१० ,, आर्हतसंहितायै नमः
८११ ,, सते नमः
८१२ ,, असते नमः
८१३ ,, व्यक्ताय नमः
८१४ ,, अव्यक्ताय नमः
८१५ ,, सचेतनाय नमः
८१६ ,, अचेतनाय नमः
८१७ ,, बन्धाय नमः
८१८ ,, मोक्षाय नमः
८१९ ,, सुखाय नमः
८२० ,, भोगयोगाय नमः

८२१ ॐ सत्याय नमः
८२२ ,, अणवे नमः
८२३ ,, महते नमः
८२४ ,, स्वस्तिहुंफट्स्वधा-स्वाहाश्रौषट्वौषट्व-षण्मयाय नमः
८२५ ,, ज्ञानाय नमः
८२६ ,, विज्ञानाय नमः
८२७ ,, आनन्दाय नमः
८२८ ,, बोधाय नमः
८२९ ,, संविदे नमः
८३० ,, समाय नमः
८३१ ,, असमाय नमः
८३२ ,, एकस्मै नमः
८३३ ,, एकाक्षराधाराय नमः
८३४ ,, एकाक्षरपरायणाय०
८३५ ,, एकाग्रधिये नमः
८३६ ,, एकवीराय नमः
८३७ ,, एकानेकस्वरूपधृपे०
८३८ ,, द्विरूपाय नमः
८३९ ,, द्विभुजाय नमः
८४० ,, द्व्यक्षाय नमः
८४१ ,, द्विरदाय नमः
८४२ ॐ द्वीपरक्षकाय नमः
८४३ ,, द्वैमातुराय नमः
८४४ ,, द्विवदनाय नमः
८४५ ,, द्वन्द्वहीनाय नमः
८४६ ,, द्वयातिगाय नमः
८४७ ,, त्रिधाम्ने नमः
८४८ ,, त्रिकराय नमः
८४९ ,, त्रेतात्रिवर्गफलदाय-काय नमः
८५० ,, त्रिगुणात्मने नमः
८५१ ,, त्रिलोकादये नमः
८५२ ,, त्रिशक्तीशाय नमः
८५३ ,, त्रिलोचनाय नमः
८५४ ,, चतुर्बाहवे नमः
८५५ ,, चतुर्दन्ताय नमः
८५६ ,, चतुरात्मने नमः
८५७ ,, चतुर्मुखाय नमः
८५८ ,, चतुर्मुखमयोपायाय०
८५९ ,, चतुर्वर्णाश्रमाश्रयाय०
८६० ,, चतुर्विधवचोवृत्तिपरि-वृत्तिप्रवर्तकाय नमः
८६१ ,, चतुर्थीपूजनप्रीताय०
८६२ ,, चतुर्थीतिथिसम्भवाय०

८६३ ॐ पञ्चाक्षरात्मने नमः
८६४ ,, पञ्चात्मने नमः
८६५ ,, पञ्चास्याय नमः
८६६ ,, पञ्चपञ्चकृते नमः
८६७ ,, पञ्चाधाराय नमः
८६८ ,, पञ्चवर्णाय नमः
८६९ ,, पञ्चाक्षरपरायणाय०
८७० ,, पञ्चतालाय नमः
८७१ ,, पञ्चकराय नमः
८७२ ,, पञ्चप्रणवमातृकाय०
८७३ ,, पञ्चब्रह्ममयस्फूर्तये०
८७४ ,, पञ्चावरणवारिताय०
८७५ ,, पञ्चभक्ष्यप्रियाय नमः
८७६ ,, पञ्चबाणाय नमः
८७७ ,, पञ्चशिवात्मकाय०
८७८ ,, षट्कोणपीठाय नमः
८७९ ,, षट्चक्रधाम्ने नमः
८८० ,, षड्ग्रन्थिभेदकाय०
८८१ ,, षडङ्गध्वान्तविध्वंसिने०
८८२ ,, षडङ्गुलमहान्ह्रदाय०
८८३ ,, षण्मुखाय नमः
८८४ ,, षण्मुखभ्रात्रे नमः
८८५ ,, षट्शक्तिपरिवारिताय०
८८६ ॐ षड्वैरिवर्गविध्वंसिने०
८८७ ,, षडूर्मिभयभञ्जनाय०
८८८ ,, षट्तर्कदूराय नमः
८८९ ,, षट्कर्मणे नमः
८९० ,, षड्गुणाय नमः
८९१ ,, षड्रसाश्रयाय नमः
८९२ ,, सप्तपातालचरणाय०
८९३ ,, सप्तद्वीपोरुमण्डलाय०
८९४ ,, सप्तस्वर्लोकमुकुटाय०
८९५ ,, सप्तसप्तिवरप्रदाय नमः
८९६ ,, सप्ताङ्गराज्यसुखदाय०
८९७ ,, सप्तर्षिगणवन्दिताय०
८९८ ,, सप्तछन्दोनिधये नमः
८९९ ,, सप्तहोत्रे नमः
९०० ,, सप्तस्वराश्रयाय नमः
९०१ ,, सप्ताब्धिकेलिका-
सार राय नमः
९०२ ,, सप्तमातृनिषेविताय०
९०३ ,, सप्तछन्दोमोदमदाय०
९०४ ,, सप्तछन्दोमखप्रभवे०
९०५ ,, अष्टमूर्तिध्येयमूर्तये०
९०६ ,, अष्टप्रकृतिकारणाय०
९०७ ,, अष्टाङ्गयोगफलभृते०

९०८ ॐ अष्टपत्राम्बुजासनाय०
९०९ ,, अष्टशक्तिसमानश्रिये०
९१० ,, अष्टैश्वर्यप्रदायकाय०
९११ ,, अष्टपीठोपपीठश्रिये०
९१२ ,, अष्टमातृसमावृताय०
९१३ ,, अष्टभैरवसेव्याय नमः
९१४ ,, अष्टवसुवन्द्याय नमः
९१५ ,, अष्टमूर्त्तिभृते नमः
९१६ ,, अष्टचक्रस्फुरन्मूर्तये०
९१७ ,, अष्टद्रव्यहविःप्रियाय०
९१८ ,, नवनागासनाध्यासिने०
९१९ ,, नवनिध्यनुशासित्रे०
९२० ,, नवद्वारपुरावृताय०
९२१ ,, नवद्वारनिकेतनाय०
९२२ ,, नवनारायणस्तुत्याय०
९२३ ,, नवदुर्गानिषेविताय०
९२४ ,, नवनाथमहानाथाय०
९२५ ,, नवनागविभूषणाय०
९२६ ,, नवरत्नविचित्राङ्गाय०
९२७ ,, नवशक्तिशिरोधृताय०
९२८ ,, दशात्मकाय नमः
९२९ ,, दशभुजाय नमः
९३० ,, दशदिक्पतिवन्दिताय०
९३१ ॐ दशाध्यायाय नमः
९३२ ,, दशप्राणाय नमः
९३३ ,, दशेन्द्रियनियामकाय०
९३४ ,, दशाक्षरमहामन्त्राय०
९३५ ,, दशाशाव्यापिविग्रहाय नमः
९३६ ,, एकादशादिभी रुद्रैः स्तुताय नमः
९३७ ,, एकादशाक्षराय नमः
९३८ ,, द्वादशोद्दण्डदोर्दण्डाय नमः
९३९ ,, द्वादशान्तनिकेतनाय०
९४० ,, त्रयोदशभिदाभिन्नविश्वेदेवाधिदैवताय०
९४१ ,, चतुर्दशेन्द्रवरदाय०
९४२ ,, चतुर्दशमनुप्रभवे०
९४३ ,, चतुर्दशादिविद्याढ्याय नमः
९४४ ,, चतुर्दशजगत्पतये०
९४५ ,, सामपञ्चदशाय नमः
९४६ ,, पञ्चदशीशीतांशुनिर्मलाय नमः

९४७ ॐ षोडशाधारनिलयाय०
९४८ ,, षोडशस्वरमातृकाय०
९४९ ,, षोडशान्तपदावासाय नमः
९५० ,, षोडशेन्दुकलात्मकाय०
९५१ ,, कलासप्तदशीसप्तदशाय नमः
९५२ ,, सप्तदशाक्षराय नमः
९५३ ,, अष्टादशद्वीपपतये०
९५४ ,, अष्टादशपुराणकृते०
९५५ ,, अष्टादशौषधिसृष्टये०
९५६ ,, अष्टादशविधिस्मृताय०
९५७ ,, अष्टादशलिपिकृतये०
९५८ ,, अष्टादशविजातिकृते०
९५९ ,, एकविंशपुंसे नमः
९६० ,, एकविंशत्यङ्गुलिपल्लवाय नमः
९६१ ,, चतुर्विंशतितत्त्वात्मने०
९६२ ,, पञ्चविंशाख्यपुरुषाय०
२६३ ,, सप्तविंशतितारेशाय०
९६४ ,, सप्तविंशतियोगकृते०
९६५ ,, द्वात्रिंशद्भैरवाधीशाय नमः
९६६ ॐ चतुस्त्रिंशन्महान्हृदाय नमः
९६७ ,, षट्त्रिंशत्तत्त्वसम्भूतये०
९६८ ,, अष्टत्रिंशत्कलातनये०
९६९ ,, नमदेकोनपञ्चाशन्मरुद्वर्गनिरर्गलाय नमः
९७० ,, पञ्चाशदक्षरश्रेण्यै०
९७१ ,, पञ्चाशद्रुद्रविग्रहाय०
९७२ ,, पञ्चाशद्विष्णुशक्तीशाय नमः
९७३ ,, पञ्चाशन्मातृकालयाय नमः
९७४ ,, द्विपञ्चाशद्वपुश्रेणये०
९७५ , त्रिषष्ट्यक्षरसंश्रयाय०
९७६ ,, चतुःषष्ट्यर्णनिर्णेत्रे०
९७७ ,, चतुःषष्टिकलानिधये०
९७८ ,, चतुःषष्टिमहासिद्धयोगिनीवृन्दवन्दिताय०
९७९ ,, अष्टषष्टिमहातीर्थक्षेत्रभैरवभावनाय नमः
९८० ,, चतुर्नवतिमन्त्रात्मने०
९८१ ,, षण्णवत्यधिकप्रभवे०
९८२ ,, शतानन्दाय नमः

९८३ ॐ शतधृतये नमः
९८४ ,, शतपत्रायतेक्षणाय०
९८५ ,, शतानीकाय नमः
९८६ ,, शतमखाय नमः
९८७ ,, शतधारवरायुधाय०
९८८ ,, सहस्रपत्रनिलयाय०
९८९ ,, सहस्रफणिभूषणाय०
९९० ,, सहस्रशीर्ष्णपुरुषाय०
९९१ ,, सहस्राक्षाय नम०
९९२ ,, सहस्रपदे नमः
९९३ ,, सहस्रनामसंस्तुत्याय०
९९४ ,, सहस्राक्षबलापहाय०
९९५ ,, दशसहस्रफणभृत्फ-
णिराजकृतासनाय०
९९६ ,, अष्टाशीतिसहस्रौघम-
हर्षिस्तोत्रपाठिताय०
९९७ ,,लक्षाधारप्रियाधाराय०
९९८ ,, लक्षाधारमनोमयाय०
९९९ ॐ चतुर्लक्षजपप्रीतये०
१००० ,, चतुर्लक्षप्रकाशकाय०
१००१ ,, चतुरशीतिलक्षाणां
जीवानां देहसंस्थितये नमः
१००२ ,, कोटिसूर्यप्रतीका-
शाय नमः
१००३ ,, कोटिचंद्रांशुनिर्म-
लाय नमः
१००४ ,, सप्तकोटिमहामन्त्र-
मन्त्रितावयवद्युतये०
१००५ ,, शिवाभवाद्यष्टकोटि-
विनायकधुरन्धराय०
१००६ ,,त्रयस्त्रिंशत्कोटिसुरश्रे-
णीप्रणतपादुकाय०
१००७ ,, अनन्तदेवतासे-
व्याय नमः
१००८ ,, अनन्तसुखदाय-
काय नमः

॥ अथ श्रीपंचश्लोकिगणेशपुराणप्रारंभः ॥

श्रीविघ्नेशपुराणसारमुदितं व्यासाय धात्रा पुरा तत्खंडं प्रथमं महागणपतेश्चोपासनाख्यं यथा ॥ संहर्तुं त्रिपुरं शिवेन गणपस्यादौ कृतं पूजनं कर्तुं सृष्टिमिमां स्तुतः स विधिना व्यासेन बुद्ध्याप्तये ॥१॥ संकष्ट्याश्च विनायकस्य च मनोः स्थानस्य तीर्थस्य वै दूर्वाणां महिमेति भक्तिचरितं तत्पार्थिवस्यार्चनम्।तेभ्यो यैर्यदभीप्सितं गणपतिस्तत्तत्प्रतुष्टो ददौ ताः सर्वा न समर्थ एव कथितुं ब्रह्मा कुतो मानवः ॥२॥ क्रीडाकांडमथो वदेत्कृतयुगे श्वेतच्छविः काश्यपः सिंहांकः स विनायको दशभुजो भूत्वाऽथ काशीं ययौ ॥ हत्वा तत्र नरांतकं तदनुजं देवांतकं दानवं त्रेतायां शिवनंदनो रसभुजो जातो मयूरध्वजः ॥३॥ हत्वा तं कमलासुरं च सगणं सिंधुं महादैत्यपं पश्चात् सिद्धिमतीसुते कमलजस्तस्मै मनोज्ञे ददौ ॥ द्वापारे तु गजाननो युगभुजो गौरीसुतः सिंदुरं संमर्द्य स्वकरेण तं निजमुखे चाखुध्वजो लिप्तवान् ॥ ४ ॥ गीताया उपदेश एव हि कृतो राज्ञे वरेण्याय वै तिष्ये तेऽथ च धूम्रकेतुरभिधो विप्रः सधर्मार्धिकृत् ॥ अश्वांको द्विभुजोऽसितो गणपतिर्म्लेच्छांतकः स्वर्णदः क्रीडाकांडमिदं गणस्य हरिणा प्रोक्तं विधात्रे पुरा ॥५॥ एतच्छ्लोकसुपंचकं प्रतिदिनं भक्त्या पठेद्यः पुमान्निर्वाणं परमं व्रजेत्स सकलान् भुक्त्वा सुभोगानपि ॥ ६ ॥

॥ इति पंचश्लोकि गणेशपुराणम् ॥

॥ अथ श्रीगणेशमानसपूजा ॥

नानारत्नविचित्रकं रमणकं सिंहासनं कल्पितं स्नानं जाह्नवीवारिणा गणपते पीतांबरं गृह्यताम् ॥ कंठे मौक्तिकमालिका श्रुतियुगे द्वे धारिते कुंडले नानारत्नविराजितो रविविभो शीर्षे किरीटः शुभः ॥ १ ॥ भाले चर्चितकेशरं मृगमदामोदांकितं चंदनं कस्तूरीतिलकोद्भवं सुकुसुमं मंदारदूर्वाशमी ॥ गुग्गूलोद्भवधूपकं विरचितं दीपं घृतवर्त्या युतं भक्ष्यं मोदकसंयुतं गणपते क्षीरोदनं गृह्यताम् ॥ २ ॥ तांबूलं मनसा मया विरचितं जंबूफलं दक्षिणा साष्टांगं प्रणतिः स्तुतिर्बहुविधा पूजां गृहाण प्रभो ॥ मे कामः सततं तवार्चनविधौ बुद्धिस्तवालिंगने स्वेच्छा ते मुखदर्शने गणपते भक्तिस्तु पादांबुजे ॥३॥ इति श्रीग०मा०पू०समाप्ता॥

॥ अथ श्रीगणेशपूजनम् ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ ॐ केशवाय नमः स्वाहा ॥ ॐ नारायणाय नमः स्वाहा ॥ ॐ माधवाय नमः स्वाहा॥ ॐ गोविंदाय नमः ॥ इति हस्तप्रक्षालनम् ॥ प्राणायामं कुर्यात् ॥

॥ आशीर्वादः ॥

ॐस्वस्ति नऽ इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ॥ स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ २५/१९ ॥स्वस्तिस्तु या विनाशाख्या पुण्यकल्याणवृद्धिदा॥विनायकप्रिया नित्यं तां च स्वस्ति ब्रुवन्तु नः॥ ततः शान्तिसूक्तं पठेत् ॥

भद्रसूक्तं पठेत्–ॐआ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽदब्धासोऽ अपरीतासऽ उद्भिदः ॥ देवा नो यथा सदमिद्वृधेऽअसन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे ॥ २५/१४ ॥ देवानाम्भद्रा सुमतिर्ऋजूयतान्देवानाᳬरातिरभि नो निवर्त्तताम् ॥ देवानाᳬ सख्यमुपसेदिमा वयन्देवा नऽ आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २५/१५ ॥ तान्पूर्वया निविदा हूमहे वयम्भगम्मित्रमदितिन्दक्षमस्रिधम् ॥ अर्य्यमणं वरुणᳬ सोममश्विना सरस्वती नः सुभगा मयस्करत् ॥ २५/१६ ॥ तन्नोवातोमयोभुवातुभेषजन्तन्मातापृथिवी तत्पिताद्यौः। तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयोभुवस्तदश्विनाशृणुतन्धिष्ण्या युवम् ॥ २५/१७ ॥ तमीशानञ्जगतस्तस्थुषस्पतिन्धियञ्जिन्वमवसे हूमहे वयम् ॥ पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धः स्वस्तये ॥ २५/१८ ॥ स्वस्ति नऽ इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः

पूषाविश्श्ववेदाः । स्वस्तिनस्ताक्ष्यों अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ १९/२५ ॥ पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभंय्यावानो विदथेषु जग्मयः ॥ अग्निर्जिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्श्वे नो देवाऽ अवसागमन्निह ॥ २०/२५ ॥ भद्रङ्कर्णेभिः शृणुयाम देवाभद्रम्पश्येमाक्षभिर्य्यजत्राः ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाᳬसस्तनूभिर्व्यशेमहि देवहितँय्यदायुः ॥ २१/२५ ॥ शतमिन्नु शरदोऽअन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसन्तनूनाम् ॥ पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मद्ध्या रीरिषतायुर्गन्तोः ॥ २२/२५ ॥ अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्म्माता स पिता स पुत्रः ॥ विश्श्वे देवाऽ अदितिः पञ्च जनाऽ अदितिर्ज्जातमदितिर्ज्जनित्वम् ॥ २३/२५ ॥ ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षᳬ शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्श्वे देवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्व्वᳬ शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ॥ १७/३६ ॥ यतो यतः समीहसे ततो नोऽ अभयङ्कुरु ॥ शन्नः कुरु प्रजाब्भ्योभयन्नः पशुब्भ्यः ॥ २२/३६ ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥

ॐ श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ ॐ इष्टदेवताभ्यो नमः ॥ ॐ कुलदेवताभ्यो नमः ॥ ॐ ग्रामदेवताभ्यो नमः ॥ ॐ स्थानदेवताभ्यो नमः ॥ ॐ वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः ॥ ॐ लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः ॐ उमामहेश्वराभ्यां नमः ॥ ॐ शचीपुरन्दराभ्यां नमः ॥ ॐ मातापितृचरणकमलेभ्यो नमः ॥ सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ॥ ॐ सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः ॥ निर्विघ्नमस्तु ॥ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः ॥ लम्बोदरश्च

विकटो विघ्ननाशो विनायकः ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः ॥ द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि ॥ विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा ॥ संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते ॥ शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ॥ प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममङ्गलम् ॥ येषां हृदिस्थो भगवान् मङ्गलायतनो हरिः ॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव । विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ॥ लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ॥ येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ॥ तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ सर्वेष्वारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ॥ देवा दिशन्तु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ॥ विनायकं गुरुं भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ सरस्वतीं प्रणौम्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥

संकल्पः ॥ हस्ते जलमादाय ॥ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ॥ श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णुराज्ञया प्रवर्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीयपरार्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भूर्लोके भरतखंडे आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मावर्तैकदेशे कुमारिकाक्षेत्रे दंडकारण्ये श्रीपरशुरामाश्रमे तपतीनर्मदायाम्यभागे गोदावर्या उत्तरे तीरे समयातीतसंवत्सराणां संवत् अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुक ऋतौ अमुकमासे अमुक-

पक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकयोगे अमुककरणे अमुकराशिस्थिते चंद्रे अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते श्रीदेवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथाराशिस्थानस्थितेषु सत्सु अस्मिन्पुण्याहे ममात्मनः श्रुतिस्मृतिशास्त्रोक्तफलावाप्तये धर्मार्थकाममोक्षाणां सिद्ध्यर्थं तथा च सकलकुटुंबानाम् आयुरारोग्यैश्वर्याद्यभिवृद्ध्यर्थं तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं श्रीमहागणपतिप्रसादसिद्ध्यर्थं च श्रीसिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतिपूजां करिष्ये ॥

तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं शंखघंटापूजनं पंचवाक्यैः पुण्याहवाचनं च करिष्ये ॥ वामहस्ते अक्षतान् गृहीत्वा मंत्रं पठेत् ॥

ॐ कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ२ऽइभेन ॥ तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ ९/१३ ॥ तव भ्रमासऽ आशुया पतन्त्यनुस्पृश धृषता शोशुचानः ॥ तपूँष्यग्ने जुह्वा पतङ्गानसंन्दितो विसृज विष्वगुल्काः ॥ १०/१३ ॥ प्रति स्पशो विसृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशोऽअस्याऽअदब्धः ॥ यो नो दूरेऽअघशँसो योऽअन्त्यग्ने मा किष्टे व्यथिरादधर्षीत् ॥ ११/१३ ॥ उदग्ने तिष्ठ प्रत्यातनुष्व न्यमित्राँ२ऽ ओषतात्तिग्महेते ॥ यो नोऽ अरातिँ समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम् ॥ १२/१३ ॥ ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ॥ अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्रमृणीहि शत्रून् ॥ अग्नेष्ट्वा तेजसा सादयामि ॥ १३/१३ ॥ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् । सर्वेषामवरोधेन

पूजाकर्म समारभे ॥ यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वतः । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः । स्थानादस्माद् व्रजन्त्वन्यत्स्वीकरोमि भुवं त्विमाम् ॥ भूतानि राक्षसा वापि येऽत्र तिष्ठन्ति केचन । ते सर्वेऽप्यपगच्छन्तु पूजाकर्म करोम्यहम् ।

एतैर्मन्त्रैः सर्षपान् सर्वदिक्षु विकीर्य वामपादेन भूमिं त्रिवारं ताडयेत् । उदकोपस्पर्शः ॥

" भूम्यै नमः " सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

कलशार्चनम् ॥ स्ववामभागे त्रिकोणं षट्कोणं वा जलेन मंडलं कृत्वा तत्राक्षतपुञ्जोपरि कलशं संस्थाप्य वरुणमावाहयेत् ॥

हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ कलशमुखे विष्णवे नमः । कंठे रुद्राय नमः । मूले ब्रह्मणे नमः । मध्ये मातृगणेभ्यो नमः । कुक्षौ सप्तसागरेभ्यो नमः । सप्तद्वीपेभ्यो० । वसुंधरायै० । पूर्वे ऋग्वेदाय नमः । दक्षिणे यजुर्वेदाय नमः । पश्चिमे सामवेदाय नमः । उत्तरे अथर्ववेदाय नमः । मध्ये वरुणाय नमः । एवम् आवाह्य प्रार्थयेत् । गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति । कावेरि नर्मदा वेणि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥ ॐ तत्त्वायामि ब्रह्मणा० ॥ ३/२ ॥ अस्मिन् कलशे वरुणं साङ्गं सपरिवारम् आवाहयामि पूजयामि । क्रौं अंकुशमुद्रया सर्वाणि तीर्थान्यावाह्य । वं धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य । हुं कवचेनावगुंठ्य । मत्स्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य । मूलेन (८) अष्टवारम् अभिमंत्र्य । वं वरुणाय नमः । ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । नमस्करोमि ॥ धूपं

स० । दीपं० । नैवेद्यं० । फलताम्बूलदक्षिणां समर्पयामि । मन्त्रपुष्पाञ्जलिः ॥ नमो नमस्ते स्फटिकप्रभाय सुश्वेतहाराय सुमंगलाय ॥ सुपाशहस्ताय झषासनाय जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥ वरुणाय० मंत्रपुष्पाञ्जलिं स० ॥ प्रार्थना ॥ कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥ कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥ अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलशाम्बुसमाश्रिताः ॥ अत्र गायत्री सावित्री शान्तिपुष्टिकरी तथा । आयान्तु देवपूजार्थं दुरितक्षयकारकाः ॥ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ॥ कावेरि नर्मदे सिन्धो जलेऽस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥ तेन सत्येन मे देव तीर्थं देहि दिवाकर ॥ अनया पूजया वरुणः साङ्गः सपरिवारः प्रीयताम् ॥ तस्मादुदकादुदकं गृहीत्वा स्वात्मानं सम्प्रोक्षयेत् । स्वशिरः संप्रोक्षयेत् ॥ पुनः स्वल्पोदकमादाय पूजासामग्रीं संप्रोक्षयेत् ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥ "पुंडरीकाक्षाय नमः" इति त्रिवारं पठेत् ॥

दीपपूजनम् ॥ ॐ अ॒ग्निर्ज्योति॒र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑० ॥ ३ ॥ भो दीप देवरूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्नकृत् ॥ यावत्पूजां करिष्यामि तावत्त्वं सन्निधो भव ॥ दीपाय नमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

शंखघण्टार्चनम् ॥ ॐ अ॒ग्निर्ऋषि॒ः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पु॒रोहि॑तः । तमी॑महे महाग॒यम् ॥ ३६ ॥ पांचजन्याय विद्महे

पावमानाय धीमहि तन्नः शंखः प्रचोदयात् ॥ शंखस्थदेवतायै नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि स० । शंखमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ अनया पूजया शङ्खस्थदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ घण्टापूजनम् ॥ घण्टास्थितगरुडाय नमः आवाहयामि पूजयामि ॥ सुपर्णोसि० ॥$\frac{४}{१२}$॥ आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं तु रक्षसाम् ॥ घण्टानादं प्रकुर्वीत पश्चाद् घण्टां प्रपूजयेत् ॥ घण्टास्थितगरुडाय नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि स० ॥ नमस्करोमि ॥ अनया पूजया गरुडः प्रीयताम् ॥ गरुडमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

पुण्याहवाचनम् ॥ ततः शोनकोक्तविधिना पुण्याहवाचनम् ॥ भो ब्राह्मणाः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु इति यजमानो वदेत् ॥ अस्तु पुण्याहमिति द्विजाः ॥ एवं ३ त्रिवारम् ॥१॥ भो ब्राह्मणाः कल्याणं० ब्रुव० ॥ ३ ॥ अस्तुकल्याणम् ॥ २ ॥ भो ब्राह्मणाः ऋद्धिं० ॥ ३ ॥ कर्मऋद्ध्यताम् ॥ ३ ॥ भो ब्राह्मणाः स्वस्ति० ॥ ३ ॥ आयुष्मते स्वस्ति ॥ ४ ॥ भो ब्राह्मणाः श्रीरस्त्विति० ॥ ३ ॥ अस्तु श्रीः ॥ ५ ॥ अनेन पुण्याहवाचनेन भगवान् प्रजापतिः प्रीयताम् ॥

॥ अथ श्रीगणपतिपूजनम् ॥

आदौ पीठस्थदेवानां पूजनम् ॥ ॐ कारः सर्वत्र योजनीयः ॥ ॐ मंडूकाय नमः मंडूकमावाहयामि ॥ कालाग्निरुद्राय नमः ॥ आधारशक्त्यै० ॥ कूर्माय० ॥ वराहाय ॥ गणपतये० ॥ सुधासिंधुपरिवृतपृथिव्यै० ॥ इक्षुसमुद्राय० ॥ स्वर्णद्वीपाय० ॥ रत्नमंडपाय०॥ मणिवेदिकायै० ॥ गुरुभ्यो०॥ आधारशक्तिकमलासनाय०॥ अनंतासनाय०॥ धर्माय०॥ ज्ञानाय०॥ वैराग्याय०॥

ऐश्वर्याय० ॥ अनैश्वर्याय० ॥ अज्ञानाय० ॥ अवैराग्याय०॥ मध्ये परमानंदाय० ॥ कंदाय० ॥ नालाय० ॥ पद्माय० ॥ पत्रेभ्यो०॥ केसरेभ्यो०॥ कर्णिकायै०॥ सूर्यमंडलाय०॥चंद्रमंडलाय० वह्निमंडलाय० ॥ सत्त्वाय० ॥ रजसे० ॥ तमसे० ॥ आत्मने०॥ अन्तरात्मने० ॥ परमात्मने० ॥ ज्ञानात्मने० ॥ मायातत्त्वाय०॥ कलातत्त्वाय०॥ विद्यातत्त्वाय०॥ परतत्त्वाय०॥ अष्टदिक्षु प्रागादि क्रमेण ॥ तीव्रायै०॥ ज्वालिन्यै० ॥ नंदायै० ॥ भोगदायै० ॥ कामरूपिण्यै० ॥ उग्रायै० ॥ तेजोवत्यै०॥ सत्यायै० ॥ विघ्ननाशिन्यै० ॥ मध्ये पीठशक्तये० ॥ वामे ह्रीं सर्वशक्त्यै० ॥ दक्षिणे पराशक्तिरुद्राय०॥ इति पीठदेवता आवाह्य पूजयेत् ॥ पीठस्थदेवेभ्यो नमः सर्वोपचारार्थे गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

यंत्रस्थदेवानां पूजनम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः एवं सर्वत्र ॥ सूर्याय० ॥ सोमाय० ॥ भौमाय० ॥ बुधाय० ॥ गुरवे० ॥ शुक्राय० ॥ शनैश्चराय०॥ राहवे०॥ केतवे०॥ मध्ये गणपतये०॥ चतुर्दलेषु ॥ जातवेदसे० ॥ दुर्गायै० ॥ क्षेत्रपालाय० ॥ वास्तोस्पतये० ॥ पूर्वाद्यष्टदलेषु ॥ इन्द्राय०॥ अग्नये० ॥ यमाय० ॥ निर्ऋतये० ॥ वरुणाय०॥ वायवे०॥सोमाय०॥ ईशानाय०॥ पूर्वादि चतुर्द्वारेषु ॥ पूर्वद्वारे श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः ॥ दक्षिणद्वारे उमामहेश्वराभ्यां० ॥ पश्चिमद्वारे महीवराहाभ्यां० ॥ उत्तरद्वारे रतिमदनाभ्यां० ॥ यथाशक्त्या पूजयेत् ॥ यन्त्रस्थदेवेभ्यो नमः सर्वोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

अथ ध्यानम् ॥ ॐ गणानान्त्वा गणपतिꣳ हवामहे प्रियाणान्त्वा प्रियपतिꣳ हवामहे निधीनान्त्वा निधिपतिꣳ हवामहे

इसोमम ॥ आहमंजानिगर्ब्भधमा त्वमंजासि गर्ब्भधम् ॥ १ ॥ लंबोदरं चतुर्बाहुं त्रिनेत्रं रक्तवर्णकम् ॥ ध्याये गजाननं देवं तप्तकाञ्चनसन्निभम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीसिद्धिबुद्धि-सहितमहागणपतये नमः ध्यानं समर्पयामि ॥

आदौ देहन्यासः ॥ ॐ सुमुखाय नमः वामकरे । ॐ एकद-न्ताय० दक्षिणकरे ॥ ॐ कपिलाय० वामपादे ॥ ॐ गजकर्णकाय० दक्षिणपादे । ॐ लम्बोदराय० वामजानुनि । ॐ विकटाय० दक्षिणजानुनि । ॐ विघ्ननाशाय० वामकक्ष्याम् । ॐ विनाय-काय० दक्षिणकक्ष्याम् । ॐ धूम्रकेतवे नमः नाभौ । ॐ गणा-ध्यक्षाय० हृदये । ॐ भालचंद्राय० कंठे । ॐ गजाननाय० वामबाहुमूले । ॐ गणपतये० दक्षिणबाहुमूले । ॐ गण-नायकाय० मुखे । ॐ गजवक्त्राय० नेत्रयोः । ॐ गजाननाय० नासिकायाम् । ॐ एकदंताय० ललाटे । ॐ गजमुखाय० शिखायाम् । ॐ गणाधिपाय० सर्वांगे । अनेन देहन्यासाख्येन कर्मणा श्रीगजाननः प्रीयताम् ॥ एवं देवन्यासं कुर्यात् ॥

आवाहनम्—ॐसहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिं सर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥

हे हेरम्ब त्वमेह्येहि ह्याम्बिकात्र्यम्बकात्मज । सिद्धिबुद्धियुतोऽ-ध्यक्ष लक्षलाभपितः प्रभो ॥ १ ॥ नागास्य नागहारस्त्वं गणनाथ चतुर्भुज । भूषितः स्वायुधैर्दिव्यैः पाशांकुशपरश्वधैः ॥ २ ॥ आवाहयामि पूजार्थं रक्षार्थं च मम क्रतोः । इहागत्य गृहाण त्वं पूजां क्रतुं च रक्ष मे ॥३॥ ॐसिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः गणपतिम् आवाहयामि ॥

प्रतिष्ठापनम्—हस्ते जलमादाय अद्येत्यादि० अस्य श्री प्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः । ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि । जगत्सृष्टिकारिणी प्राणशक्तिर्देवता आँ बीजं ह्रीं शक्तिः क्रों कीलकम् अस्याः मूर्तेः प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ ॐ आँ ह्रीँ क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ सँ षँ हँ ळँ क्षँ हंसः अस्याः मूर्तेः प्राणाः इह प्राणाः ॥ पुनः आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ सँ षँ हँ ळँ क्षँ हंसः अस्याः मूर्तेः जीव इह स्थितः ॥ पुनः आँ ह्रीं क्रौं यँ रँ लँ वँ शँ सँ षँ हँ ळँ क्षँ हंसः अस्याः मूर्ते वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानीहैवागत्य चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा। गर्भाधानादिपंचदशसंस्कारसिद्ध्यर्थं पंचदशप्रणवावृत्तिं कुर्यात् ॥

ॐमनोजूतिर्ज्जुषतामाज्ज्यस्य बृहस्पतिर्य्यज्ञमिमन्तनोत्त्वरिष्टँय्यज्ञꣳसमिमन्दधातु ॥ विश्वेदेवासऽइह मादयन्तामोꣳम्प्रतिष्ठ ॥ २/२ ॥

प्रतिष्ठा सर्वदेवानां मित्रावरुणनिर्मिता । प्रतिष्ठां ते करोम्यत्र मण्डले दैवतैः सह ॥ ॐ सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपते सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ प्रतिष्ठान्ते चंदनं पुष्पं समर्पयामि ॥

ततः दुर्वाङ्कुरान् गृहीत्वा घृतनाभ्यज्य नेत्रोद्घाटनं कुर्यात् ॥ सद्यो नैवेद्यं दद्यात् ॥

आसनम्—ॐपुरुषऽएवेदꣳसर्व्वँय्यद्भूतँय्यच्चभाव्यम् । उतामृतत्त्वस्येशानोयदन्नेनातिरोहति ॥ २/३१ ॥

विचित्ररत्नरचितं दिव्याभरणसंयुतम् ॥ आसनं देवदेवेश

---

१ द्वे मूर्ती चेत् " अनयोः मूर्त्योः " अधिका मूर्तयश्चेत् " आसां मूर्तीनां " वक्तव्यम् ॥

गृहाण गणनायक ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः आसनार्थे पुष्पम् अर्पयामि ॥

पाद्यम्—ॐएतावानस्य महिमातोज्यायाँश्च पूरुषः ॥ पादोस्यविश्वा भूतानित्रिपादस्यामृतन्दिवि ॥ ३ ॥

उष्णोदकं निर्मलं च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सिद्धिबुद्धिसहितमहाग० नमः पादयोः पाद्यं सम० ॥

अर्घ्यम्—ॐत्रिपादूर्ध्वऽउदैत्पुरुषःपादोस्येहाभवत्पुनः । ततोविष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशनेऽअभि ॥ ४ ॥

ताम्रपात्रे स्थितं तोयं गंधपुष्पफलान्वितम् ॥ सहिरण्यं ददास्यर्घ्यं गृहाण गणनायक ॥ ॐ भू० सिद्धिबु० स०महागणपतये नमः अर्घ्यं समर्पयामि ॥

आचमनीयम्—ततो विराडजायतविराजोऽअधिपूरुषः ॥ सजातोऽ अत्त्यरिच्यतपश्चाद्भूमिमथोपुरः ॥ ५ ॥

सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धि निर्मलं जलम् ॥ आचामार्थं मया दत्तं गृहाण गणनायक ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महागणपतये० आचमनीयं सम० ॥

स्नानम्—ॐतस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतम्पृषदाज्यम् ॥ पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यानारण्याग्राम्याश्च ये ॥ ६ ॥

गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाऽऽहृतम् ॥ तोयमेतत् सुखस्पर्शं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० स० म० ग० स्ना० स० ।

पंचामृतस्नानम्—आदौ पयःस्नानम्—ॐपयं÷ पृथिव्याम्पयुऽ ओषधीपु पयो दिव्युन्तरिक्षे पयो धाद ॥ पयस्वतीदं प्पुदिश÷सन्तु मह्यम् ॥$\frac{३६}{२८}$॥ कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवनं परम् ॥ पावनं यज्ञहेतुश्च पयःस्नानार्थमर्पितम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिस०महागणपतये नमः पयःस्नानं समर्पयामि। पयःस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥

दधिस्नानम्—दुधिक्राव्ण्णोऽ अकारिषञ्जिष्णोरश्श्वस्यवाजिनं÷ सुरुभि नो मुखा करुत्प्र णुऽ आयूᳬपि तारिषत् ॥$\frac{३२}{२३}$॥

चंद्रमंडलसंकाशं सर्वदेवप्रियं दधि ॥ स्नानार्थं ते मया दत्तं गृहाण गणनायक ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महागणपतये० दधिस्नानं स० । दधिस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्प० ॥

घृतस्नानम्—घृतम्मिमिक्षे घृतमस्स्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम॥अनुष्ष्वधमावह मादयस्स्व स्वाहा कृतंव्वृषभ वक्षिहव्यम्॥$\frac{८८}{१७}$॥

नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारकम् ॥ घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये० घृतस्नानं स०॥ घृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स०। शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं स० ॥

मधुस्नानम्—ॐमधुव्वाताऽ ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवं॥ माद्ध्वीर्न्नंसुन्त्वोषधीः॥मधुनक्तमुतोषसो मधुमुत्पार्थिवुᳬरजं÷॥ मधुद्यौरस्तु नं पिता ॥ मधुमान्नोव्वनुस्पतिर्म्मधुमाँ२ऽ अस्तुसूर्य्यं÷ ॥ माद्ध्वीर्गावो भवन्तु नं ॥$\frac{२७|२८|२९}{१३}$॥

तरुपुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु ॥ तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सिद्धिबुद्धिस० म० गणपतये० मधुस्नानं स० ॥ मधुस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥

शर्करास्नानम्-ॐअपाᳬ रसमुद्वयसुᳬ सूर्ये सन्तᳮ समाहितम् ॥ अपाᳬरसस्य यो रसस्तं वो गृह्णाम्म्युत्तममुपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा जुष्टंगृह्णाम्म्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतमम् ॥$\frac{3}{?}$॥

इक्षुसारसमुद्भूता शर्करा पुष्टिकारिका ॥ मलापहारिका दिव्या स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० ग० नमः शर्करास्नानं स० ॥ शर्करास्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं स० ॥

एकतन्त्रेण पंचामृतस्नानम्-पञ्चनद्यः सरस्वतीमपियन्ति सस्रोतसः॥ सरस्वती तु पंञ्चधासोदेशेभवत्सरित् ॥$\frac{3}{?}$॥ पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करायुतम् ॥ पंचामृतं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये० मिलितपञ्चामृतस्नानं स० ॥ मिलितपंचामृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आ० स० ॥

गन्धोदकस्नानम्-ॐगन्धर्वस्त्त्वा विश्वावसुः परिदधातु विश्वस्यारिष्ट्यै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिडऽ ईडितः ॥$\frac{3}{?}$॥

मलयाचलसम्भूतं चन्दनागरुसम्भवम् ॥ चन्दनं देवदेवेश स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धि-

सहितमहागणपतये नमः गंधोदकस्नानं समर्पयामि । गंधोदकस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥

उद्वर्तनस्नानम्–ॐअंशुरंशुष्टे देव सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविद इति । आतुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्व ॥ (ऋ०) ॥ नाना सुगन्धि द्रव्यं च चंदनं रजनीयुतम् ॥ उद्वर्तनं मया दत्तं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये० उद्वर्तनस्नानं स० ॥ उद्वर्तनस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं स० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥

कावेरी नर्मदा वेणी तुङ्गभद्रा सरस्वती ॥ गंगा च यमुना तोयं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये० शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ पंचोपचारैः पूजयेत्– ॐ भूर्भुवः स्वः सि० बु० स० महागणपतये नमः गंधं स० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः अक्षतान् स० ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये नमः दूर्वांकुरयुक्तं पुष्पं समर्पयामि । ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये नमः धूपमाघ्रापयामि । ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये नमः दीपं दर्श० ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महागणपतये नमः नैवेद्यम् अर्पयामि ॥ अनेन पंचामृतपूर्वकपंचोपचारैः पूजनेन सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतिः प्रीयताम् ॥ उत्तरे निर्माल्यं विसृज्य पुनः गंधादिभिः संपूज्य गणेशाथर्वशीर्षेण वा पुरुषसूक्तेन वा संकष्टनाशनगणपतिस्तोत्रेण अभिषेकं कुर्यात् ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः

॥ अथ श्रीगणेशाथर्वशीर्षप्रारंभः ॥

ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि । त्वमेव केवलं कर्त्ताऽसि । त्वमेव केवलं धर्त्ताऽसि । त्वमेव केवलं हर्त्ताऽसि । त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्माऽसि नित्यम् ॥ १ ॥ ऋतं वच्मि । सत्यं वच्मि ॥ २ ॥ अव त्वं माम् । अव वक्तारम् । अव श्रोतारम् । अव दातारम् ॥ अव धातारम् ॥ अवानूचानमवाशिष्यम् ॥ अव पश्चात्तात् ॥ अव पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अव दक्षिणात्तात् । अव चोर्ध्वात्तात् । अवाधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् ॥३॥ त्वं वाङ्मयस्त्वं चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदानन्दाद्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो विज्ञानमयोऽसि ॥॥४ ॥ सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति । सर्वं जगदिदं त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं त्वयि प्रत्येति ॥ त्वं भूमिरापोऽनलोऽनिलो नभः । त्वं चत्वारि वाक्पदानि ॥ ५ ॥ त्वं गुणत्रयातीतः । त्वमवस्थात्रयातीतः ॥ त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः ।

---

१ અથર્વશીર્ષથી અભિષેક કરવો એ શ્રેયસ્કર છે. અભિષેકનાં ત્રણ સ્વરૂપો પ્રયોગરત્નમાં બતાવ્યાં છે. જેમકે " गणेशाथर्वशीर्षेण गणेशस्याभिषिञ्चनम् । एकविंशतिवारं स्यादभिषेकस्तु स स्मृतः " ॥ ६० ॥

એકવિશ વાર અથર્વશીર્ષ ભણીને શ્રીગણેશના ઉપર અભિષેક કરવાથી એક અભિષેક થાય છે એવા એકવિશ અભિષેક કરવાથી લઘુ અભિષેક થાય છે, અને એકસોને આઠ અભિષેક કરવાથી મહાભિષેક થાય છે. કામનાપરત્વે અથર્વણ ઋષિએ સહસ્રાવર્તનથી અભિષેક વગેરે અન્ય પ્રકારોનું વર્ણન કર્યું છે.

त्वं मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः ॥ त्वां योगिनो ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चंद्रमास्त्वं ब्रह्म भूर्भुवःस्वरोम् ॥ ६ ॥ गणादीन् पूर्वमुच्चार्य वर्णादींस्तदनंतरम् । अनुस्वारः परतरः ॥ अर्धेन्दुलसितम् । तारेण रुद्धम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् ॥ अकारो मध्यमरूपम् । अनुस्वारश्चान्त्यरूपम् ॥ बिंदुरुत्तररूपम् ॥ नादः संधानम् । संहिता सन्धिः । सैषा गणेशविद्या । गणक ऋषिः ॥ निचृद्गायत्री छंदः । गणपतिर्देवता । ॐ गं गणपतये नमः ॥ ७ ॥ ॐ एकदन्ताय विद्महे वक्रतुंडाय धीमहि । तन्नो दंती प्रचोदयात् ॥८॥ ॐ एकदंतं चतुर्हस्तं पाशमङ्कुशधारिणम् ॥ रदं च वरदं हस्तैर्बिभ्राणं मूषकध्वजम् । रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवाससम् ॥ रक्तगंधानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पैः सुपूजितम् ॥ भक्तानुकंपिनं देवं जगत्कारणमच्युतम् ॥ आविर्भूतं च सृष्ट्यादौ प्रकृतेः पुरुषात्परम् ॥ एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी योगिनां वरः ॥ ९ ॥ नमो व्रातपतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये नमस्तेऽस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्ननाशिने शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये नमः ॥१०॥ एतदथर्वशीर्षं योऽधीते स ब्रह्मभूयाय कल्पते । स सर्वविघ्नैर्न बाध्यते । स सर्वतः सुखमेधते । स पंचमहापापात्प्रमुच्यते ॥ सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति ॥ प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति ॥ सायम्प्रातः प्रयुंजानो अपापो भवति । सर्वत्राधीयानोऽपविघ्नो भवति धर्मार्थकाममोक्षं च विन्दति ॥ इदमथर्वशीर्षमशिष्याय न देयम् ।

यो यदि मोहाद्दास्यति स पापीयान्भवति । सहस्रावर्तनाद्यं यं काममधीते तं तमनेन साधयेत् ॥११॥ अनेन गणपतिमभिषिंचति स वाग्मी भवति । चतुर्थ्यामनश्नन् जपति स विद्यावान्भवति । इत्यथर्वणवाक्यम् । ब्रह्माद्यावरणं विद्यान्न बिभेति कदाचनेति ॥ १२ ॥ यो दूर्वांकुरैर्यजति स वैश्रवणोपमो भवति । यो लाजैर्यजति स यशोवान्भवति स मेधावान्भवति ॥ यो मोदकसहस्रेण यजति स वाञ्छितफलमवाप्नोति ॥ यः साज्यसमिद्भिर्यजति स सर्वं लभते स सर्वं लभते ॥ १३ ॥ अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यग्ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी भवति ॥ सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा सिद्धमन्त्रो भवति । महाविघ्नात्प्रमुच्यते । महादोषात्प्रमुच्यते । महाप्रत्यवायात्प्रमुच्यते । स सर्वविद्भवति । स सर्वविद्भवति । य एवं वेद ॥ १४ ॥ इत्युपनिषत् ॥ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सहवीर्यं करवावहै । तेजस्विनावधीतमस्तु । मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इत्यथर्वणवेदोपनिषत्सु गणेशाथर्वशीर्षं समाप्तम् ॥

॥ अथ पुरुषसूक्तम् ॥

ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिं सर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥

पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम् ॥ उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ २ ॥

एतावानस्य महिमातो ज्यायाँश्च पूरुषः ॥ पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ ३ ॥

त्रिपादूर्ध्वऽ उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्पुनः॥ ततो विष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशनेऽअभि ॥ ४$\frac{४}{३१}$ ॥

ततो विराडजायत विराजोऽ अधि पूरुषः ॥ स जातोऽअत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ ५$\frac{५}{३१}$ ॥

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतम्पृषदाज्यम् ॥ पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यानारण्या ग्राम्याश्च ये ॥ ६$\frac{६}{३१}$ ॥

तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽऋचः सामानि जज्ञिरे ॥ छन्दाᳩसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ७$\frac{७}{३१}$ ॥

तस्मादश्वाऽ अजायन्त ये के चोभयादतः ॥ गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥ ८$\frac{८}{३१}$ ॥

तँय्यज्ञम्बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषञ्जातमग्रतः ॥ तेन देवाऽअयजन्त साध्याऽऋषयश्च ये ॥ ९$\frac{९}{३१}$ ॥

यत्पुरुषंव्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥ मुखङ्किमस्यासीत्किम्बाहू किमूरूपादाऽउच्येते ॥ १०$\frac{१०}{३१}$ ॥

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः ॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्याᳩ शूद्रोऽ अजायत ॥ ११$\frac{११}{३१}$ ॥

चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽ अजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखादग्निरजायत ॥ १२$\frac{१२}{३१}$ ॥

नाभ्याऽआसीदन्तरिक्षᳩ शीर्ष्णो द्यौः समवर्त्तत ॥ पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ२ऽ अकल्पयन् ॥ १३$\frac{१३}{३१}$ ॥

यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ॥ वसन्तोऽस्यासीदाज्यङ्ग्रीष्मऽइध्मः शरद्धविः ॥ १४$\frac{१४}{३१}$ ॥

सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः ॥ देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्पुरुषम्पशुम् ॥ १५ $\frac{१५}{३१}$ ॥

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्म्माणि प्रथमान्यासन् ॥ ते ह नाकम्महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ $\frac{१६}{३१}$ ॥

॥ इति पुरुषसूक्तम् ॥

॥ श्रीसंकष्टनाशनगणपतिस्तोत्रम् ॥

प्रणम्य शिरसा देवं गौरीपुत्रं विनायकम् ॥ भक्तावासं स्मरेन्नित्यमायुःकामार्थसिद्धये ॥ १ ॥ प्रथमं वक्रतुण्डं च एकदन्तं द्वितीयकम् ॥ तृतीयं कृष्णपिङ्गाक्षं गजवक्त्रं चतुर्थकम् ॥ २ ॥ लम्बोदरं पञ्चमं च षष्ठं विकटमेव च ॥ सप्तमं विघ्नराजं च धूम्रवर्णं तथाऽष्टमम् ॥ ३ ॥ नवमं भालचन्द्रं च दशमं तु विनायकम् ॥ एकादशं गणपतिं द्वादशं तु गजाननम् ॥ ४ ॥ द्वादशैतानि नामानि त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ॥ न च विघ्नभयं तस्य सर्वसिद्धिकरं परम् ॥ ५ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी लभते धनम् ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान् मोक्षार्थी लभते गतिम् ॥ ६ ॥ जपेद्गणपतिस्तोत्रं षड्भिर्मासैः फलं लभेत् ॥ संवत्सरेण सिद्धिं च लभते नात्र संशयः ॥ ७ ॥ अष्टानां ब्राह्मणानां च लिखित्वा यः समर्पयेत् ॥ तस्य विद्या भवेत् सर्वा गणेशस्य प्रसादतः ॥ ८ ॥ इति संकष्टनाशनगणपतिस्तोत्रम् ॥

शुद्धोदकस्नानम्—ॐ शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्तऽआश्विनाः श्येतः श्येताक्षोऽरुणस्ते रुद्राय पशुपतये कर्णा यामाऽअवलिप्ता रौद्रा नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ $\frac{३}{२४}$ ॥

गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनयाऽऽहृतम् ॥ तोयमेतत्सुखस्पर्शं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः शुद्धोदकस्नानं स० ॥ आचमनीयं स० ॥ ततो वस्त्रेण प्रोञ्छयित्वा देवं स्वस्थाने संस्थापयेत् ॥

वस्त्रे :–तस्मा॑द्यज्ञात्स॑र्व॒हुत॒ऽऋच॒: सामा॑नि जज्ञिरे ॥ छन्दा॑ᳪसि जज्ञिरे॒ तस्मा॒द्यजु॒स्तस्मा॑दजायत ॥ $\frac{७}{३१}$ ॥

सर्वभूषादिके सौम्ये लोकलज्जानिवारिणे ॥ मयोपपादिते तुभ्यं गृह्येतां वाससी त्वया॥ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः वस्त्रयुग्मम् अर्पयामि ॥ वस्त्रान्ते आचमनीयं स० ॥

यज्ञोपवीतम्–ॐतस्मा॒दश्वा॑ऽ अजायन्त॒ ये के च॑ोभ॒याद॑तः ॥ गावो॑ ह जज्ञिरे॒ तस्मा॒त्तस्मा॑ज्जा॒ताऽ अ॑जा॒वय॑: ॥ $\frac{८}{३१}$ ॥

नवभिस्तंतुभिर्युक्तं त्रिगुणं देवतामयम् ॥ उपवीतं मया दत्तं गृहाण गणनायक॥ ॐ भू० सिद्धिबुद्धि स० महागण० नमः यज्ञोपवीतं स० । यज्ञोपवीतान्ते आचमनीयं स० ॥

गन्ध :–ॐत्वां ग॑न्ध॒र्वाऽ अ॑खनँ॒स्त्वामिन्द्र॒स्त्वां बृह॒स्पति॑: ॥ त्वामो॑षधे॒ सोमो॒ राजा॑ वि॒द्वान्यक्ष्मा॑दमुच्यत ॥ $\frac{९८}{१२}$ ॥

तँय॒ज्ञं ब॒र्हिषि॒ प्रौक्ष॒न्पुरु॑षञ्जा॒तम॑ग्र॒तः । तेन॑ दे॒वाऽ अ॑यजन्त सा॒ध्याऽऋष॑यश्च॒ ये ॥ $\frac{९}{३१}$ ॥

श्रीखंडं चंदनं दिव्यं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठ चंदनं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० बु० सहितमहागण० नमः गन्धं समर्पयामि ॥

अक्षताः–ॐअक्ष॒न्नमी॑मदन्त॒ ह्यव॑ प्रि॒याऽ अ॑धूषत ॥अस्तो॑षत॒ स्वभा॑नवो॒ विप्रा॒ नवि॑ष्ठया म॒ती योजा॒न्विन्द्र ते॒ हरी॑ ॥ $\frac{५१}{३}$ ॥

अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुङ्कुमाक्ताः सुशोभिताः ॥ मया निवेदिता भक्त्या गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महागणप० नमः अक्षतान्समर्पयामि ॥

पुष्पाणिः—यत्पुरुषंव्व्यदधुः कतिधाव्व्यकल्पयन् । मुखङ्किमस्यासीत्किम्बाहू किमूरूपादाऽउच्च्येते ॥ ३१/१० ॥

माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मयाऽऽनीतानि पुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये० ऋतुकालोद्भवानि पुष्पाणि स० ॥

दूर्वाः—काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषः परुषस्परि ॥ एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥ १३/२० ॥

दूर्वा ह्यमृतसम्पन्ना शतमूला शताङ्कुरा ॥ शतं पातकसंहन्त्री शतमायुष्यवर्धिनी ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहाग० नमः दूर्वाङ्कुरान् सम० ॥

<u>अथाङ्गपूजा</u>—ॐ गणेश्वराय नमः पादौ पूजयामि ॥ ॐ विघ्नराजाय नमः जानुनी पूजयामि । ॐ आखुवाहनाय नमः ऊरू पूजयामि । ॐ हेरम्बाय नमः कटी पूजयामि ॥ ॐ कामारिसूनवे नमः नाभिं पूजयामि । ॐ लम्बोदराय नमः उदरं पूजयामि । ॐ गौरीसुताय नमः स्तनौ पूजयामि । ॐ गणनायकाय नमः हृदयं पूजयामि । ॐ स्थूलकण्ठाय नमः कण्ठं पूजयामि । ॐ स्कन्दाग्रजाय नमः स्कन्धौ पूजयामि । ॐ पाशहस्ताय नमः हस्तौ पूजयामि । ॐ गजवक्त्राय नमः वक्त्रं पूजयामि । ॐ विघ्नहर्त्रे नमः ललाटं पूजयामि । ॐ सर्वेश्वराय नमः शिरः पूजयामि । ॐ गणाधिपाय नमः सर्वाङ्गं पूजयामि । तत आवरणपूजां कुर्यात् ॥

<u>अथावरणपूजा-प्रथमावरणम्</u>—ॐ गणेशाय० । उमापुत्राय० ॥ अघनाशनाय० । हेरंबाय० । गजवक्त्राय० । सुमुखाय० । एकदं-

तार्य० । कपिलाय० । विकटाय० । विघ्ननाशनाय० । भालचंद्राय० । गणाध्यक्षाय० । धूम्रकेतवे० । ईशपुत्राय०॥ दयाब्धे त्राहि संसार-सर्पान्मां शरणागतम् । भक्त्या समर्पये तुभ्यं प्रथमावरणार्चनम् ॥ अनेन प्रथमावरणार्चनेन भगवान् महागणपतिः प्रीयतां नमम ॥ एवं सर्वत्र ॥ १ ॥

द्वितीयावरणम्—वीरगणपतये० । शूरगणपतये० । वरदगणपतये० । विनायकगणपतये० । इभास्यगणपतये० । एकदंतगणपतये० । क्षिप्रगणपतये० । श्रीसिद्धिगणपतये० ॥ दयाब्धे० । द्वितीयावरणार्चनम् ॥ अनेन द्विती० भ० महागणपतिः प्रीयताम् नमम ॥ २ ॥

तृतीयावरणम्—रामाय० । रमेशाय० । गिरिजाय० । वृषांकाय० । रत्यै० । मदनाय० । वराहाय० । श्रियै० ॥ दयाब्धे० । तृतीयावरणार्चनम् ॥ अनेन तृती० भ० म० ग० प्री० नमम ॥ ३ ॥

चतुर्थावरणम्—सिद्धये० । समृद्धये० । कान्त्यै० । मदनवत्यै० । मदनचद्राय० । विद्यायै० ॥ दयाब्धे० । चतुर्थावरणार्चनम् ॥ अनेन चतुर्थाव० भ० म० ग० प्री० नमम ॥ ४ ॥

पंचमावरणम्—रवये० । सोमाय० । अंगारकाय० । बुधाय० । बृहस्पतये० । शुक्राय० । शनैश्चराय० । राहवे० । केतवे०॥ दयाब्धे० । पंचमावरणार्चनम् ॥ अनेन पंचमाव० भ० म० ग० प्री० नमम ॥ ५ ॥

षष्ठावरणम्—इंद्राय० । अग्नये० । यमाय० निर्ऋतये० । वरुणाय० । वायवे० । सोमाय० । ईशानाय० ॥ दयाब्धे० । षष्ठावरणार्चनम् ॥ अनेन षष्ठाव० भ० म० ग० प्री० नमम ॥ ६ ॥

सप्तमावरणम्—अजाय० । वृषभाय० । युग्माय० । कर्काय० । सिंहाय० । कन्यायै० । तुलायै० । वृश्चिकाय० । धनुषे० । मकराय० । कुंभाय० । मीनाय० ॥ दयाब्धे० । सप्तमावरणार्चनम् ॥ अनेन सप्तमावरणार्चनेन भ० महागणपतिः प्रीयतां नमम ॥ ७ ॥

अष्टमावरणम्—असितांगभैरवाय० । रुरुभैरवाय० । उन्मत्तभै० । क्रोधभै० । संहारभै० । चन्द्रभै० । भीषणभै० । कपालभै० ॥ दयाब्धे० । अष्टमावरणार्चनम् ॥ अनेन अष्टमावरणार्चनेन भ० महागणपतिः प्रीयताम् नमम ॥ ८ ॥

नवमावरणम्—सत्त्वाय नमः। रजसे नमः। तमसे०। महते०। अग्नये०॥ दयाब्धे०। नवमावरणार्चनम्॥ अनेन नवमा० भ० म० ग० प्री० नमम॥ ९॥

दशमावरणम्—रवये०। त्वष्ट्रे०। वाचस्पतये०। अहंकाराय०॥ दयाब्धे०। दशमावरणार्चनम्॥ अनेन दशमावरणेन भ० महाग० प्रीयतां नमम॥ १०॥

एकादशावरणम्—अज्ञानाय०। पृथिव्यै०। औषधीशाय०। औषधिवनस्पतिभ्यो०। पर्जन्याय०। आकाशाय०॥ दयाब्धे०। एकादशावरणार्चनम्॥ अनेन एकादशाव० भ० म० ग० प्री०नमम॥११॥

द्वादशावरणम्—गायत्र्यै०। सावित्र्यै०। सरस्वत्यै०। कृष्णायै०॥ दयाब्धे०। द्वादशावरणार्चनम्॥ अनेन द्वादशावर० भ० म० ग० प्री० नमम॥ १२॥

त्रयोदशावरणम्—दयायै०। यमाय०। अग्नये०। ब्रह्मणे०। शशभृते०। अतीताय०॥ दयाब्धे०। त्रयोदशावरणार्चनम्॥ अनेन त्रयोदशावर० भ० म० ग० प्री० नमम॥ १३॥

चतुर्दशावरणम्—इन्द्राय०। उरगाय०। पितृभ्यो०। भगाय०। अर्यम्णे०। हस्ताय०। त्वष्ट्रे०॥ दयाब्धे०। चतुर्दशावरणार्चनम्॥ अनेन चतुर्दशावर० भ० म० ग० प्री० नमम॥ १४॥

पंचदशावरणम्—समाराय०। शक्राग्नीभ्यां०। मित्राय०। इन्द्राय०। निर्ऋतये०। अद्भ्यो०। विश्वाय०॥ दयाब्धे०। पञ्चदशावरणार्चनम्॥ अनेन पञ्चदशावर० भ० म० ग० प्री० नमम॥ १५॥

षोडशावरणम्—विधये०। गोविंदाय०। वसुभ्यो०। वरुणाय०। अजचरणाय०। अहिर्बुध्न्याय०। पूष्णे०॥ दयाब्धे०। षोडशावरणार्चनम्॥ अनेन षोडशावर० भ० म० ग० प्री० नमम॥ १६॥

सप्तदशावरणम्—अग्नितेजसे०। वह्नितेजसे०। सूर्यतेजसे०। चंद्रतेजसे०॥ दयाब्धे०। सप्तदशावरणार्चनम्॥ अनेन सप्तदशावरणार्चनेन भ० म० ग० प्री० नमम॥ १७॥

अष्टादशावरणम्--ब्राह्म्यै० । माहेश्वर्यै० । कौमार्यै० । वैष्णव्यै० । वाराह्यै० । इंद्राण्यै० । चामुंडायै० ॥ दयाब्धे० । मष्टादशावरणार्चनम् ॥ अनेन अष्टादशावरणार्चनेन भ० म० ग० प्री० नमम ॥१८॥

एकोनविंशावरणम्--विष्कुंभाय० । प्रीतये० । आयुष्मते० । सौभाग्याय० । शोभनाय० ॥ अतिगंडाय० ॥ दयाब्धे० । मेकोनविंशावरणार्चनम् ॥ अनेन एकोनविंशावर० भ० म० ग० प्री० नमम ॥१९॥

विंशावरणम्--सुकर्मणे० । धृतये० । शूलाय० । गंडाय० । वृद्धये० । ध्रुवाय० । व्याघाताय० । हर्षणाय० । वज्राय० । सिद्धये० । व्यतीपाताय० । वरीयसे० । परिघाय० ॥ दयाब्धे० । विंशावरणार्चनम् ॥ अनेन विंशावरणा० भ० म० ग० प्री० नमम ॥२०॥

एकविंशावरणम्--शिवाय० । सिद्धाय० । साध्याय० । शुभाय० । शुक्लाय० । ब्रह्मणे० । ऐंद्राय० । वैधृतये० । श्रीसत्यविनायकाय सिद्धिबुद्धिसहिताय सांगाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय महागणपतये नमः॥ दयाब्धे० । मेकविंशावरणार्चनम् ॥ अनेन एकविंशावरणार्चनेन भगवान् महागणपतिः प्रीयतां नमम ॥२१॥

॥ इत्यावरणपूजा ॥

अथ पत्रपूजा—ॐ सुमुखाय नमः मालतीपत्रं समर्पयामि ॥ ॐ गणाधिपाय नमः भृंगराजपत्रं स० ॥ ॐ उमापुत्राय० बिल्वपत्रं स० । ॐ गजाननाय० श्वेतदूर्वापत्रं स० । ॐ लंबोदराय० बदरीपत्रं स० । ॐ हरसूनवे० धत्तूरपत्रं स० । ॐ गजकर्णकाय० तुलसीपत्रं स० । ॐ वक्रतुंडाय० शमीपत्रं स० । ॐ गुहाग्रजाय० अपामार्गपत्रं स० । ॐ एकदंताय बृहतीपत्रं स० । ॐ विकटाय० करवीरपत्रं स० । ॐ कपिलाय० अर्कपत्रं स० । ॐ गजदंताय० अर्जुनपत्रं स० ।

---

१ એકવિંશ જાતની પત્રિકાનાં નામો—માલતી, ભાંગરો, બીલ, શ્વેતદૂર્વા, બોરડી, ધંતૂરો, તુલસી, શમી, અઘેડો, ડોરલી, કરેણ, આકડો, અર્જુન, (સાદડો) વિષ્ણુક્રાન્ત, દાડિમ, દેવદાર, આંબાનો મોર, પીપળી, જાઈ, કેવડો, અગથીઓ. २१

ॐ विघ्नराजाय० विष्णुक्रान्तपत्रं स०। ॐ वटवे० दाडिमीपत्रं स०। ॐ सुराग्रजाय० देवदारुपत्रं स०। ॐ भालचंद्राय मरुपत्रं स०। ॐ हेरंबाय० अश्वत्थपत्रं स०। ॐ चतुर्भुजाय० जातीपत्रं स०। ॐ विनायकाय० केतकीपत्रं स०। ॐ सर्वेश्वराय० अगस्तिपत्रं स० ॥ २१ ॥ इति पत्रपूजा ॥

एकविंशति पुष्पपूजा-ॐसुमुखाय नमः जातीपुष्पं समर्पयामि। ॐ लंबोदराय० कर्णिकापुष्पं स०। ॐ विकटाय० केतकीपुष्पं स०। ॐ विनायकाय० वकुलपुष्पं स०। ॐ विघ्नहर्त्रे० शतपत्रपुष्पं स०। ॐ धूम्रकेतवे० पुन्नागपुष्पं स०। ॐ गजकर्णाय० करवीरपुष्पं स०। ॐ उमापुत्राय० पारिजातकपुष्पं स०। ॐ अघनाशिने० नागकेशरपुष्पं स०। ॐ ईशपुत्राय० पद्मपुष्पं स०। ॐ सर्वसिद्धिप्रदायकाय० मल्लिकापुष्पं समर्पयामि। ॐ मूषकवाहनाय० कल्हारपुष्पं समर्पयामि॥ ॐ इभवक्त्राय० गिरिकर्णिकापुष्पं स०। ॐ कुमारगुरवे० गोविन्दपुष्पं स०। ॐ दीर्घतुंडाय० मुनिपुष्पं स०। ॐ भालचंद्राय० पाटलपुष्पं स०। ॐ एकदंताय० अर्कपुष्पं स०। ॐ गणाध्यक्षाय० दाडिमीपुष्पं स०। ॐ गणपतये० जासुकीपुष्पं स०। ॐ सिद्धिविनायकाय० मधुमालतीपुष्पं स०। विघ्नराजाय० श्वेतकर्णिकापुष्पं स० ॥ २१ ॥

॥ इति पुष्पपूजा ॥

अनंतरं गणेशस्य (१०८) अष्टोत्तरशतनामभिर्वा (१०००) सहस्रनामभिः दूर्वार्पणम् ॥

सौभाग्यद्रव्याणि—ॐअहिरिव भोगैः पर्येति बाहुञ्ज्याया हेतिम्परिबाधमानः ॥ हुस्तुघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांᳪसम्परिपातु विश्वतः ॥ $\frac{५१}{२२}$ ॥

अबीरं च गुलालं च चुवाचन्दनमेवच। सिंदूरेण समायुक्तं

सौभाग्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहित-महागणपतये नमः सौभाग्यद्रव्याणि समर्पयामि ॥

धूपः—ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः ॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रोऽअजायत ॥ ११/३१ ॥

वनस्पतिरसोद्भूतो गंधाढ्यो गन्ध उत्तमः । आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुव० सि० बु० स० महागणपतये० धूपमाघ्रापयामि ॥

दीपः—ॐ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽ अजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखादग्निरजायत ॥ १२/३१ ॥

साज्यश्च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महागणप० दीपं दर्श० । दीपाधिष्ठातृदेवेभ्यो नमः गंधाक्षतपुष्पं स० ॥

नैवेद्यम्ः—नाभ्याऽआसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्त्तत॥ पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ२ऽअकल्पयन् ॥ १३/३१ ॥

अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् ॥ आहारं भक्ष्यभोज्यं च नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ नैवेद्यं जलेन संप्रोक्ष्य धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य ग्रासमुद्रां प्रदर्श्य देवस्य मुखे अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा । ग्रासमुद्रया ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा॥ ॐ भू०सि०बु०स० महाग० नैवेद्यं निवेदयामि । नैवेद्यमध्ये पानीयम् ॥ पुनः ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय० । ॐ व्यानाय० । ॐ उदानाय० । ॐ समानाय० । उत्तरापोशानम् । हस्तप्रक्षालनम् । मुखप्रक्षालनम् । करोद्वर्तनार्थे गन्धं स० ।

तांबूलम्ः-यत्पुरुषेण हविषा देवायज्ञमतन्वत । वसन्तोस्यासीदाज्यंग्रीष्मइध्मः शरद्धविः ॥ $\frac{१४}{३१}$ ॥

नागवल्लीदलैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितम् ॥ एलादिचूर्णसंयुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महागणप० मुखवासार्थे पूगीफलतांबूलं स० ॥

फलानि-ॐया: फलिनीर्याऽ अफलाऽ अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः ॥ बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वᳫंहसः ॥ $\frac{८९}{१२}$ ॥

दक्षिणा-ॐयद्दत्तंयत्परादानंयत्पूर्त्तंयाश्च दक्षिणाः ॥ तदग्निर्वैश्वकर्मणः स्वर्देवेषु नो दधत् ॥ $\frac{६४}{१८}$ ॥

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः॥ अनंतपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः पूजासाद्गुण्यार्थे हिरण्यदक्षिणां समर्पयामि ॥

अलंकारः—वज्रमाणिक्यवैदूर्यमुक्ताविद्रुममंडितम् ॥ पुष्परागसमायुक्तं भूषणं गृह्यतां प्रभो ॥ ॐ भूर्भुव० सि० बु० स० म० ग० अलंकारान् समर्पयामि ॥

युग्मदूर्वार्पणम्ः-ॐ गणाधिपाय नमः दूर्वायुग्मं समर्पयामि॥ ॐ उमापुत्राय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ अघनाशनाय० दूर्वायुग्मं स०॥ ॐ विनायकाय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ ईशपुत्राय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ सिद्धिप्रदायकाय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ एकदंताय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ इभवक्त्राय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ आखुवाहनाय० दूर्वायुग्मं स०। ॐ कुमारगुरवे० दूर्वायुग्मं स०। पश्चात् एकदूर्वाङ्कुरं गृहीत्वा। गणाधिप नमस्तेऽस्तु उमापुत्राघनाशन ॥ एकदन्तेभवक्त्रेति तथा मूषकवाहन ॥ विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदा-

यक्र । कुमारगुरवे नित्यं पूजनीयः प्रयत्नतः । ॐ भूर्भुवः स्वः सि० बु० सहितमहागणपतये नमः एकां दूर्वां समर्पयामि ॥

आरार्तिक्यम्ः—निराजनीं प्रज्वाल्य ज्वालामालिन्यै नमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥

आरात्रि पार्थिवꣳ रजः पितुरप्रायि धामभिः ॥ दिवः सदांꣳसि बृहती वितिष्ठस आत्वेषं वर्त्तते तमः ॥ ३१/३२ ॥

· सौभाग्यद्रव्यम् ॥ कर्पूरेण नीराजनम् ॥ कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रहारम् । सदा वसन्तं हृदयारविंदे भवं भवानीसहितं नमामि ॥ कर्पूरपूरेण मनोहरेण सुवर्णपात्रान्तरसंस्थितेन ॥ प्रदीप्तवासा सह सङ्गतेन नीराजनं ते जगदीश कुर्वे ॥ मंगलं भगवान् विष्णुर्मंगलं गरुडध्वजः । मंगलं पुण्डरीकाक्षो मंगलायतनं हरिः । सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते । मंगलं भगवान् देव मंगलं मूषकध्वज । मंगलं पार्वतीपुत्र मंगलं कुरु सर्वदा ॥ ॐभूर्भुवःस्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः निराजनं समर्पयामि ॥ जलेन प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ पुष्पैर्देवाभिवंदनम् ॥ हस्तेन आत्मवन्दनम् ॥ हस्तप्रक्षालनम् ॥

प्रदक्षिणाः—सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्पुरुषं पशुम् ॥ १५/१५ ॥

यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च ॥ तानि तानि विनश्यन्तु प्रदक्षिणपदेपदे ॥

---

१ विशेष आरती करवासाटे बीजी १ प्राकृत आरतीओ पृष्ठ (१५.१) पर छे ते जोवी.

ततो मन्त्रपुष्पाञ्जलिः ॥

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्म्माणि प्रथमान्यासन् ॥ ते ह नाकम्महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ $\frac{१६}{३१}$ ॥ ॐ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने ॥ नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे । स मे कामान्कामकामाय मह्यम् । कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु । कुबेराय वैश्रवणाय महाराजाय नमः ॥ ॐ स्वस्ति । साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं महाराज्यमाधिपत्यमयं समन्तपर्यायी स्यात्सार्वभौमः सार्वायुष ऽआन्तादापरार्धात् पृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया ऽएकराडिति । तदप्येष श्लोकोऽभिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्यावसन् गृहे । आविक्षितस्य काममेर्विश्वेदेवाः सभासद इति । ॐ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुत विश्वतस्पात् ॥ सम्बाहुभ्यान्धमति सम्पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन्देव एकः ॥ $\frac{१७}{१९}$ ॥

विनायकेशपुत्र त्वं गणराज सुरोत्तम ॥ देहि मे सकलान्कामान् वंदे सिद्धिविनायक ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० बु० सहितमहागणपतये० मंत्रपुष्पांजलिं समर्पयामि ॥

छत्रम्--ॐ अद्भ्यः सम्भृतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्म्मणः समवर्त्तताग्रे ॥ तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देवत्वमाजानमग्रे ॥ $\frac{१७}{३१}$ ॥

गणाधिप नमस्तुभ्यं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ अपां तमो विनाशाय छत्रं ते प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये नमः छत्रं स० ॥

चामरम्—वेदाहमेतम्पुरुषम्महान्तमादित्यवर्ण्णन्तमसः

पुरस्त्तात्॥ तमेव विदित्त्वाति मृत्युमेति नान्य? पन्थां विद्यते-यनाय ॥२$\frac{१८}{३१}$॥

नमस्ते देवदेवेश सर्वमंगलदायक। चामरन्ते प्रदास्यामि गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि०बु० स० महाग० चामरं समर्पयामि ॥

द्वितीयं चामरम्—प्रजापतिश्चरति गर्भेऽअन्तरजायमानो बहुधा विजायते ॥ तस्ययोनिम्परिपश्यन्ति धीरास्तस्मिन्हस्तस्थुर्भुवनानिविश्वा ॥ ३$\frac{१९}{३१}$ ॥

उमागर्भसमुद्भूत धर्मकार्यप्रसाधक ॥ चामराभ्यां वीजयामि प्रसादः क्रियतां प्रभो ॥ ॐ भू० सि० बु० स० म० गणपतये० द्वितीयचामरं स० ॥

आदर्शः—यो देवेभ्यऽ आतपति यो देवानाम्पुरोहितः ॥ पूर्वो यो देवेभ्यो जातो नमो रुचाय ब्राह्मये ॥ ४$\frac{२०}{३१}$ ॥

भालचन्द्राय देवाय सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ आदर्शोऽयं मया दत्तो गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि० बु० स० महाग० आदर्शं दर्शयामि ॥

तालवंदनम्—रुचम्ब्राह्मञ्जनयन्तो देवाऽअग्रे तदब्रुवन् ॥ यस्त्वैवम्ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवाऽ असन्वशे ॥ ५$\frac{२१}{३१}$ ॥

गणाधिप नमस्तेऽस्तु सर्वविद्याप्रसाधक ॥ सर्वविघ्नविनाशाय गृह्यतां तालवंदनम् ॥ ॐ भू० सि० बु० सहितमहाग० तालत्रयकरणं स० ॥

स्तुतिपाठः—श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् ॥ इष्णन्निषाणामुम्मऽ इषाण सर्वलोकम्मऽ इषाण ॥ ६$\frac{२२}{३१}$ ॥

विघ्नेश्वराय वरदाय सुरप्रियाय लम्बोदराय सकलाय जगद्धिताय ॥ नागाननाय श्रुतियज्ञविभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ भक्तार्तिनाशनपराय गणेश्वराय सर्वेश्वराय सुखदाय सुरेश्वराय ॥ विद्याधराय विकटाय च वामनाय भक्तप्रसन्नवरदाय नमो नमस्ते ॥ नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः । नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय ते नमः ॥ विश्वरूपस्वरूपाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे । भक्तप्रियाय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदकप्रिय ॥ निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० बु० स० *महागणपतये नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारान् स० ॥*

विशेषार्घः ॥ रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयंकर्ता त्राता भव भवार्णवात् ॥ द्वैमातुर कृपासिन्धो षाण्मातुराग्रज प्रभो । वरद त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद । अनेन फलदानेन फलदोऽस्तु सदा मम ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० बु० स० महा० विशेषार्घं संपादयामि । अर्घान्ते आचमनीयं स०॥

क्षमापनम् ॥ त्वां विघ्नशत्रुदलनेति च सुंदरेति भक्तप्रियेति सुखदेति वरप्रदेति ॥ विद्याप्रदेत्यघहरेति च ये स्तुवंति तेभ्यो गणेश वरदो भव नित्यमेव ॥ त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव । त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥ कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात् ॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै गजाननायेति समर्पयामि ॥ भावहीनं भक्तिहीनं मन्त्रहीनं सुरेश्वर । तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ अज्ञानाद् विस्मृतेर्भ्रान्त्या

यन्न्यूनमधिकं कृतम् ॥ तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ मत्समो नैव पापिष्ठस्त्वत्समो नैव पापहा । हे गजानन हे देव यथायोग्यं तथा कुरु ॥ॐ भू०सि०बु०स०म०गण०क्षमापनं स०॥ यथाशक्ति मूलमंत्रजपं कुर्यात् ॥ मूलमंत्रः-ॐ गं गणपतये नमः॥

अनेन यथाशक्ति जपाख्येन कर्मणा भगवान् सि०बु० स० म० गणपतिः प्रीयताम् ॥

अनेन यथाशक्ति यथा मिलितोपचारैः पूजनेन सिद्धिबुद्धि-सहितमहागणपतिः प्रीयतां नमम ॥ ॐ तत्सत् ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ इति श्रीगणेशपूजनं समाप्तम् ॥

॥ श्रीगणेशस्तुतिः ॥

॥ ललितछंदः ॥

वंदनं विभुं श्रीगजाननं सिंहवाहनं पापनाशनम् ॥
भवभयापहं मुक्तिदायकं दुष्टनाशनं श्रीगजाननम् ॥ १ ॥
शूर्पकर्णकं निम्ननाभिकं स्वप्रकाशकं सिंदुरप्रियम् ॥
अमरवंदनं पाशधारकं मोदकप्रियं श्रीगजाननम् ॥ २ ॥
मयूरवाहनं द्विरदाननं शशिधरप्रभुं वरप्रदायकम् ॥
एकदंतिनं मूषकवाहनं नागभूषणं श्रीगजाननम् ॥ ३ ॥
किरीटधारिणं पद्मपंकजं मुनिसुसेवितं पादपङ्कजम् ॥
कमलनेत्रकं लंबनासिकं कम्बुकंठकं श्रीगजाननम् ॥ ४ ॥
नूपुरकंकणं सामगप्रियं लंबउदर मालशोभितम् ॥
चारुचंदनं भक्तिदायकं मोक्षदायकं श्रीगजाननम् ॥ ५ ॥
मदनकार्मुकं गंडशोभितं सर्वभूषणं सर्ववंदितम् ॥
भक्तपालकं ऋणविमोचनं गणादिसेवितं श्रीगजाननम् ॥ ६ ॥

कामपूरकं भोगदायकं श्रीपद्माम्बुजं श्रेयकारकम् ॥
सिद्धिसेवितं बुद्धिनायकं कामपूरकं श्रीगजाननम् ॥ ७ ॥
पद्मलोचनं लक्ष्मीनायकं गरुडवाहनं श्रीवत्सलाञ्छनम् ॥
मुकुटशोभितं श्रीमुदान्वितं विष्णुरूपिणं श्रीगजाननम् ॥ ८ ॥
त्रिशूलधारिणं भस्मलेपनं पार्वतीप्रियं व्याघ्रअंबरम् ॥
तपसःप्रियं नंदिसेवितं शिवस्वरूपिणं श्रीगजाननम् ॥ ९ ॥
एकचक्रकं शोभितंरथं दीपप्रकाशकं सप्तअश्वकम् ॥
अरुणसार्थिनं तेजरूपिणं दिवाकरविभुं श्रीगजाननम् ॥ १० ॥
त्रिगुणमाश्रितं भ्रातृभावजं शक्तिपालनं खड्गधारिणम् ॥
जगत्पालनं अरिविदारणं शक्तिरूपिणं श्रीगजाननम् ॥ ११ ॥
अभेदरूपकं ॐप्रकाशकं मायिनां वरं ह्रींघ्रियुग्मकम् ॥
मनुसुसेवितं भ्रमनिवारणं ज्ञानदायकं श्रीगजाननम् ॥ १२ ॥

॥ प्राकृत आरतीओ ॥

(૧)

સુખકર્તા દુઃખહર્તા વાર્તા વિઘ્નાચી ॥ નુરવી પુરવી પ્રેમ કૃપા જયાચી ॥ સર્વાંગી સુંદર ઊટિ શેંદુરાચી । કંઠી ઝળકે માળ મુકતા ફળાંચી॥જય દેવ જય દેવ જય મંગલમૂર્તિ દર્શન માત્રેં મનકામના પુરતી ॥ ધ્રુ૦ ॥ ૧ ॥ રત્નખચિત ફરા તુજ ગૌરીકુમરા । ચંદનાચી ઊટિ કુંમકુમ કેશરા ॥ હિરે જડિત મુગુટ શોભતો બરા ॥ રુણઝુણતી નૂપુરેં ચરણી ઘાગરિયા ॥ જય૦ ॥ ૨ ॥ લંબોદર પીતાંબર ફણિવર બંધના । સરળ સોંડ વક્રતુંડ ત્રિનયના । દાસ રામાચા વાટ પાહે સદના । સંકષ્ટી પાવાવેં નિર્વાણીં રક્ષાવેં સુરવર વંદના ॥જય૦ ॥ ૩ ॥

(૨)

શેંદુર લાલ ચઢાયો અચ્છા ગજમુખકો ॥ દોંદિલ લાલ બિરાજે સુત ગૌરીહરકો ॥ હાથ લિયે ગુડ લડ્ડૂ સાંઈ સુરવરકો ॥ મહિમા કહે ન જાય લાગત હૂં પદકો ॥ ૧ ॥ તુમહો જી ગણરાજ વિદ્યાસુખ-દાતા ॥ ધન્ય તુમારા દર્શન મેરા મન રમતા ॥ જય દેવ જય દેવા ધ્રુ૦॥ અષ્ટો સિદ્ધિ દાસી સંકટકો બૈરી ॥ બિઘનબિનાશન મંગલમૂરત અધિકારી । કોટી સૂરજ પ્રકાશ ઐસી છબ તેરી ॥ ગંડસ્થલ મદ

મસ્તક ઝુલે શશિબિહારી ॥ જય૦ ॥ ૨ ॥ ભાવ ભગતસેં કોઈ શરણાગત આવે ॥ સંતત સંપત સબહી ભરપૂર પાવે ॥ ઐસે તુમ મહારાજ મોકોં અતિભાવે ॥ ગોંસાવી ગુણનંદન નિશદિન ગુણ ગાવે ॥ જય૦ ॥ ૩ ॥

(૩)

આરતિ શ્રી ગણેશની કીજે આરતિ શ્રી ગણેશની કીજે તન મન ધનને અરપણ કીજે ॥ શ્રી૦ ॥

પ્રથમાવતાર મહોત્કટરૂપે, કશ્યપઘેર પ્રગટ્યા નિજ રૂપે;
કાશીરાજની વિનતિ સ્વીકારી,કાશી ગયા અતિ ઉલટ ભારી.
બાલકરૂપે દુષ્ટોને હણવા, ભક્તોના કારજ પૂરણ કરવા.
અભિમાનીનું માન ઉતાર્યું, બ્રાહ્મણ શુક્લનું દુઃખ નિવાર્યું;
દશભુજાને કેશરીવાહન, દુઃખનિવારણ ભયભયભંજન.
આરતિ૦ ૧.

ત્રેતાયુગે મયૂરેશ્વરરૂપે, શીવપાર્વતીનાં મન અતિશોભે;
બાળકરૂપે લીલા કીધી, ભક્તોની ઇચ્છા પૂરણ કીધી.
ષડ્ભુજા ને મયૂરવાહન, અધર્મનું કાઢ્યું નિકંદન;
ગોબ્રાહ્મણનું પાલન કીધું, ત્રેતા યુગનું કારજ કીધું.
આરતિ૦૨.

દ્વાપરયુગમાં ગજાનન પ્રગટ્યા,શંકર ભવાનીના મનોરથ ફળીયા;
ચારભુજા ને મૂષકવાહન, લંબોદર અતિ પતિતપાવન.
રાજા વરેણ્યને ઉપદેશ આપી, ભક્તિ ભાવથી મુક્તિ આપી;
વ્યાસ શૌનકની અમૃતવાણી, ભાવે ભજીએ ઉલટ આણી.
આરતિ૦૩.

કલિયુગના એ અંતસમયમાં, અધર્મનાશ કરીને જગમાં;
અશ્વનું વાહન બેભુજધારી, ધૂમ્રકેતુનું નામ સ્વીકારી.
એવા ગણેશની ૐકારરૂપે, સેવા કરજો અભેદ સ્વરૂપે;
બ્રહ્માદિક ઇન્દ્રાદિક દેવા, સૂત, શૌનક ને પરાશર જેવા,
નિત્ય કરે છે એની સેવા, "મનુ" પરમપદ ભક્તિ લેવા;
પતિતપાવન પરમ ઉદ્ધારણ, સેવક લેજો તમારે શરણ.
આરતિ૦૪.
